

HRISOVUL

IV

1944

H R I S O V U L

IV

1 9 4 4

„HRISOVUL“ BULETINUL ȘCOALEI DE ARHIVISTICĂ

APARE ANUAL

REDACTIA ȘI ADMINISTRAȚIA: Strada Arhivelor Nr. 4, București I.

Buletinul este proprietatea Școalei de Arhivistică în baza ordonanței prezidențiale a Tribunalului Ilfov, secția I Comercială, sub Nr. 5955 din 24 Martie 1941, dosar Nr. 667/1941. A fost înscris în registrul publicațiilor periodice sub Nr. 51/1941. Aprobata de Serviciul central al cenzurii presei cu Nr. 272/1941.

EDIȚIE ÎN CINCI SUTE EXEMPLARE

Tipografia «Carpați», Petre Bărbulescu, Strada Academiei Nr. 2, București I.

HRISOVUL

BULETINUL ȘCOALEI DE ARHIVISTICĂ

PUBLICAT DE

PROF. AURELIAN SACERDOȚEANU

DIRECTORUL ȘCOALEI DE ARHIVISTICĂ

ȘI

DIRECTORUL GENERAL AL ARHIVELOR STATULUI

IV

BUCUREȘTI

— 1 9 4 4 —

de utilitatea ei pentru organizarea cercetărilor științifice în istoria românească, a fost adeseori lovită și atacată de răuvoitori sau neînțelegători, care au mers până la desființarea ei totală. A fost apoi reînființată, dar oamenii conducerii nu au înțeles în întregime menirea și foloasele acestei instituțiuni. Studenților nu li s'au acordat drepturile pe care le meritau prin pregătirea lor specială. Cu toate acestea, a continuat să se mențină, și va ști, prin roadele activității ei, să-și păstreze locul în rândul celor mai de seamă instituțiuni științifice ale țării.

Pentru a întări credința acelor care afirmă necesitatea existenței Școalei de Arhivistică pentru dezvoltarea muncii științifice în general și a cercetării istorice în special, ca și pentru a lămuri pe acei dornici a-și cunoaște menirea, vom încerca, în cele ce urmează, să schițăm omul creat de această școală, arătând utilitatea lui în dezvoltarea armonică a științei și a unor instituțiuni variate ca natură.

Adevărata preocupare a Școalei de Arhivistică este :

a) *a forma oameni de știință*, adică elemente pregătite pentru cercetarea științifică în general și pentru cercetarea istorică în special;

b) *a forma tehnicienii necesari arhivei, bibliotecii și muzeului*, cele trei mari instituțiuni, care păstrează și pun la dispozițiunea celor interesați materialul și izvoarele pentru realizarea cercetării și muncii științifice.

Pentru a arăta cum înțelegem realizarea acestei duble preocupări și întrucât Școala de Arhivistică este aptă a-și îndeplini menirea, va trebui să ne ocupăm aci de unele probleme privitoare la știința și metoda științifică a istoriei, la cunoștințele necesare muncii științifice și condițiunile unei bune organizări a instituțiunilor de păstrare și prezentare a materialului documentar de orice natură.

I. Istoria ca știință

În cea mai largă accepție a cuvântului, știința are drept funcțiune cunoașterea realității. Ea nu este și nu poate fi decât rezultatul unei aplicări metodice a spiritului omenesc asupra realității. Dar cunoștințele omenești sunt extrem de variate și numeroase. Ele privesc mani-

festările de orice natură din cadrul universului. De aceea, s'a simțit de timpuriu nevoia divizării acestui vast amalgam în mai multe domenii de cunoaștere, care au păstrat legătura fundamentală de interdependență prin faptul că și luau obiectul din totalitatea psiho-fizică universală, dar care și-au croit o viață deosebită, deoarece obiectul lor cuprindea numai o parte sau un aspect al acestei totalități. Și-au format un cadru de știință în aparență independent, determinându-și și rândundu-și scopurile, modul și mijloacele de lucru după caracterul propriu al obiectului cunoștințelor și al materialului determinat de acest obiect. Astfel, istoria și-a constituit drept obiect cunoașterea totalității manifestărilor activității și spiritului omesc, considerate în acțiunea lor ca realități sociale și în raporturile lor de conexitate și interdependență cauzală.

Există deasemenea o deosebire între diferitele domenii de cunoaștere și în privința constituirii științei respective și a perfecționării metodei ei de cercetare, cu care se află în strânsă legătură de interdependență. Unele științe au apărut mai devreme, altele mai târziu. Unele au evoluat mai repede, altele mai încet. Dar toate au progresat treptat. Au pornit dela enumerarea sau combinarea mai mult sau mai puțin lipsită de ordine a faptelor, către coordonarea lor sistematică după caracteristicile comune. Au trecut dela aspectele exterioare și vizibile către raporturile lăuntrice, către proprietăți și către structură intimă, pentru a considera în cele din urmă întregul lor domeniu ca un tot organic pe baza raporturilor cauzale.

Evoluția modului de a concepe istoria

Știința istorică a trecut și ea prin mai multe faze de dezvoltare, în care Ernst Bernheim distinge trei nuanțe caracteristice: narativă sau descriptivă, pragmatică sau didactică, genetică sau evolutivă,¹⁾ care se vor îmbina astăzi în mod armonios în concepția istorică.

1. Ernst Bernheim, *Lehrbuch der historischen Methode und der Geschichtsphilosophie*, ed. V-VI, Leipzig 1908, p. 22-43; cf. și Ch. V. Langlois și Ch. Seignobos, *Introduction aux études historiques*, ed. II, Paris 1899, p. 257-263.

Istoria narativă sau descriptivă cuprinde pomenirea, enumerarea sau povestirea faptelor, considerate în mod izolat sau în ordinea lor naturală cronologică sau geografică. Ea se apropie mai mult sau mai puțin de istoria propriu zisă după cauzele care îi dau naștere și după forma în care prezintă materialul cunoașterii.

În stadiul primitiv de existență a oricărui grup social și uneori în stadii mai evoluate ale unor popoare cu simț istoric redus, ca Indienii, se creiază forme intermediare între istorie și imaginație, provocate de interesul estetic pentru fenomene naturale întruchipate adesea în divinități sau pentru întâmplări omenești demne de remarcă. Sunt acele legende, mituri și epopei, mai întotdeauna cântate și transmise prin tradiție (Iliada și Odisea lui Homer, epopea indiană, Niebenlungenlied, Chansons de geste, romanele Cidului, etc.). Apare apoi dorința de a păstra amintirea personalităților, faptelor și evenimentelor importante prin monumente, inscripții și însemnări comemorative (inscripțiile care au făcut posibilă reconstituirea unei mari părți din istoria Asirienilor și Egiptenilor, însemnarea unor tratate, victorii sau legi pe pietre, pe bronz sau pe lemn la Greci și Romani, etc.) și interesul practic de a păstra și a transmite urmașilor anumite date certe privind religia, viața politică, instituțiuni și persoane (listele arhonților atenieni, listele consulare la Roma, listele regilor și funcționarilor, calendarele colegiilor preoțești, listele episcopilor și stareților în evul mediu, etc.). Dar istoria propriu zisă apare abia atunci când motivul creației este simțul istoriei cu tendința încă nedesvăluită de a pregăti înălțuirea faptelor în vederea unei cercetări lăuntrice. Au apărut astfel logografele; din listele de demnitari și din notițele tabulare despre evenimente s'au desprins analele sau notele anuale și cronicile sau notele asupra unei epoci. Din legendele referitoare la un eveniment s'a desprins istoria faptelor, al cărei strălucit reprezentant, Herodot, în descrierea războaielor între Greci și Perși (440 a. Ch. n.), dă lucrarea clasică de istorie narativă.

Această nuanță a științei istorice este însă aproape în total lipsită de metodă. Ea face înșirarea mai mult sau mai puțin sumară a unor fapte, ordonate după cele mai

elementare criterii și alese în mod subiectiv sau după interese particulare. Nu întrebuițează decât izvoarele care-i stau direct la dispoziție, fără vreo încercare de critică prealabilă, fără a alege între realitate și imaginație, fără a concepe o legătură cauzală între faptele redade,

Istoria pragmatică sau didactică adaugă la simpla cunoaștere a faptelor ideea motivării lor și a folosului învățămintelor ce se pot extrage din cunoașterea faptelor trecute, în scopuri practice sau morale.

Primul reprezentant cunoscut al acestei atitudini de cercetare istorică a fost atenianul Tucidide, care, în istoria războiului peloponesiac, a exprimat ideea că lucrarea sa trebuie să servească pentru a da o noțiune clară asupra acelor fapte ce se vor întâmpla vreodată în acelaș mod sau în mod asemănător. El prezintă forma elementară în care se pune problema istoriei ca știință, dar realizările sunt încă neînsemnate, iar mijloacele metodice reduse. Polibiu pune problema mai complex. Nu este suficient a prezenta mersul evenimentelor. Trebuie căutat răspunsul la întrebările *cum?*, *pentru ce?*, trăgându-se apoi învățăminte. Dela el s'a împrumutat termenul de „istorie pragmatică”, deși Polibiu îl întrebuițase în alt sens, desemnând astfel istoria sa universală deoarece se preocupa în special de afacerile Statului. Atitudinea pragmatică s'a întins la toate formele în care s'a alcătuit istoria: anale, cronici, biografii, memorii, lucrări cu caracter de sinteză, etc. Din Grecia a trecut la Romani, având ca reprezentanți străluciți pe Cornelius Nepos, Plutarh și Tacit, la care preocupările didactice se accentuiază. Evul mediu se reîntoarce la atitudinea narativă, cu mici excepții în care împrumută tipare din istoria antichității, cum face Eginhard care scrie *Vita Karoli Magni* după modelul luat din Suetoniu. Renașterea va relua legătura cu istoria pragmatică, dar se va mulțumi să imite pe antici. Apare totuși un substrat nou, influența punctului de vedere creștin, care va servi drept temelie pentru închegarea formei primitive a istoriei genetice. Când însă popoarele europene încep a căpăta caracter național, când motivele personale și locale tind a pretinde că se află la baza evenimentelor, istoria pragmatică ia un aspect foarte îndepărtat de concepția

științifică. Uneori opera istorică este un simplu exercițiu retoric, un amestec de povestiri și de discursuri în care personajii pretențioase desvăluie secretele faptelor lor, considerându-le drept cauze directe și unice în constituirea și în evoluția fenomenelor istorice. Alături, ca un reflex palid și rău înțeles al lui Plutarh sau al lui Suetoniu, se explică evenimente colective prin prezentarea amănunțită a vieții intime a oamenilor mari sau imitând pe marii scriitori ai Bisericii se încearcă introducerea unei concepții filosofice sau apologetice. Adesea, în încercarea de a demonstra teza ce-și propun, autorii ignorează faptele, considerând cercetarea istorică drept o operație accesorie și adevărul istoric drept inutil. Unii sacrifică în întregime adevărul pentru forma exterioară.

În istoria pragmatică, cunoașterea se îndreaptă către motivele și scopurile imediate omenești, către cauzele psihologice particulare, încercând lămurirea tuturor faptelor prin pasiunile și ideile acelor care acționează, intercalând idei morale, sugestii practice și instructive, păreri politice, justificări și apologii. Fiind subordonată tendințelor autorului, intenției lui instructive cu substrat moral, politic și mai ales patriotic, ea va surprinde cauzele psihologice în mod unilateral și va rămâne adânc impregnată de subiectivism. În dorința de a lămuri totul prin motive personale, ea duce la prețuirea exagerată a unor personalități sau acte în cadrul evenimentelor generale, restrângând astfel obiectul științei istorice la manifestările individuale sau accidentale, și ignorând manifestările pornite din cauze generale sau complexe.

Istoria genetică sau evolutivă urmărește cunoașterea obiectului său ca un domeniu de fapte independente, dar, în același timp, legate împreună prin raporturi de conexitate și de interdependență cauzală. Ea reprezintă forma științifică reală și completă a istoriei, având la dispoziție o metodă perfecționată și adaptată la cerințele specifice ale reunii și cercetării materialului, ale construcției și expunerii istorice.

Primele elemente ale concepției genetice au apărut spre sfârșitul evului mediu, pornind dela câteva noțiuni ce pătrunseseră în spiritul contemporanilor datorită unor

influențe și împrejurări diverse. Sub influența creștinismului, ideia unității launtrice și a solidarității omenești, care fusese presimțită de oamenii antichității, este înțeleasă și interiorizată, dând naștere, în domeniul istoric, la lucrări care nu se mai mărgineau cu expunerea istoriei unui individ, a unei familii sau a unui grup social, ci încercau să îmbrățișeze întreaga istorie a neamului omenesc. Ideia evoluției constante a fenomenelor și a transformării neconținute a raporturilor omenești înlătură ideia statică, înăscută spiritului uman, și spulberă acele anacronisme, care s'au strecurat în expunerea istorică până prin secolul al XVII-lea și care porneau din neputința de a concepe deosebiriile dintre vremuri și civilizații (cazul tradiției că Francii erau urmașii Troenilor, etc.). În domeniul metodei, obiceiul gloselor, practicat la școlile medievale, se va transforma în necesitatea de a adăuga la textele imprimate referințe, care să permită cercetarea și verificarea materialului documentar, pregătind terenul pentru critica istorică. Printr-o transformare înceată și paralelă a cercetării și metodei istorice s'a ajuns la impunerea celor două principii fundamentale ale istoriei genetice : ideia că manifestările activității și spiritului omenesc se află în raporturi de conexitate și de interdependență cauzală psiho-fizică, influențându-se în mod variabil unele pe altele și exercitând o influență reciprocă variabilă față de cauzele particulare și generale ; ideia analogiei în manifestări față de cauze particulare sau generale asemănătoare și la un grad analog sau echivalent de evoluție a unui grup social. Datorită marilor istorici din secolul al XIX-lea, care nu s'au mulțumit cu încadrarea faptelor în noua concepție ideologică, ci au adoptat metoda științifică de cercetare, pe care au considerat-o ca cea mai importantă parte a activității lor, istoria genetică a fost recunoscută în mod unanim.

Istoricul nu are totuși dreptul să ignoreze cu totul atitudinile concepțiilor precedente. Motivele care le-au inspirat în vremea încheșării sau a înfloririi lor, ca și unele principii sau aspecte ale scopurilor și metodei întrebuintate pentru alcătuirea istoriei în formă narativă sau pragmatică n'au dispărut. Se menține încă scopul de a cunoaște soarta

unor indivizi sau a unor evenimente demne de menționat, de a construi o expunere estetică asupra lor, de a nota date izolate pentru aduceri aminte glorioase și de a păstra materialul principal al amintirilor. Se menține deasemenea nevoia de a extrage din faptele trecute învățăminte, exemple de virtuți înalte, de suferințe și de atitudini morale sau practice. Istoria, sub orice formă, va rămâne în totdeauna un îndreptar pentru cei care încearcă să o cunoască. De aceea, nici forma actuală a științei istorice nu poate uita aceste scopuri și interese, ci va căuta să le îmbine, să le încadreze în operațiunile metodice de cercetare și de prezentare a obiectului. Interesul pur documentar și cel estetic se vor regăsi în expunerea exactă, clară și nouă a fenomenelor istorice, în exprimarea curgătoare și cizelată a subiectului. Interesul didactic va fi reprezentat prin motivarea psihologică amănunțită a evenimentelor, prin desfășurarea împrejurărilor exterioare care au putut exercita o influență de natură a servi drept învățământ. Dar toate se vor subordona orientării genetice, care trebuie să rămână întotdeauna hotărâtoare.

Problema istoriei ca știință

Pornind dela constatarea unei părți inevitabile de incertitudine și de subiectivitate în cercetările istorice, dela aparenta incapacitate de a formula sintezele de fapte în legi, dela o concepție greșită sau imperfectă a esenței și obiectului său, și chiar dela neînțelegerea necesității artistice de a prezenta materialul istoric într-o formă estetică, numeroși învățați au contestat istoriei calitatea de știință pentru totalitatea sau o parte a domeniului său de cunoaștere. Vom schița în treacăt argumentele lor mai importante, încercând să arătăm pe scurt inanitatea și lipsa lor de temelii reale.

Incertitudinea și subiectivitatea a existat întotdeauna în cercetările istorice. După cum științele naturii au drept scop ideal reconstruirea lumii fizice, scopul ideal al științei istoriei este reconstruirea integrală a manifestărilor omenești, sub toate formele lor și în toate vremurile. Dar, numeroase manifestări din epocile îndepărtate sau chiar mai apropiate nu au lăsat nici o urmă sau au lăsat urme

abia apreciable, iar altele s'au transmis în mod indirect, deformate de subiectivitatea autorilor de izvoare, de forma necompletă a amintirii sau de nesiguranța tradiției, în vreme ce epocile noi sau contemporane ne pun la dispoziție un material prea bogat și prea divers pentru a permite cunoașterea, aprecierea și întrebuințarea lui integrală. De aceea, reconstrucția istorică va rămâne întotdeauna parțială și plină de lacune, imperfectă și inegală. Istoricul va fi nevoit să substituie unui material documentar dispărut sau fără utilitate anumite ipoteze și concluzii, care vor fi uneori lipsite de posibilitatea controlului, nesigure și subiective.

Este adevărat că metoda științifică încearcă să aplice anumite procedee de cercetare și de interpretare prin care partea de incertitudine este circumscrisă, înlăturând printr-o critică minuțioasă și obiectivă orice element subiectiv, pentru a atinge adevărul istoric cu o aproximație cât mai mică. Totuși obiecțiunea subsistă.

În fond ea nu este concludentă, deoarece pornește dela o lipsă de înțelegere a realității în domeniul tuturor științelor. Istoricul francez Gabriel Monod afirmă cu dreptate existența acestor laturi de subiectivitate și de incertitudine aproape în toate științele: „cette part de subjectivité est un caractère qui lui est commun (istoriei) avec toutes les sciences dites morales, qui ont pour objet l'homme, les actes ou les pensées de l'homme; et quant à la part d'incertitude, on peut faire observer qu'elle se trouve à un degré plus ou moins grand dans toutes les sciences, à l'exception des mathématiques pures, qu'elle existe déjà dans les mathématiques appliquées et dans l'astronomie, à un degré plus marqué dans les sciences physiques et chimiques, et plus marqué encore dans les sciences naturelles et biologiques.”¹⁾ Într'adevăr, cauze numeroase fac să subsiste în toate ramurile științei omenești elemente sau domenii nesigure sau reprezentate în mod subiectiv. Lipsa materialului documentar sau experimental se întâlnește pretutindeni, provocând lacune ce nu au putut fi încă um-

1) Gabriel Monod, *Histoire* (în *De la méthode dans les sciences* v. I, Paris 1920, p. 367-410), p. 369.

plute decât pe cale rațională. Pe de o parte, în mai multe științe ale naturii există epoci trecute îndelungate, forme dispărute de fapte, despre care nu s'a păstrat nici o urmă sau o știre utilă reconstrucției, iar urmele puțin apreciable nu permit realizarea totală a cercetării. Pe de altă parte, în mai toate științele există părți ale domeniului cunoașterii, factori sau elemente care nu au putut încă fi cercetate cu mijloacele de care dispunem, silindu-ne să le reprezentăm și să le explicăm prin ipoteze provizorii sau subiective. De altfel, ideea de lege științifică nu mai prezintă caracterul de certitudine absolută, care i se atribuisse multă vreme, ci legile apar tot mai mult drept niște ipoteze considerate adevărate atât timp cât par a explica toate fenomenele de acelaș ordin. ¹⁾ Așa zisele adevăruri fundamentale și legi științifice se rezumă deci la niște ipoteze transitorii, cuprinzând o notă mai mult sau mai puțin accentuată de incertitudine și de subiectivitate, ca și în domeniul istoriei, iar uneori aceleaș fenomene sunt cuprinse în explicarea mai multor ipoteze simultane, Chiar în matematicile pure, unele elemente fundamentale au putut fi contestate sau ignorate, dând naștere la nesiguranță asupra lor și la teorii sau dezvoltări deosebite unele de altele, cum arată existența simultană a geometriei construite pe baza axiomelor lui Euclide și a geometriilor neeuclidiene. Pentru a circumscrie și a înlătura această parte de incertitudine și de subiectivitate, Auguste Comte încearcă să impună în formularea legilor științifice tendința de a nu enunța nimic din ceea ce nu poate fi dovedit și, prin urmare, de a nu căuta depășirea rezultatelor însăși ale observațiunii. Dar, în fața acestei restrângeri care nu mai permite științei să înțeleagă cum s'au produs faptele, ci o obligă să se mulțumească a afirma existența unei legături cauzale când poate constata în mod riguros relația între antecedent și consecvent, se ridică tendința de a înțelege, de a împinge cât mai departe efortul imaginației în vederea construirii unor ipoteze interpretative ale faptelor, îmbinată cu dorința de a accepta numai acele ipoteze care s'ar sprijini, dacă nu pe o constatare, cel

1) *Id., ibid.*, p. 370.

puțin pe o reprezentare bine definită a înălțurii presupuse a fenomenelor, ¹⁾ tendință care se apropie foarte mult de sensul reconstrucției istorice.

Ideia inexistenței legilor în istorie. Pornind dela concepția strictă a metodei în științele naturii, s'a contestat istoriei calitatea de știință, sub motivul că nu ar putea verifica în mod constant, prin observație directă și prin experiență repetată, fenomenele din domeniul său de cunoaștere, pentru a le încadra apoi în legi care să le claseze, să permită anunțarea repetării lor în viitor sau explicarea anomaliilor eventuale. Această atitudine este în contrazicere în primul rând cu realitatea existenței unei părți de incertitudine și de subiectivitate în cadrul tuturor științelor, chiar în cea ce privește formularea legilor, realitate care nu le împiedică pe acestea să rămână științe. În al doilea rând ea denotă o înțelegere superficială a naturii cunoștințelor și a metodei în istorie.

Istoria face parte din așa numitele științe morale sau științe ale spiritului, deoarece are drept obiect totalitatea manifestărilor activității și spiritului omenesc.

Cercetarea ei exclude părțile animale ale acestor manifestări, funcțiunile biologice și fiziologice, aspectele vieții de rasă și de grupare omenească în sens antropologic, care fac obiectul altor științe. Ea păstrează numai manifestările omenești ca realități sociale, adică tot ceea ce omul simte și exprimă, înfăptuește sau lasă să se înfăptuiască, în virtutea caracterului său de ființă socială, în grupuri mici și mari sau ca individ în lăuntrul acestora.

Manifestările omenești pot fi privite din puncte de vedere variate: după cauze, obiect, autori, forma exterioră sau aspectele sub care au fost transmise. S'au încercat caracterizări și clasificări mai generale sau mai simple, mai complete sau mai parțiale, după conținutul acordat istoriei sau după natura criteriilor ce serveau drept îndreptar. Vom cita câteva dintre ele.

Prin comparație cu faptele din științele naturii, s'au împărțit manifestările omenești în două categorii: *indivi-*

1) Cf. Bertrand Nogaro, *La méthode de l'économie politique*, Paris 1939, p. 68-71.

duale, când se aseamănă acelor fapte transmise prin observația directă și *colective*, când sunt îndeplinite de indivizi care trăesc într'o societate, de mai mulți indivizi în acelaș timp sau când sunt combinate pentru un rezultat comun. ¹⁾ Gradul de generalitate stabilește o scarificare a manifestărilor dela actele cele mai fugitive ale unui individ (un gest, un cuvânt) până la faptele comune unui întreg grup social și care au durat vreme îndelungată (instituțiuni, obiceiuri, credințe, etc.) ²⁾.

Acelaș criteriu dă naștere unei împărțiri în trei categorii: *manifestările individuale* sau *singulare*, care apar numai odată în fața cercetării, din cauza particularismului lor individual sau accidental; *manifestările tipice*, care se repetă în mod analog la mai mulți indivizi (raporturi sociale, obiceiuri, etc.); *manifestările colective*, care cuprind acțiunile generale ale mai multor indivizi în cadrul unui grup social (organizare, instituțiuni, limbă, religie, lupte, etc. ³⁾).

S'ar putea deasemenea considera o împărțire din punct de vedere al posibilităților de conexitate între fapte, pentru a ne da încă mai bine seama de deosebiri de structură și de metodă între istorie și științele naturii. Manifestările omenesti pot fi încadrate în rândul *faptelor de succesiune* și în rândul *faptelor de repetiție*. Ca fapte de succesiune ele sunt așezate după aspectul lor individual și accidental, după singularitatea apariției lor, care nu va permite verificarea și observarea repetată a unor fenomene în vederea formulării lor în legi, exemplificând deosebirea față de faptele din științele experimentale. Există însă fapte istorice, cu caracter individual sau colectiv, care pot fi așezate în rândul faptelor de repetiție, a căror existență ar putea avea condițiunile formulate în norme generale. Aceste fapte desvâluie reacțiuni egale, cu mai mică sau mai mare aproximație, înaintea unor condițiuni egale, sau anumite aspecte de analogie la grupări sociale și individualități în stadii asemănătoare de evoluție, pre-

1) Langlois — Seignobos, *op. cit.*, p. 187—188.

2) *Ibid.*, p. 182—183.

3) Bernheim, *op. cit.*, p. 5-9.

cum și în fața unor împrejurări sau cauze echivalente. Unele din aceste fapte sunt revendicate de alte științe, ca sociologia, dreptul comparat, filologia comparată, economia politică, etc., dar trebuie să le considerăm ca aparținând istoriei generale. Este drept că normele sau legile în care aceste fapte s'ar putea eventual încadra sunt încă prea puțin determinate în stadiul actual al dezvoltării științei istorice, temeliile lor prea subtile și concluziile prea aproximative pentru a le întrebuița drept argumente în discuție. Dar nu trebuie contestată existența lor posibilă, care provoacă o asemănare cu faptele din domeniul științelor naturii.

Nici această împărțire nu este încă în totul corespunzătoare naturii faptelor istorice. Nu trebuie să uităm că, în vreme ce în obiectul științelor naturii există o uniformitate de structură a faptelor de acelaș ordin, care permite legilor să impună condițiunea cauzală ca faptele din sfera lor de influență să rămână oricând egale cu ele însăși, pentru ca la acelaș antecedent să urmeze consecventul determinat dinainte, în fenomenele manifestărilor omenești se remarcă în mod permanent o notă de particularism și de variabilitate caracteristică istoriei, care face ca niciodată un fapt să nu fie exact egal cu altul, oricare ar fi condițiunile de creare și de evoluție. Această constatare, care a fost adesea utilizată în discuțiunea împotriva istoriei ca știință, ne silește să analizăm natura unui fapt istoric oarecare, analiză care provoacă o concluzie ce lămurește problema și fixează directivele metodei științifice în istorie. O manifestare a activității și spiritului omnesc, individuală, tipică sau colectivă, cuprinde două grupe de elemente distincte și inseparabile: *elementele de permanență* sau de transformare constantă, care ar putea fi eventual cercetate după metoda aplicată în științele naturii; *elementele noi și particulare*, rezultate ale întâmplării sau ale individualității creatoare, care imprimă istoriei caracteristica specifică de variabilitate și care sunt aproape imposibil de prevăzut și de determinat dinainte. Pentru a transforma aceste manifestări în fapte științifice este deci necesară o metodă mai complexă, care alături de stabilirea unor norme generale de creare și de

transformare a manifestărilor individuale, tipice și colective pe baza factorilor de permanență, de analogie și de echivalență, va urmări determinarea și explicarea factorilor de particularism și de variabilitate din cadrul acestor manifestări. ¹⁾

Această complexitate a fenomenelor istorice a ridicat în discuțiunea cercetătorilor două probleme importante din punct de vedere metodic: problema cauzalității în istorie și problema conținutului real al științei istorice.

Ideia cauzalității în istorie a apărut destul de timpuriu, dar înțelesul și sfera sa de aplicare au variat mult în trecerea vremii. Ar trebui cam multă bunăvoință pentru a descoperi urmele ei în operele istoriei narative primitive, interpretând forțat succesiunea de fapte care decurg unele dintr'altele prin așezarea lor în timp sau spațiu. Aplicarea pozitivă a legăturii între cauză și efect a apărut în forma pragmatică a istoriei. În formă rudimentară la Tucidide, a fost formulată de Polibiu prin întrebările: cum? de ce? pentru ce?, care vor fi punctul de plecare a unui important șir de teorii. În general însă, preocuparea istoriei pragmatice s'a îndreptat mai ales către scopurile și motivele omenești obișnuite, către cauzele psihologice imediate și particulare. A încercat să lămurească evoluția și fenomenele istorice prin pasiunile, actele și gândurile personalităților care făceau centrul expunerii sau prin intervenția unor elemente accidentale, ceea ce a dat naștere unei exagerări a rolului individualității și al întâmplării în evoluția istorică a omenirii. S'au întrezărit uneori încer-

1) În acest sens conchide și G. Monod (*op. cit.*, p. 373): „...dans tous les phénomènes de la vie il y a un élément individuel et nouveau qui vient s'ajouter aux éléments antérieurs qui les ont produits, et ce sera précisément un des devoirs de la science historique de chercher à discerner dans les actes humains cette part d'individualité créatrice, impossible à prévoir et à déterminer d'avance, bien qu'elle soit conditionnée comme tout le reste, qui vient s'ajouter aux causes connues et discernables”. Efectul acestei afirmațiuni este mult atenuat însă prin faptul că el condiționează caracterul mai mult sau mai puțin științific al istoriei de gradul în care credem că manifestările omenești sunt supuse legilor determinismului (*ibid.*, p. 372), ceea ce ar lăsa să se întrezărească o tendință de limitare a noțiunii științifice a istoriei numai la unele părți ale domeniului său de cunoaștere.

cări timide de a găsi o explicație cauzală suplimentară în domeniul material, în intervenția factorilor exteriori, dar aceste încercări au fost adesea abia mărturisite sau inconștiente. Alături de această preocupare de a găsi cauzele imediate ale fenomenelor în domeniul restrâns al factorilor individuali sau accidentali, s'a simțit nevoia unei concepții mai generale a cauzalității istorice și a stabilirii raporturilor permanente între manifestările omenești în cadrul acestei cauzalități. Astfel s'au născut, în cursul timpului, unele credințe religioase și teorii metafizice, unele încercări de determinare a legilor și cauzelor generale istorice, unele sisteme de filosofie a istoriei, asupra cărora nu este locul să insistăm aci. Vom încerca în schimb să schițăm atitudinile variate și adesea contradictorii ale gânditorilor și cercetătorilor istoriei, în ceea ce privește rolul cauzalității în domeniul de cunoaștere al științei istorice și în aplicarea operațiunilor științifice ale metodei.

Aceste atitudini se întind dela negarea până la admiterea totală a cauzalității în istorie. Unele se lasă inspirate de principiile metodice împrumutate sub formă neschimbată din așa numitele științe exacte, și a căror aplicare este imposibilă prin însăși deosebirea de obiect și esență între aceste domenii de cunoaștere, hotărând că neputința de aplicare a lor se explică prin neexistența legăturilor cauzale între faptele istorice. Altele sunt în realitate apologii sau grupări de argumente în favoarea unor științe pe cale de constituire în detrimentul istoriei, din al cărui domeniu total își arogă o parte. Altele merg în schimb, până la admiterea unei cauzalități complexe, care nu se mulțumește cu determinarea raporturilor de conexitate și de interdependență cauzală între faptele istorice, ci încearcă să înțeleagă procesul de transformare, să separe elementele de permanență de elementele de variabilitate, în vederea stabilirii raporturilor specifice dela cauză la efect, să explice fenomenul istoric în totalitatea și în aspectele lui parțiale, pentru a pregăti încadrarea lui în serii legate prin cauze generale sau în norme generale de creare și de evoluție.

Astfel, luând ca bază ideea că știința propriu zisă este o totalitate de propozițiuni care enunță o similitu-

dine constantă între anumite fenomene și acceptând ne-schimbata definiția lui John Stuart Mill, pentru care cauza este un fenomen antecedent invariabil și necondițional, Paul Lacombe găsește inutilă cercetarea cauzei într'un fapt individual, deoarece un antecedent care apare o singură dată nu poate fi considerat ca fiind urmat întotdeauna de acelaș efect, experiența de verificare neputându-se realiza. Pentru el, numai actele care caracterizează omul în general, nu omul temporar sau individual, pot forma obiectul cercetării științifice a cauzei, căci numai ele corespund noțiunii de fapt științific.¹⁾ Această interpretare a fost adoptată și de alți cercetători, în special de sociologi. Unii au contestat faptului individual sau singular putința de a fi studiat în cauza sa, pornind dela aceeaș confuzie între obiectul și metoda din științele naturii și din știința istorică.²⁾ Alții au contestat în general valoarea explicațiunilor istorice bazate pe raporturi cauzale, sub pretextul că ele nu ar fi decât niște contrafaceri ale cauzalității adevărate.³⁾ Alții au pretins că ideea de cauzalitate nu intervine în desfășurarea narațiunii istorice bazate pe înlanțuirea faptelor, iar cercetarea artificială a cauzelor ar risca să dea naștere la ipoteze nesigure și să încurajeze fantezia. Se înlăturau astfel pretențiile științifice ale istoriei, sprijinite pe cercetarea raporturilor de conexitate și de interdependență cauzală. Drept consolare, îi decernau calitatea de știință numai în virtutea garanțiilor științifice cu care s'a prevăzut metoda de efectuare a muncii istorice.⁴⁾ În ceea ce privește faptele care păreau a se lăsa cercetate și clasate după operațiunile metodice ale științelor pozitive, mai toți susținătorii acestei tendințe le scoteau din domeniul istoriei, trecându-le în preocupările altor științe și în special în cadrul sociologiei.

Tendința contrară pornește dela ideea că istoria este

1) Paul Lacombe, *De l'histoire considérée comme science*, Paris 1894, p. 12.

2) Paul Mantoux, *Histoire et sociologie (Revue de synthèse historique)*, Paris 1903, p. 122—123.

3) François Simland, *Méthode historique et science sociale (Revue de synthèse historique)*, Paris 1903, p. 17.

4) Michel Lhéritier, *Histoire et causalité (Festschrift til Holdvan Köht)*, Oslo 1933, pp. 14 și urm., apud B. Nogaró, *op. cit.* p. 78.

un șir nesfârșit de cauze și efecte, că fiecare fapt istoric, ca orice fenomen al naturii, își are cauzele și explicațiile sale în faptele care l-au precedat, influențând la rândul său, într'o măsură oarecare, pe cele viitoare. Există unele divergențe de importanță redusă în ceea ce privește posibilitatea și necesitatea de a determina cauzele, după diferitele categorii de manifestări omenesti, dar la toți reprezentanții acestei tendințe se vedește dubla preocupare de a determina raporturile de conexitate și de interdependență cauzală, de a înțelege și a explica mersul procesului de transformare și rațiunea fenomenelor de orice ordin.

S'a pretins că istoria poate urmări și determina mai ușor cauzele manifestărilor individuale sau accidentale, decât pe acelea ale transformărilor generale. Cunoașterea metodică a unui fenomen istoric în vederea izolării condițiilor necesare, adică a cauzei eficiente, implică o cunoaștere și o analiză a tuturor condițiilor în care s'a produs acest fenomen, lucru care nu poate fi realizat de istorici, din cauza lipsei materialului documentar. Autorii isvoarelor s'au mulțumit de obicei să observe înlănțuirea cauzală a faptelor individuale sau accidentale, care le erau cele mai ușor și mai sigur cunoscute, cunoașterea cauzelor faptelor generale urmând a se face pe bază de raționamente, prin stabilirea de analogii între evoluția fenomenelor trecute și observarea directă a transformărilor și aspectelor fenomenelor contemporane, operațiune mult mai greu de înfăptuit.¹⁾ S'a încercat deasemenea o dublă metodă de detectare a cauzalității, pentru a găsi aplicarea ei în întregul domeniu istoric. Privită ca o știință a faptelor de succesiune, istoria nu ar putea formula legi, dar grupează faptele în serii, stabilind între ele raporturi cauzale de orice natură. Privită ca o știință a faptelor de repetiție, ea va aplica, în cercetarea cauzelor și fenomenelor generale, operațiunile metodice din științele naturii²⁾.

1) Langlois-Seignobos, *op. cit.* p. 252—254.

2) A. D. Xenopol, *La causalité en histoire (Revue de synthèse historique)*, Paris 1904 și *La causalité dans la série historique (ibidem)*, Paris 1903, introduse în ediția a doua din *Principes fondamentaux de l'histoire*, Paris 1899, publicată cu titlul: *Théorie de l'histoire*, Paris 1908.

Este evident că ea va trebui să introducă în metoda sa adaptările cerute de aspectul lăuntric al obiectului său. În fine, se încearcă aplicarea unei metode unitare asupra oricărui fapt istoric, în virtutea constatării că el prezintă un amalgam de elemente de permanență sau de evoluție constantă și de elemente de variabilitate.

Această variațiune de atitudini, în privința rolului cauzalității în istorie și a putinței de aplicare a operațiilor metodice asupra diverselor manifestări omenești, a provocat discuțiuni care mai durează încă în legătură cu obiectul istoriei ca știință.

Obiectul istoriei ca știință și ideea cauzalității. Unii învățați au încercat să restrângă domeniul de cercetare al istoriei la faptele accidentale și individuale, pornind dela părerea că personalitățile importante sau întâmplările neprevăzute au jucat în evoluția istorică a omenirii un rol independent și superior aceluia al cauzelor generale ce acționau asupra fenomenelor înainte de apariția lor, deci liberul arbitru individual și întâmplarea au constituit cauze autonome ce au putut schimba în orice clipă cursul istoriei. Alții au ajuns la aceleaș concluzii, în dorința de a lăsa explicarea cauzală a faptelor generale în sarcina altor științe, ca sociologia, economia politică, dreptul comparat, etc. Împotriva acestora s'au ridicat partizanii concepțiilor pozitivistice și materialiste ale istoriei, care pretindeau că cercetarea evenimentelor izolate și accidentale, a rolului personalităților sau a faptelor individuale, nu are o valoare științifică reală, deoarece cauzele acestora nu pot fi lămurite prin legi, ca în alte științe. Numai evenimentele cu caracter general sau faptele colective ar putea forma obiectul unei științe reale. Istoria ar lua deci un caracter mai mult sau mai puțin științific, după cum manifestările omenești ar fi mai mult sau mai puțin supuse legilor determinismului. Se împărțea astfel istoria în două mari părți: domeniul științific, care se ocupa de stările și mișcările maselor; domeniul neștiințific, al cărui obiect era descrierea indivizilor și a faptelor individuale sau accidentale.

Toate aceste concepții par prea absolute și întemeiate pe o înțelegere prea restrânsă a obiectului real al istoriei

și a rolului ideii de cauzalitate în cercetarea faptelor care aparțin acestui domeniu de cunoaștere.

Istoria ar trebui considerată ca o știință unitară, al cărei obiect inseparabil și egal este format din manifestările omenești de orice natură, luate în acțiunea lor ca realități sociale și în raporturile lor de interdependență cauzală psiho-fizică. Orice fapt istoric își are cauzele și explicația sa în faptele care l-au precedat și influențează într-o măsură variabilă unele fapte viitoare. Fiecare cauză constă într-o totalitate de condițiuni, a căror acțiune simultană sau succesivă provoacă transformarea fenomenului istoric. Ea cuprinde două feluri de raporturi, de dependențe ale preocupărilor cauzale: pe de o parte cu întregul grup de fapte determinante de acelaș ordin, căreia îi aparține; pe de altă parte cu cauzele și condițiunile generale ale evoluției omenești. Atât cauzele izolate, cât și cele complexe se află în această dublă legătură cu particularismul fenomenelor și cu totalitatea sau unitatea determinantă a evoluției respective, iar măsura în care participă la stările de interdependență fixează valoarea lor imediată. Interdependența nu implică întotdeauna apropierea în timp sau în spațiu. Cel mai vechiu și cel mai nou, cel mai îndepărtat și cel mai apropiat fapt istoric se pot afla în interdependență cauzală, dacă pot fi considerate ca elemente inseparabile în seria evoluției unui fenomen sau în înălțuirea unui grup de fenomene. Seriile de fapte sau manifestările complexe, la rândul lor, pot fi legate între ele în cadrul totalității manifestărilor omenești — istoria universală — sau în cadrul unor totalități secundare — istoria unui popor sau a unui stat, a unei epoci sau a unei instituțiuni, a unor domenii de cunoaștere sau a unor arte, a unor grupe de indivizi sau a unor indivizi izolați. Interdependența se poate deasemenea menține în cazul unor fapte de ordin diferit. Manifestările individuale, tipice și colective pot fi în legătură cauzală între ele. Pe de o parte, ele se aseamănă în virtutea constatării că toate faptele istorice sunt o îmbinare de efecte ale condițiunilor generale și ale factorilor particulari individuali sau accidentali. Pe de altă parte, faptele tipice și colective pot fi considerate ca un rezultat al grupării unor manifestări indi-

viduale, iar cele individuale au la bază, mai mult sau mai puțin, influențe ale manifestărilor tipice sau colective. Manifestările tipice sau colective (dispozițiuni generale, instituțiuni, tradiții, concepții), au existat și s'au menținut adesea numai prin admiterea și aplicarea lor constantă de către indivizii interesați. Interesul indivizilor pentru menținerea sau pentru transformarea lor a variat, la rândul său, după diferite cauze generale sau accidentale, fiecare transformare a elementului individual provocând o transformare corespunzătoare a condițiunilor generale, uneori imperceptibilă, alteori bruscă și ușor de înregistrat. S'ar putea presupune că procesul de transformare a unui fenomen istoric ar ajunge la sfârșitul său prin desfășurarea unor efecte pornite din cauze generale ce pot fi încadrate în legile determinismului, dacă liberul arbitru individual sau accidental nu ar interveni. Credem totuși că această intervenție a liberului arbitru nu poate distruge complet procesul istoric în curs. Il poate grăbi sau încetini. Asemenea unui reactiv chimic, el poate activa în formă mai mult sau mai puțin puternică, după cum condițiunile sale de apariție sunt în proporție mai mare sau mai mică față de condițiunile generale ale evoluției, sau după cum se opune ori se încadrează în mersul normal al transformării generale. Dar, după cum există indivizi care pot percepe și exprima înaintea altora anumite idei sau soluțiuni care plutesc în atmosfera vremii lor, tot astfel există desigur indivizi în care se află în stare de potențial hotărârea, care, percepută înaintea tuturor acelor care sunt supuși alături de ei influenței aceluiași condițiuni generale, ar da naștere acțiunii individuale în favoarea sau în dauna procesului istoric. Căci faptele generale pot exercita o influență puternică, inconștientă sau conștientă, asupra individului. Reunirea maselor omenești, conștiința scopurilor și forțelor comune, imprimarea unor atitudini și concepții prin mijloace colective influențează pe indivizii în care există puterea de percepție și de acțiune. Chiar dacă manifestarea acestora a luat forme particulariste, ea rămâne în cadrul general, fie că reprezintă o concordanță cu impulsul ce i s'a dat, fie că este ostilă acestuia. De aceea, așa ziii oameni providențiali, care au știut să culeagă

roadele unor efortări ale înaintașilor sau să rezolve situațiuni în aparență inextricabile, nu sunt numai individualități creatoare independente, ci pot fi considerați în acelaș timp ca exponenți ai evoluției istorice respective, cu o amplasare mai mare sau mai mică, după cum se încadrează mai mult sau mai puțin în procesul istoric. Faptele accidentale pot deasemenea crea condițiuni noi sau reînvia altele vechi, pot ridica sau înlătura piedici, pot grăbi sau încetini desfășurarea fenomenelor istorice, dar nu le pot distruge în întregime, după cum condițiunile generale se pot adapta și în cazul apariției unor fapte accidentale, asupra cărora exercită uneori o acțiune, pregătind circumstanțe favorabile, accentuându-le sau atenuându-le efectele.

În concluzie, fie că pornesc din cauze generale determinante a unor fenomene caracterizate prin uniformitatea în evoluție, fie că pornesc din manifestarea liberului arbitru individual sau accidental, caracterizat prin variabilitatea aparentă, factorii care acționează în vederea realizării unui fapt istoric de orice natură păstrează în mod permanent proprietatea de influență reciprocă, rezultată din existența constantă a unor raporturi de conexitate și de interdependență cauzală între faptele istorice sau între elementele lor componente. Îmbinarea strânsă între particular și general în cadrul unui fapt istoric, deși poate fi surprinsă și explicată, nu poate fi înlăturată. De aceea, nu se poate vorbi de o separațiune în domeniul cunoștințelor istorice. Acceptând ideia că structura manifestărilor omenești de orice ordin este asemănătoare în complexitatea ei, nu putem face subdiviziuni sau repartizări de fapte după acest criteriu, împărțirea urmând a fi aplicată direct factorilor componenți ai fiecărui fapt, ceea ce ar duce la dislocarea lui și la înlăturarea oricărei posibilități de a înțelege în mod complet obiectul cercetării istorice. Deasemenea, metoda istorică, considerând faptul istoric ca o entitate, va trebui să fie unitară, adaptându-și doar mijloacele de cercetare la obiectul, structura și sensul preocupărilor științei complexe și unitare a istoriei.

II. Metoda științifică în istorie

Înainte de a trece la cercetarea metodei istorice, trebuie să recunoaștem că au existat în toate timpurile diletanți geniali sau mediocri, care au isbutit sau nu să provoace transformări fericite sau dăunătoare în domeniul cunoștințelor din vremea lor. Erau oameni care înmagazinaseră fără ordine și în mod subiectiv materialul cunoașterii sau care, printr-o intuiție genială, au constatat existența unui fenomen fără a-l putea explica, au întrezărit soluția cea mai apropiată a unei probleme, explicația cea mai verosimilă a unui fapt, acțiunea cea mai corespunzătoare condițiilor generale și speciale de evoluție, deși acestea depășeau pregătirea lor. Au putut exista indivizi care posedau darul de a surprinde și a exprima o realitate ce plutea în atmosfera epocii lor, un dar care îi așeza în rândul înaintașilor dacă soluția, explicația sau acțiunea lor era acceptată de contemporani, în rândul proscrișilor sau al nebunilor dacă ea depășea puțința de înțelegere a acestora. Au fost considerați drept profeți, genii sau descoperitori, au fost huliți sau alungați din lumea lor, dar rareori au putut fi considerați ca oameni de știință. Opera lor era adesea datorită întâmplării sau acelui imponderabil sufletesc care îi făcea mai apti să perceapă și să exprime ceea ce încă nu putuseră percepe, nici exprima contemporanii lor. Cu rari excepțiuni, ei nu posedau pregătirea necesară, nici nu asimilaseră în mod sistematic întreg materialul cunoașterii și izvoarele care priveau fenomenul sau problema respectivă. Nu cunoașteau metoda științifică adevărată, nici nu știau să aplice regulile stricte ale criticei, pentru a întregi opera începută numai grație intuiției lor. De aceea, cu toată importanța deosebită și aprecierea ce datorăm realizărilor acestora, trebuie să adăugăm că ele sunt mai puține și urmările lor mai neînsemnate decât acelea ale operii realizate de oamenii de știință.

Condițiunile pentru crearea unui om de știință sunt în aparență mai ușoare. El nu are întotdeauna nevoie de geniu, ci de metodă științifică. E drept că va avea avantajii apreciabile în cercetarea sa dacă posedă talentul expunerii, intuiția și spiritul logic, care să-i permită a trage concluziile potrivite din datele pe care le are la dispoziție,

pentru a se apropia mai ușor și mai repede de soluția ideală a problemei care-l preocupă, dar în lipsa acestora, o strictă aplicare a operațiunilor metodice poate da naștere la rezultate pozitive importante.

Obiectul metodei științifice este să extragă din materialul unei științe toate cunoștințele care fac parte din preocupările acesteia, să le claseze și să stabilească raporturi de conexitate și de interdependență cauzală între ele, să formuleze, dacă se poate, în legi sintezele de fapte rezultate, în vederea reconstruirii integrale a obiectului domeniului respectiv de cunoaștere.

Analizând metoda în știință, fizicianul francez Henri Bouasse spunea: „Am descoperit în curgerea veacurilor mii de feluri de a simți, de a suferi, de a ignora, dar metoda de a cunoaște a rămas unică și invariabilă”.¹⁾ Intr’adevăr, principiile metodei par imuabile. Dar trebuie să adăugăm că nu întotdeauna a fost constituită sub aspectul ei actual, nici nu s’a aplicat în integritatea ei sau fără adaptări în orice domeniu științific. În fiecare domeniu de cunoaștere trebuiesc determinate scopurile, modul de cercetare și mijloacele științifice, ținând seamă de caracterul particular al științei respective, de materialul și de obiectul cunoștințelor, de modul cum privește faptele care îi aparțin și de noțiunile pe care le determină. Metoda unică de cercetare a trebuit să se adapteze acestor variațiuni, transpunându și principiile fundamentale și operațiunile, pentru a le face să corespundă oricăror cerințe. Aplicarea metodei a variat și în ceia ce privește momentul. Uneori a avut loc mai de timpuriu, alteori mai târziu, fapt care a grăbit sau a întârziat progresul științei respective. De altfel, ea însăși nu a apărut delă început perfect încheată, ci a avut de străbătut o lungă perioadă de pregătire și de transformări, până a atins forma complexă de astăzi. În limite rudimentare și restrânse la oamenii antichității, ea și-a lărgit treptat sfera de acțiune, înmulțindu și mijloacele de aplicare și perfecționându-le, până a cuprins toate domeniile susceptibile a servi la realizarea cercetării științifice.

1) Henri Bouasse, *Physique générale (De la méthode dans les sciences*, I, p. 121—158), p. 157,

Operațiunile fundamentale, întrebuințate în metoda științifică, au evoluat după aceleaș norme, trecând dela forma instinctuală, abia percepută de oamenii antici, până la sistematizarea actuală. Perfecționarea nu a făcut decât să le lărgească sfera de acțiune, dar aplicarea lor pare destul de veche. Cu mult înainte ca Francis Bacon de Verulam să fi reunit regulile inducțiunii, adică ale operațiunii de trecere dela constatarea unor raporturi particulare asemănătoare între fapte la enunțarea unei legi, rezumându-le în mod sistematic în tabelele de prezență, absență și comparație¹⁾, completate apoi de John Stuart Mill, acestea existau și erau aplicate în mod empiric de înaintași. Tot astfel deducțiunea, adică operațiunea prin care se conchide dela general la particular pe principiile identității și comparației, are la temelie silogismul antic și a dat primele ei roade în desvoltarea științelor matematice încă din antichitate. Dar, deși o regăsim acum în toate științele, aplicarea diverselor operațiuni metodice nu a fost întotdeauna uniformă. Absența sau frecvența unora sau altora dintre ele a variat după esența și obiectul fiecărei științe, lăsând câmp liber acțiunii numai a uneia dintre ele sau unei înbinări armonice a lor. Astfel, în științele matematice, care s'au desvoltat în mod strălucit înă din vremurile antice, în urma aplicării timpurii a metodei, deși în aparență a dominat operațiunea deductivă, înbinarea aceasta există. Matematica a progresat prin înmulțirea unor adevăruri particulare, ca și prin dobândirea unor idei și teorii tot mai generale. Toți marii geometri au avut, în acelaș timp, gustul particularului și al generalului, al faptelor precise și al speculațiunilor vaste; unii dintre ei au preferat poate să privească într'o parte sau în alta. Dar progresul într'un sens s'a înălțuit întotdeauna cu progresul în celălalt sens; pe de o parte, cunoașterea unei legi generale permite atingerea cât mai multor fapte particulare; pe de altă parte, generalitatea unui raționament, a unei metode, este mai aparentă, când este aplicată asupra unui fapt particular

1) *Novum Organum* (Noua metodă pentru interpretarea naturii), ed. 1620; partea a doua din *Instauratio Magna*, a cărei primă parte este: *De dignitate augmento scientiarum*.

decât asupra altuia¹⁾. În fizică, și în celelalte științe ale naturii, a predominat în schimb operațiunea inductivă. Un fapt sau mai multe fapte, pentru a deveni fapte științifice, trebuiesc supuse unei legi, prin stabilirea unor legături cu ajutorul concluziilor dela parte la tot, dela particular la general. În acelaș timp însă, în tendința de a reconstrui lumea, se reia operațiunea de deducere a acestora pe cale silogistică, dintr'un principiu general, admis în mod aprioric.

Complexitatea materialului, a conținutului și a preocupărilor științei istorice, a silit metoda să ia forme cu totul deosebite și mult mai complicate decât în alte științe. Pentru a ne face o părere despre variabilitatea punctelor de vedere din care se poate porni cercetarea metodică, vom lua câteva exemple. Faptele istorice sunt cunoscute de obicei în mod indirect, prin izvoarele sau documentele care reprezintă o urmă tradițională a lor. Dar, în vreme ce resturile materiale ale unui fapt istoric permit în oarecare măsură observarea directă și reconstituirea lui pe baza legilor fizice, aceste mărturii indirecte de natură psihică sunt reprezentări ale atitudinii subiective a autorului său față de faptul pomenit. Reconstituirea acestuia va trebui făcută tot în mod indirect, prin încercarea de a stabili toate condițiunile intermediare care îl leagă de mărturia sa, printr'un șir de raționamente, în care cea mai mică eroare falsifică definitiv concluziile. După înlănțuirea lor, faptele istorice pot fi succesive sau de repetiție. Dar, dacă faptele de repetiție pot fi clasate și încadrate, cel puțin parțial, în legi, după principiile metodice împrumutate din științele naturii, faptele de succesiune se vor studia numai în raporturile lor de conexitate și de interdependență cauzală. Pe de altă parte, am spus că orice fapt istoric cuprinde îmbinarea unor condițiuni și elemente de permanență sau de evoluție constantă, cu elemente și factori noi și particulari, care dau naștere variabilității caracteristice acestui domeniu al cunoașterii și nu pot fi determinați sau prevăzuți dinainte. În vreme ce elementele de permanență ar urma normele generale de creare și de

1) Jules Tannery, *Mathématiques pures (De la méthode dans les sciences, I, p. 31—72), p. 62.*

transformare a manifestărilor omenești, factorii particulari ar necesita analiza cauzelor imediate, cu toate că uneori ei pot fi în mod inconștient influențați de cauzele generale și invers.

Metoda istorică a trebuit să răspundă tuturor cerințelor atât de multilaterale. După reunirea materialului documentar, ea verifică informația, pentru a pregăti faptele care se încadrează în obiectul cercetării, reconstituind cu ajutorul legilor fizice pe acelea care au lăsat urme materiale ce pot fi supuse observației directe și determinând prin raționamente pe acelea transmise prin mărturii cu caracter psihic, cu preocuparea constantă de a circumscrie, pe când va fi posibil, partea de incertitudine provocată de lipsa informației și a elimina orice element subiectiv. Faptul istoric, privit fie în ordinea de succesiune sau de repetiție, fie sub formă de manifestare individuală, tipică sau colectivă, se supune unei analize stricte pentru determinarea părții de variabilitate și de particularism, datorite individualității creatoare sau factorilor accidentali, alături de partea de permanență și de transformare constantă. Astfel, degajat de orice contingente artificiale sau subiective, faptul devine cu adevărat un fapt științific. Prin stabilirea raporturilor de conexitate și de interdependență cauzală față de alte fapte de acelaș ordin, prin cercetarea și explicarea condițiunilor particulare de transformare și stabilirea normelor generale de evoluție a manifestărilor omenești, care acționează asupra faptului supus cercetării metodice, se poate ajunge la reconstituirea și la înțelegerea lui, în cadrul evoluției totalității de fapte care ne preocupă, realizând astfel scopul final al științei istorice.

Metoda istorică își așează principiile fundamentale de cercetare și operațiunile sale specifice în patru mari grupe de muncă științifică, prin care se poate înfăptui studiul științific al oricărui fenomen istoric: euristica sau reunirea izvoarelor, critica istorică, construcția sau concepția istorică și expunerea sau prezentarea cercetărilor și concluziilor referitoare la domeniul preocupărilor cercetătorului. Le vom expune în paginile următoare, într-o formă simplificată, dar suficientă pentru a obține o vedere generală.

Euristica

Euristica începe operațiunile metodice prin descoperirea și reunirea materialului documentar în legătură cu obiectul cercetării, pentru a pregăti cunoașterea cea mai apropiată de adevăr și cea mai completă.

Natura izvoarelor istorice este foarte variată, deoarece ele sunt rezultatele tuturor manifestărilor omenești de orice formă și s'au transmis sub aspecte și în proporții deosebite. S'a încercat în diferite rânduri clasarea lor după mai multe criterii, fără să se ajungă la un acord unanim în această privință. Vom arăta aci câteva tipuri.

Ch. V. Langlois și Ch. Seignobos împart izvoarele (documents), adică urmele lăsate de actele și gândirea oamenilor de odinioară, după raporturile lor cu faptele istorice pe care le transmit, în două grupe :

a) *Documentele care reprezintă o urmă materială a unui fapt* (obiecte fabricate, monumente, etc.). Le consideră urme directe, deoarece fac parte din însăși faptele istorice.

b) *Documentele care reprezintă o urmă de ordin psihologic a unui fapt trecut* (acte, descrieri povestiri, opere diverse, etc.). Le consideră drept urme simbolice, deoarece nu constituie faptul însuși, nici chiar pecetea imediată a lui asupra autorului, ci numai un semn convențional al gândirii acestuia în legătură cu faptul pomenit.¹⁾

G. Desdevise du Dezert și L. Bréhier împart mărturiile istorice în două grupe asemănătoare :

a) *Monumentele figurate* care reprezintă urme directe ale vieții societăților trecute.

b) *Textele* care cuprind inscripții, acte legislative și oficiale, povestiri compuse de contemporani sau de scriitori posteriori, cărțile sfinte ale diferitelor religii, tratate dogmatice și opere literare, datele linguistice, mitul, legenda, folklorul, tradiția, obiceiul.²⁾

G. Monod încearcă o clasare mai largă, urmând același criteriu general, în trei categorii: opere (ouvrages),

1) Ch. V. Langlois. și Ch. Seignobos, *op. cit.* p. 1-2 și 45-6.

2) G. Desdevise du Dezert și Louis Bréhier, *Le travail historique*, Paris 1914, p. 6.

acte și monumente, pe care le împarte înăuntrul lor în istorice și neistorice:

a) *Operele sau lucrările* sunt rezultatele activității spirituale omenești în legătură cu faptele istorice sau nu, dar apropiate de accepția urmelor psihologice. Se împart în *scrieri propriu zis istorice* (genealogii, cronologii, anale, cronici, memorii, biografii, lucrări istorice) și *scrieri neistorice* (opere literare, filosofice, teologice, juridice, economice, etc.), care pot fi întrebuințate ca izvoare când ne ocupăm de anumite domenii ale istoriei sau de istoria altor discipline.

b) *Actele* cuprind izvoarele care nu au caracter de lucrări literare sau istorice, ci sunt acte ale vieții publice și private, fie cu scopul de a păstra amintirea unui fapt sau a unei persoane, fie că au scopuri practice sau istorice. Se împart în *acte istorice*, scrise sau gravate, care au drept scop păstrarea amintirii unui fapt sau constituiesc ele înșăși fapte istorice (diplome, acte, tratate, acte notariale, procese verbale de adunări, inscripțiuni, etc.) și *acte neistorice* care au drept scop o utilitate practică (legi, formule juridice, decizii judiciare, socoteli, inventarii, scrisori, predici, etc.), dar care pot lua aspect de acte istorice.

c) *Monumentele* sunt urmele directe propriu zise, obiecte și edificii care pot servi drept mărturii istorice. Se împart în *monumente istorice*, care au ca scop comemorarea unui fapt, dorința de a păstra amintirea unui personaj (monumente comemorative, arcuri de triumf, coloane, morminte, portrete desenate, gravate, pictate sau sculptate, peceti, medalii) și *monumente neistorice*, care sunt clădirile și obiectele de orice fel, care și dătoresc existența unei rațiuni de utilitate, dar pot servi uneori cercetării istorice (construcții diverse, obiecte de artă, mobile, vestimente, unelte și ustensile, monede, blazoane, etc.).¹⁾

Ernst Bernheim pornește tot dela raporturile între izvoare și faptele pe care le transmit, dar pare mai precis în clasificare. Împarte mărturiile istorice în resturi (Ueberreste) și tradiție:

a) *Resturile* provin direct din evenimentele, persoa-

1) G. Monod, *op. cit.* p. 374-376.

nele și fenomenele trecutului sau constituie ele însăși un fapt istoric. Ele se grupează în două categorii: resturi propriu zise (Ueberbleibsel) și monumente (Denkmäler).

1. *Resturile propriu zise* reprezintă urmele activității sau vieții omenești, lipsite de preocuparea de a păstra amintirea trecutului: resturi trupești sau resturi ale procesului vieții; limba, stări sociale (Zustände), obiceiuri, moravuri, sărbători, jocuri, culte, instituțiuni, legi și concepții; produse ale activității corporale sau spirituale omenești, ca lucrările tehnice, științei și artei; unelte, arme, clădiri, monede; acte de afaceri, acte judiciare, conciliare sau legislative, discursuri, ziare, pamflete, rapoarte, scrisori, acte administrative, date statistice, conturi, liste vamale, urbarii și altele.

2. *Monumentele* au drept scop păstrarea mai mult sau mai puțin interesată a amintirii unui act, a unui eveniment sau a unei persoane din trecut. Se împart în *acte* sau *documente* (Urkunden), care au menirea de a întări sau a reglementa unele raporturi juridice; *inscripțiuni* (Innschriften), care amintesc evenimente sau persoane (inscripții funerare, comemorative, etc.) și *monumente propriu zise* (Monumenten), care cuprind diferite reprezentări artistice ridicate sau alcătuite în acelaș scop.

6) *Tradiția* se transmite indirect, prin mijlocirea oamenilor și pare a se apropia de noțiunea de urmă de ordin psihologic dintr'o clasificare anterior pomenită. Ea se împarte după modul cum este prezentată, în trei grupe:

1. *Tradiția figurată* (die bildliche Tradition) constă în reprezentarea figurată a unor personalități sau locuri istorice: sculpturi și picturi istorice, hărți, planuri de orașe și locuri, reprezentări topografice, etc.

2. *Tradiția vorbită* (die mündliche Tradition), cuprinde izvoarele istorice transmise în formă orală, povești și povestiri, epopei, cântece istorice, proverbe, cuvinte celebre, etc.

3. *Tradiția scrisă* (die schriftliche Tradition) cuprinde în general operele istorice transmise în formă scrisă: inscripțiuni cu caracter istoric, genealogii, calendare, cro-

nologii, anale și cronici; memorii și biografii; reprezentări și redacțiuni istorice de orice natură.¹⁾

Adoptând această ultimă clasificare, ca fiind mai sistematică și mai corespunzătoare aspectelor exterioare și lăuntrice ale izvoarelor istorice, ne dăm ușor seama cât de variate sunt acestea și câte greutateți se ridică în calea operațiunilor de descoperire și de reunire a lor. Dar este o muncă absolut necesară, deoarece a porni o cercetare istorică fără a reuni toate informațiunile privitoare la obiectul ei ar însemna să riscăm a altera sau a anula întregul rezultat, chiar dacă celelalte operațiuni ale metodei științifice au fost aplicate cu exactitate. Organizarea și generalizarea unor instituțiuni speciale, însărcinate a reuni, a păstra și a pune la dispozițiunea cercetătorilor izvoarele istorice de orice natură, au ușurat în vremurile actuale, după cum vom vedea, munca pregătitoare a acestora. Odată reunit materialul documentar în totalitate sau aproape, se poate proceda la aplicarea efectivă a operațiunilor de cercetare a izvoarelor și faptelor istorice²⁾.

Critica istorică

Critica istorică formează munca de analiză a cercetătorului, pentru extragerea și verificarea faptelor care vor servi reconstrucției. Ea se împarte în critica exterioară sau critica izvoarelor și critica interioară sau critica faptelor.

Critica exterioară încearcă să determine autenticitatea și autoritatea generală a unui izvor istoric, adică gradul de veracitate a informațiunilor ce cuprinde. Din unele puncte de vedere, ea poate fi considerată ca o aplicare a sistemului observațiunii, deoarece cercetează aspectele exterioare ale izvorului în vederea stabilirii autenticității lui și a valorii relative ca mărturie istorică. Această observațiune se exercită mai mult sau mai puțin direct, după forma în care se prezintă izvorul în fața cercetării (text primitiv, copii ulterioare, text real sau alterat, text ale

1) E. Bernheim, *op. cit.* p. 255—259.

2) În expunerea operațiunilor de critică și construcție istorică am utilizat în mare parte: Langlois-Seignobos, *op. cit.*, p. 51—255 și Bernheim, *op. cit.* p. 324—776, care reprezintă cele două aspecte mai complete ale problemei.

cărui împrejurări sau condițiuni de alcătuire pot fi determinate sau nu). De aceea, preocupările criticei exterioare se vor reduce la determinarea textului utilizabil ca mărturie istorică reală, prin trei operațiuni :

1. *Determinarea textului primitiv*, numită de școala franceză „critique de restitution“, încearcă să stabilească conformitatea izvorului supus cercetării cu manuscrisul autograf sau cu originalul autorului.

Când izvorul se prezintă sub forma de manuscris autograf al autorului (archetyp) sau de primă tipăritură (editio princeps), se va efectua reproducerea lui cu o exactitudine completă. Se pot face corecturi privitoare la scriere, la punctuație, la prescurtări și semne, pentru a ușura lectura, dar aceste modificări trebuiesc notate și nu trebuie să altereze sensul general al izvorului. Dacă izvorul se prezintă sub forma unei urme din categoria monumentelor sau resturilor propriu zise, sunt permise doar restaurările care nu alterează aspectul general.

Când originalul s'a pierdut și izvorul se prezintă sub forma unei copii unice, operațiunea se reduce la înlăturarea erorilor de judecată sau accidentale, emendarea indicându-se în aparatul critic.

Când originalul s'a pierdut, și izvorul s'a păstrat sub forma mai multor copii, se face triarea acestora pentru reconstituirea textului primitiv. Cu ajutorul erorilor și caracterelor exterioare comune se elimină exemplarele derivate dintr'o copie care s'a păstrat. Se rețin copiile independente între ele, grupându-se pe familii și se dresează tabloul genealogic al lor (stemma codicum), care pune în relief importanța lor relativă. Din compararea tipurilor caracteristice se poate reconstitui textul primitiv cu cea mai mică aproximație, emendările și variațiunile diferite lor forme fiind indicate în aparatul critic.

2. *Determinarea autenticității izvorului* completează operațiunea de reconstituire a textului primitiv, încercând să stabilească realitatea materialului, prin lămurirea preocupării dacă izvorul este cea ce pretinde a fi sau cea ce s'a crezut că este și înlăturând falșurile sau erorile integrale sau parțiale.

Când un izvor pretinde a fi în total sau în parte

altceva decât este în realitate, avem de a face cu un *faș total* sau *parțial*. Motivele fașificării mărturiilor sunt variate: dorința de glorie, patriotismul, interesele de castă, de partid sau de familie, nevoia, ura, răsbunarea, interesele personale. Fașul total reprezintă alcătuirea integrală a unui izvor apocrif, iar fașul parțial înlăturarea sau adăugarea unei părți la un izvor autentic (explicațiuni, adaosuri ulterioare ale autorului, interpolări, comentarii, glose, note în text sau marginale, modificări sau emendări, continuări ale textului original, etc.). Numeroase mărturii folosite de istorici, ruine, produse artistice, statui, vase, monede, medalii, monumente, inscripții, documente, texte și tradiții, nu erau în realitate decât rezultatele fașificării. Cităm între altele fașa donație a lui Constantin cel Mare, privilegiile mănăstirii Fulda, marile libertăți austriace, legenda lui Wilhelm Tell, cântecele lui Ossian, unele vieți ale sfinților, genealogii de familii importante, cronica lui Dino Campagni (sec. XIV), fraza pusă în gura lui Cambronne la Waterloo (la garde meurt et ne se rend pas) și altele.

Erorile sunt provocate de lipsa de discernământ sau de neputința de a înțelege un izvor istoric, din lipsa de simț critic sau dintr'o tendință hipercritică. Ele constau în reproduceri sau interpretări greșite ale mărturiei cercetate, fie în forma ei exterioară, fie în cea lăuntrică. Exemple apar în toate domeniile izvoarelor istorice: faptul că Schliemann a crezut că a descoperit Troia la Hisarlik; actele sinodului al șaselea ecumenic dela Bizanț în 680—81 au fost greșit considerate drept fașe, etc.

Descoperirea fașurilor și erorilor de orice natură se face printr'o analiză minuțioasă, care va stabili dacă forma exterioară a izvorului corespunde formei izvoarelor asemănătoare ca origină, timp și loc (aspect exterior, conformație, proporție, compoziție, limbă, scriere, stil, etc.); dacă faptele pomenite corespund informațiilor izvoarelor autentice; dacă forma și conținutul său corespunde interdependenței și caracterului mediului în cadrul căruia se așează; dacă se găsesc urmele unei acțiuni artistice de contrafacere sau fașificare (reproducere de fapte care nu par a corespunde realității tradiției, imitațiuni și impru-

muturi ce se pot descoperi, anacronisme, tendințe care nu cadrează cu scopul și spiritul real al izvorului, etc.). Prin înlăturarea lor, cercetarea istorică scapă de balastul unor mărturii lipsite de realitate, care ar fi putut falsifica de asemenea concluziile muncii științifice.

3. *Determinarea împrejurărilor exterioare și a condițiilor alcătuirii izvorului sau critica originii* are drept scop stabilirea valorii relative a mărturiilor cuprinse în izvorul cercetat și a autorității științifice a acestuia.

Majoritatea izvoarelor moderne dau indicațiunea precisă a originii lor (autor, dată, loc, editură, surse de informație, etc.), în vreme ce izvoarele vechi erau adesea nelocalizate, anonime, fără dată și fără indicarea surselor de inspirație. Pentru a putea folosi în mod efectiv faptele cuprinse într'un izvor istoric, va trebui să i determinăm aceste împrejurări de alcătuire. Fixarea timpului și locului creației se obține mai ales prin comparație cu izvoarele deja datate și determinate în spațiu, ținând seamă de faptul că fiecare epocă și fiecare regiune au anumite caracteristici care se imprimă în creațiile și exteriorizările indivizilor din sfera lor de influență (materiale întrebuințate, ornamente, factură artistică, scriere, tipar, limbă, stil, preocupări, legături cu alte izvoare, etc.). Fixarea autorului folosește aceiaș metodă a comparației, pentru a stabili dacă izvorul nu se poate atribui unui autor deja cunoscut sau unei personalități cunoscute (indicate prin aluzii asupra unor raporturi și interese personale, indicațiuni contemporane în text, indicațiuni asupra autorului izvorului în alte opere contemporane sau posterioare) sau cel puțin a reprezenta modul de viață și concepțiile autorului nedeterminat.

Determinarea împrejurărilor alcătuirii izvorului va fi complectată printr'o analiză interioară atentă, care va stabili gradul de independență sau de originalitate a formei și fondului, sursele de informația, influențele exercitate asupra autorului. Adesea unele izvoare în aparență independente sunt înrudite între ele. Raporturile lor pot fi diferite: unul poate fi copia celui alt, care la rândul său poate fi copia unui al treilea; mai multe izvoare sunt copii mai mult sau mai puțin distincte ale unui izvor anterior;

un izvor poate folosi știri combinate după mai multe izvoare (compilație); unele părți sunt originale, altele au fost inspirate sau folosesc materialul unor izvoare anterioare, etc. În toate aceste cazuri, prin aplicarea operațiunii metodice a comparației, analiza va atinge scopul alegerii părții independente, prin determinarea împrumutului pe baza caracteristicilor comune sau deosebite (interpretări greșite în textele comparate, încercări ușor de surprins de a îmbunătăți redactarea unui autor; păreri deosebite, excluderi sau adaosuri vizibile de texte, etc.). Prin stabilirea raportului între original și împrumutat, am obținut un element important în evaluarea valorii relative și a gradului de autoritate a izvorului, în legătură cu mărturiile ce cuprinde.

Rezultatele criticii exterioare prezintă o importanță deosebită. Materialul documentar, descoperit și reunit în cadrul euristicii, a fost supus unei analize minuțioase, textul primitiv al izvoarelor a fost reconstituit cu cea mai mică aproximație, s'au cercetat și s'au stabilit originea, împrejurările de alcătuire și valoarea relativă, autenticitatea și autoritatea izvoarelor. S'au eliminat toate formele care reprezintă izvoare false, neexacte, proaste sau derivate după forme păstrate. Cele considerate ca folositoare și necesare muncii științifice sunt alese, reunite și clasate în mod metodic, pentru a fi supuse operațiunii de critică interioară. Reproduse sau transmise integral sau parțial pe fișe, izvoarele se clasează după diferite criterii generale (dată, loc, origină, autor, formă, conținut) sau, în lipsa unuia din criteriile esențiale, după norme mai puțin folosite, ca ordinea alfabetică (după primul cuvânt — incipit — al textului), ordinea geografică (pe regiuni) și ordinea sistematică sau didactică (pe materii), după aspectul materialului sau după obiectul cercetării întreprinse.

Critica interioară sau critica faptelor stabilește gradul de veracitate al fiecărui fapt, fixându-i data și locul în înălțuirea manifestărilor omenești și transformându-l într-o formă asemănătoare observației din științele pozitive, asupra căreia se va aplica apoi operațiunea construcției istorice. Pentru a determina realitatea și valoarea

unui fapt istoric prezentat de un izvor, trebuie să completăm analiza noastră prin cercetarea lăuntrică a stării psihologice a autorului și prin controlul afirmațiilor izvoarelor asupra faptelor, adică să stabilim raportul între sensul mărturiei izvorului și adevărul faptului la care se referă.

1. *Determinarea valorii interioare a unui izvor* depinde de caracterul izvorului, de condițiunile de cunoaștere a faptelor de către autor și de buna credință a acestuia.

Caracterul izvorului istoric poate ajuta mult în stabilirea valorii sale interioare. Dacă se ține seamă de împărțirea izvoarelor adoptată de noi, constatăm că unele constituie prin ele însăși fapte istorice sau urme imediate ale acestora, susceptibile de observare directă, adică reduse deja la forma de fapt verificat și determinat în realitatea lui (resturile propriu zise, monumente, legi, texte juridice, acte, inscripțiuni, obiecte, etc.). Ele vor fi preferabile izvoarelor tradiției, care au putut deforma faptele în virtutea incertitudinii sau subiectivității autorului și care trebuiesc supuse criticei interioare.

Analiza conținutului, numită și critica pozitivă de interpretare (hermeneutica) ajută la discernarea și izolarea ideilor exprimate de autor. Ținând seama de constatarea că expresia exterioară nu corespunde întotdeauna gândului real al autorului, analiza încearcă să stabilească ce a voit să spună autorul, prin :

a) *Determinarea sensului literal al textului*, a sensului special al cuvintelor în izvorul respectiv. Pornind dela câteva principii (limba se află într'o evoluție continuă, fiecare epocă având forma sa specială; limba variază dela o regiune la alta; fiecare autor are felul său personal de exprimare; fiecare cuvânt sau expresie își poate schimba înțelesul după sensul general al textului sau locul ce ocupă) trebuie studiat izvorul în raport cu limba timpului, limba regiunii, limba autorului și cu contextul sau sensul general al lucrării.

b) *Determinarea sensului real al textului* este necesară deoarece autorul își ascunde uneori adevăratul său gând sub expresiuni al căror sens literal este altul, din cauza unor motive și împrejurări speciale (alegorii, figuri de stil,

simboluri, mistificări, aluzii, etc.). O analiză complet reușită este extrem de grea. Se bazează în special pe compararea pasagiilor ce par a avea sens schimbat cu contextul. Concluziile rămân însă sub formă conjecturală. Uneori autorul ne dă o cheie care explică sensul mascat, dar și atunci, cum se întâmplă cu istoria hieroglifică a lui Dimitrie Cantemir, rămân părți obscure, ce-și așteaptă lămurirea.

Critica valorii izvorului din punctul de vedere al bunei credințe a autorului încearcă să stabilească dacă acesta a crezut ce-a spus și nu a mințit sau dacă voia să spună adevărul și s'a înșelat, adică gradul de sinceritate și de exactitate al autorului în redarea faptelor.

Pornind dela constatarea că nici un izvor istoric nu trebuie să fie considerat ca demn de încredere fără o critică prealabilă și că fiecare izvor poate cuprinde informații exacte alături de altele aproximative sau false, analiza se va extinde asupra fiecărui component al materialului supus cercetării și asupra fiecărui fapt pomenit de un izvor, ținând seamă de influența condițiunilor generale în care s'a alcătuit opera, de personalitatea autorului și de motivele speciale omenești sau de caracteristicele faptelor, ce ar putea servi drept bază sincerității sau exactității.

Personalitatea autorului și împrejurările în care a alcătuit opera sunt absolut necesare a fi cunoscute pentru critică, dar nu sunt suficiente pentru a trage concluzii. Modul de a privi și a exprima faptele și ideile omenești sau fenomenele naturii s'a lăsat întotdeauna influențat de calitățile sau defectele, de preocupările, cunoștințele și părerile, de modul de viață și de mediul social al autorului. Deasemenea, faptul prezentat va lua un aspect mai mult, sau mai puțin complet din punct de vedere al veracității, după posibilitățile de informație ale autorului (martor ocular, informat de martori oculari, informat de tradiție exactă sau neexactă, posibilitate de informație exactă prin locul ocupat în societate, etc.). Analiza personalității va permite schițarea valorii generale a informațiunilor ce ne oferă. Uneori istoricii au arătat atât de multă încredere în asemenea autori, încât au luat drept veridice, toate afirmațiunile lor, ceea ce constituie o eroare metodologică. Nu trebuie

uitat că, asemenea oricărei ființe omenești, autorul izvorului a privit faptele și le-a descris sub condițiuni subiective, iar alegerea lor nu a fost totdeauna subordonată unui spirit de discernământ infailibil. Alteori, cauze omenești sau exterioare au putut provoca falsificarea involuntară a adevărului istoric.

Pentru a analiza sinceritatea afirmațiunii autorului, vom căuta să aflăm dacă el nu era influențat de una din condițiunile următoare: a căutat să-și procure un avantaj practic, satisfacerea unui interes particular sau colectiv; se află într-o situațiune care-l silea să mintă, avea simpatie sau antipatie pentru un grup de oameni (națiune, partid, familie), pentru anumite doctrine sau instituțiuni (religie, filosofie, regalitate, etc.), care l-a făcut să deformeze faptele în favoarea sau în defavoarea acestora; a fost împins de vanitate individuală sau colectivă să mintă pentru a da o valoare mai mare persoanei sau grupului său; a voit să placă publicului sau să nu-l indispuină, adaptând faptele și ideile sale concepțiilor opiniei publice; a încercat să placă publicului prin artificii literare deformând faptele în favoarea expunerii. Pe de altă parte sunt cazuri când natura faptelor nu permite decât cu mare greutate alterarea sau ignorarea lor, ceea ce face pe autori sinceri: faptul face minciuna neprobabilă și inutilă, deoarece descrierea lui este în contradicție evidentă cu efectul ce ar fi voit autorul să producă, cu interesele, sentimentele și pasiunile lui; când faptul era foarte cunoscut și nu putea fi lăsat la o parte sau când era atât de indiferent autorului, încât acesta nu a mai căutat să-l deformeze.

Pentru a analiza exactitatea afirmațiunii autorului vom căuta să aflăm condițiunile care ar fi putut face pe autor să se înșele și care sunt bazate, ca și științele naturii, adesea pe exercitarea observației: autorul se afla așezat astfel încât putea observa faptul, dar nu l-a observat în mod real din cauza unei piedici interioare (prejudată, halucinație, etc.); era rău plasat pentru a observa corect faptul, afirmă fapte pe care ar fi putut să le observe, dar nu s'a ostenit să o facă, imaginând circumstanțele; faptul afirmat nu putea fi cunoscut prin observație directă din cauza caracterului său secret sau general. Uneori însă natura faptului

facea neprobabilă eroarea: când el a durat prea multă vreme sau a avut o întindere prea mare în spațiu pentru a nu fi cunoscut (monument, om, obicei, războiu, etc.); când a fost exprimat în termeni prea generali pentru a fi dat ocazie la vreo greșală (existența unui craș, a unui individ sau a unui obicei); când era de natură a nu fi afirmat dacă nu ar fi existat (un fapt neașteptat sau în contradicție cu evoluția naturală, etc.).

Când este vorba de informațiuni împrumutate, analiza se va ocupa deasemenea cu degajarea părții originale și a celei împrumutate, a sensului și a veracității izvorului de informațiune față de sensul expunerii autorului.

Critica pentru stabilirea valorii interioare a izvoarelor are drept rezultat descompunerea acestor izvoare în afirmațiuni, pe care le clasează; fără valoare, mai mult sau mai puțin suspecte, probabile sau foarte probabile și de valoare necunoscută. Pentru a le transforma în propozițiuni științifice adică în afirmațiuni indiscutabile, va trebui să adoptăm în istorie principiul controlului observațiilor pentru degajarea faptelor, adică să efectuăm compararea afirmațiunilor.

2. *Controlul reciproc al mărturiilor izvoarelor* și al existenței faptelor este operațiunea intermediară între critica pur analitică și operațiunile sintetice ale construcției istorice. Rezultatul analizei critice se clasează, pentru a reuni mărturiile asupra aceluiaș fapt (clasarea este mult ușurată prin folosirea fișelor sistematice). Aproximarea lor ne dă situația exactă a cunoștințelor noastre asupra faptului, concluzia definitivă depinzând de raportul între mărturii.

Pentru concepții, operațiunea controlului este mult mai ușoară. Se recunoaște în principiu că orice concepție, exprimată în scris sau printr'o reprezentare figurată, este un fapt sigur, dobândit definitiv, fie că este creația autorului, fie că este un împrumut al acestuia. Existența concepției poate fi făcută cunoscută printr'un singur caz și dovedită printr'un singur izvor.

Afirmațiunea unui izvor asupra unui fapt exterior nu poate însă niciodată fi de ajuns pentru a stabili acest fapt. Determinarea faptelor nu se poate obține într'o formă mai apropiată de realitate decât prin compararea afirmațiunilor

sau mărturiilor referitoare la acel fapt. Aplicarea acestei metode se face în cadrele următoare :

a) Mărturia unui autor care nu a putut fi informat asupra faptului pe care îl afirmă este nulă, deci nu mai reprezintă obiectul comparației.

b) Mărturia izolată asupra unui fapt nu permite concluzia stabilirii definitive a faptului, ci lasă să perziste îndoială, urmând a fi înlocuită cu interesul unei informațiuni pusă sub responsabilitatea autorului.

c) Mai multe mărturii asupra aceluiaș fapt pot fi în contrazicere sau în concordanță. Când contradicția este reală, se poate conchide că una din mărturii este falsă. Dacă una dintre ele este foarte probabilă, atunci cealaltă este înlăturată. Dacă amândouă sunt suspecte, nu se poate trage o concluzie definitivă. Acelaș lucru se întâmplă când mai multe mărturii suspecte concordă împotriva uneia singure nesuspecte. Când mai multe afirmațiuni concordă se analizează dacă sunt independente unele de altele și nu reproduceri ale aceleiași mărturii sau dacă observațiile diferite ale aceluiaș fapt sunt independente și nu acționează una asupra alteia, așa ca cea dintâi să-și impună influența asupra celorlalte. În cazul când concordanța se afirmă în asemenea izvoare și materii independente, faptul respectiv poate fi considerat ca determinat.

Dar concordanța izvoarelor nu este complet suficientă pentru determinarea faptelor, ci, printr'o operațiune de critică finală, trebuie făcută selecția definitivă a faptelor stabilite ca reale, în vederea operațiunilor construcției istorice. Realitatea faptelor poate varia după caracterul lor. Am văzut că anumite izvoare, care sunt în acelaș timp considerate ca fapte istorice, sunt clasate în rândul faptelor reale prin însăși esența lor. Alte fapte care, luate izolat, nu sunt dovedite decât în mod parțial, puse în contact între ele se pot confirma unele pe altele sau pot fi în dezacord. Această constatare ne impune aplicarea metodei comparației și în domeniul faptelor, unde obținem rezultate analoage după aceleași criterii: faptul apare numai odată ; apare în mai multe izvoare demne de încredere deoarece au fost controlate de critică ; apare concordând cu mai multe alte fapte sau în contrazicere cu unele dintre ele,

În care caz se vor aplica aceleaș criterii de determinare și alegere.

Determinarea și selecțiunea faptelor reale încheie operațiunile criticei istorice, punând la dispoziția cercetătorului un număr de fapte pe care el va trebui să le ordoneze în vederea aplicării operațiunilor următoare ale metodei științifice. De altfel, prin însăși esența lor faptele istorice sunt extrem de variate. Ele reprezintă fenomene de naturi diferite, au grade diverse de generalitate, dela faptele generale comune unui grup social până la actele cele mai fugitive ale omului, sunt localizate și cuprind indicarea critică a gradului lor de probabilitate. Din alte puncte de vedere ele pot fi împărțite în fapte materiale (ființe vii și obiecte materiale), fapte umane individuale, tipice sau colective (acte omenești) și fapte psihice (motive și concepții). Gruparea faptelor în vederea limitării cercetării va trebui să țină seamă de această diversitate. S'au făcut clasări după condițiunile exterioare în care au fost produse faptele, după natura interioară a faptelor sau natura condițiunilor și manifestărilor activității omenești, după ordinea cronologică, după ordinea geografică, după ordinea logică sau a speciilor de acte, după totalitățile de fapte, mai mari sau mici și altele. Preferăm clasificarea după criteriile cronologic, geografic și al grupărilor de fapte pe totalitate, deoarece cuprind aproape în întregime formele diverse sub care se prezintă producția istoriografică.

Construcția istorică.

Construcția istorică reprezintă munca de sinteză a istoricului, prin care se coordonează faptele determinate de critică și se reconstitue fenomenele istorice trecute. Istoria unui individ, a unui fenomen, a unei perioade sau a unui grup de fapte nu există cu adevărat decât atunci când faptele sunt reunite, coordonate și prezentate în raporturile lor de conexitate și de interdependență cauzală, în așa mod încât să se facă înțeleasă nașterea, desvoltarea și încheierea lor. În acest stadiu al cercetării, istoricul se va lovi de o dublă dificultate. Pe de o parte, el nu se poate gândi să redea toate faptele transmise de trecut, ci trebuie

să facă o alegere, pentru a nu reține decât pe acelea cu adevărat importante pentru înțelegerea evoluției istorice care-l interesează. Pe de altă parte, în lanțul faptelor care-i sunt cunoscute va găsi lacune, pe care va trebui să le umple cu ajutorul raționamentului pentru a face să fie înțeleasă această evoluție. În imposibilitatea de a aplica reguli absolute, cercetătorul va trebui să dea dovadă de un deosebit simț critic, de prevedere și precizie metodică, de calități remarcabile de gândire și de imaginație, de o logică impecabilă, pentru a putea face opera de reconstrucție istorică. Când va fi vorba de a remedia printr'un raționament la tăcerea izvoarelor, va trebui tot timpul să păstreze controlul faptelor determinate prin critică, pentru a nu adăuga decât ceea ce este indispensabil, fără a neglija o clipă punctul de vedere din care și-a propus să facă cercetarea. Urmând constatările că fenomenul istoric este o îmbinare de elemente de permanență rezultate prin acțiunea condițiunilor generale și de elemente de variabilitate sau de particularism rezultate prin acțiunea individuală sau accidentală, va trebui să-și adapteze metoda de lucru la acest dublu aspect, păstrând în mod continuu unitatea. Sinteza constructivă trebuie, cum spune G. Monod,¹⁾ să-și păstreze caracterul unei munci simultane de particularizare adică de alegere critică a trăsăturilor și faptelor esențiale care constituiesc caracterul particular al fiecărei totalități și de generalizare, bazată pe metoda deductivă și încercând să degajeze adevărurile generale din totalitatea faptelor, chiar dacă cunoașterea acestor fapte lasă să se strecoare unele inexactități.

Construcția istorică se împarte în mai multe operațiuni, prin care încearcă să interpreteze sensul interdependenței faptelor, să le asocieze, să le reconstitue, stabilind condițiunile și factorii raporturilor cauzale și așezându-le în cadrul și în concepția generală a evoluției istorice după criterii obiective.

1. *Interpretarea* permite perceperea și înțelegerea izvoarelor și mărturiilor lor în sensul interdependenței faptelor. Posibilitatea acestei înțelegeri se întemeiază pe iden-

1) G. Monod, *op. cit.* p. 394.

titatea ființei omenești, datorită căreia putem deosebi aspectul psihic din cercetarea unor semne materiale date, care sunt exprimări ale lui. Interpretarea se aplică resturilor și urmelor tradiției în moduri deosebite, primele fiind urme directe, iar celelalte impresii simbolice ale spiritului omenesc, concepții sau idei ale autorilor asupra faptelor. Interpretarea resturilor este simplă, urmând metoda aplicată după legile fizice. Interpretarea tradiției va trebui să reia analiza sensului scrierii și aspectului exterior, limbii, locului și timpului de alcătuire, individualității autorului și caracterului izvorului. Când trebuiesc comparate mai multe izvoare, interpretarea se va aplica prin determinarea caracteristicilor deosebite sau comune.

2. *Combinarea* stabilește legătura între faptele prezentate de izvoare în sensul interdependenței, condiționată de ideea cauzalității. Totodată ea permite fixarea unei limite a siguranței afirmațiunilor cercetătorului, limită determinată de datele izvoarelor, dându-i astfel un cadru determinat pentru dezvoltarea concepției sale, prin intuiție și raționament. În acest mod se restrânge în mod natural domeniul incertitudinii și al presupunerilor, se fixează necesitatea verosimilității și se lasă construcțiunilor în care există o probabilitate caracterul de ipoteze.

Sensul combinărilor variază după punctul de vedere din care autorul vrea să stabilească raporturile de conexitate și de interdependență cauzală. Combinarea după timp și loc privește faptele în sensul apropierii lor în timp (simultane sau aproape simultane în locuri diferite), în sensul depărțării în timp și al apropierii în spațiu (în aceeași regiune, dar în epoci diferite), al apropierii în timp și spațiu, dar în succesiune unele față de altele, precum și faptele care nu au la baza combinării nici elementul timp, nici elementul spațiu, dar sunt puse în legătură uneori pentru stabilire de paralele istorice. Combinarea datelor după conținut ține seamă de tema sau obiectul ce privesc faptele cercetate, adică o preocupare anumită, o anumită latură a vieții de stat, o personalitate, etc.

3. *Reproducerea* reprezintă, reconstruește faptele în interdependență cauzală, ținând seama de aceleași condițiuni ca și combinarea, evident adaptate preocupării specifice.

Reproducerea fenomenelor trebuie să fie exacte, cu raporturile între fapte determinate, iar faptele supuse operațiunii sintetice să fie bine ordonate și stratificate. În cazul lacunelor, reproducerea va putea remedia prin aplicarea raționamentului constructiv, dar păstrând în caz de probabilitate caracterul de ipoteză.

4. *Cunoașterea și înțelegerea raporturilor între fapte și factorii generali ai evoluției* sunt necesare sintezei istorice, deoarece istoria trebuie să înțeleagă faptele în desfășurarea lor ca realități sociale, observând faptele izolate nu numai în legătura lor indisolubilă cu totalitatea, ci și în raporturile lor cu generalitatea evoluției.

Factorii generali se împart în trei categorii:

a) Factorii fizici adică factori naturii exterioare: clima, pământul, configurația geografică, aspectul naturii, flora, fauna, condițiunea fizică a indivizilor.

b) Factorii psihici care cuprind condițiunile psihice ale oamenilor cu dispozițiunile care nu se pot separa de natura fizică. Ei sunt împărțiți în factori individuali și factori sociali, după cum acționează asupra individului izolat sau asupra grupului social.

c) Factorii culturali care cuprind bunurile sociale comune: limba, obiceiurile, religia, morala, industria, comerțul, știința, arta, dreptul și organizarea statului, relațiunile economice și sociale etc.

5. Stabilirea raporturilor între faptele istorice și concepția generală a evoluției omenești face necesară cunoașterea *filosofiei istoriei*, al cărui obiect îl vom schița în câteva rânduri.¹⁾

Filosofia istoriei are o dublă sferă de preocupări. Studiază problemele materiale, încercând pe de o parte să descopere cum se realizează evoluția istorică, prin cercetarea factorilor, determinarea acțiunii și raporturilor lor reciproce în efectele pe care le provoacă, și pe de altă parte să arate care sunt rezultatele și sensul evoluției istorice, pe care le sintetizează în ideea de propășire omenească. Studiază deasemenea domeniul formal, problemele

1) Pentru documentarea bibliografică și o privire generală asupra diferitelor concepții în filosofia istoriei, cf. E. Bernheim, *op. cit.* p. 686-7.

fundamentale teoretice și logice de cunoaștere, care aparțin în parte filosofiei și în parte istoriei. Istoria cercetează evoluția faptelor sprijinindu-se pe noțiunile și concepțiile generale pe care i le pune la dispozițiune filosofia istoriei, iar aceasta cercetează generalitatea evoluțiilor, sprijinindu-se pe evoluțiile individuale, pe care i le oferă istoria.

Astfel, stadiile succesive ale construcției istorice desăvârșesc cercetarea pregătind munca finală a expunerii rezultatelor. Interpretarea produce înțelegerea faptelor în sensul lor pentru interdependența cauzală care trebuie cunoscută. Combinarea și reproducerea ne fac cunoscută și intuită această interdependență. Pe baza unor mărturii a căror valoare este necontestată și care și păstrează independența față de tenințele noastre subiective, vom înțelege raporturile faptelor între ele, față de totalitatea acelor din acelaș ordin, față de factorii generali și de generalitatea evoluției, încadrând faptul istoric în cea mai complexă înălțuire, în vederea explicării și prezentării lui cât mai reale.

Expunerea.

Expunerea sau prezentarea rezultatelor cercetării istorice încheie operațiunile metodei. Ea prezintă un dublu aspect: pe de o parte continuă organizarea și prezentarea metodică a materialului, pe de altă parte îmbracă aceste rezultate într'o formă artistică.

Expunerea istorică a avut diferite aspecte în cursul timpului. În primele încercări istorice, narațiunea ținea seamă în special de claritate și limbă. Au apărut apoi stilisti, care încercau totodată să organizeze materialul ce prezentau. S'au creat curențe diverse, care au jucat un rol mai mult sau mai puțin favorabil dezvoltării științei istorice. S'a scris istoria ca o știință abstractă, în care tot ce era individual sau fapt precis a dispărut, nefiind reținute decât manifestările colective; s'a utilizat istoria drept armă în slujba luptelor de idei sau de interese, drept ocazie de a arăta talentul declamatoriu sau de a construi concepții dogmatice, de a face paradă de erudiție sau de a demonstra teze puse dinainte. În realitate, istoria nu poate fi scrisă astfel, căci rezultatele cercetării trebuie să

o dictaze și ele, în urma minuțioasei aplicări a metodei științifice, au ajuns la forma obiectivă perfectă.

Sunt însă anumite directive în pregătirea expunerii, care trebuiesc urmate, oricare ar fi conținutul ei, dela cea mai simplă reproducere a unor fapte istorice izolate, până la cea mai complicată înfățișare generală a evoluției omenestii.

După terminarea operațiunilor metodice de reunire și critică a izvoarelor, de construcție și încadrare a faptelor istorice în evoluția generală, materialul rezultat din cercetare va fi înscris în fișe sistematice și clasat în ordinea corespunzătoare preocupărilor și obiectului lucrării, apoi se va alcătui planul expunerii. Nu vom insista asupra modului de împărțire. Totuși credem că o lucrare istorică ar trebui să cuprindă o introducere în care se explică interesul subiectului și noutatea contribuțiilor științifice, se face critica sumară a izvoarelor consultate și se dă o bibliografie cât mai complectă a chestiunii, textul care se va împărți după nevoile conținutului și o încheiere care rezumă faptele și ideile lucrării. Redactarea va evita perioadele de tranziție și digresiunile prea lungi. Diferitele noțiuni în legătură cu problemele studiate se vor grupa într'una sau mai multe noțiuni generale, care vor servi de îndreptar prezentării rezultatelor. Se va face în mod aparent distincția între concluziunile considerate drept sigure și ipotezele asupra cărora planează o incertitudine. Pe cât va fi posibil, se vor prezenta dovezile afirmațiilor făcute și indicațiunile complete ale izvoarelor folosite, pentru a permite controlul cititorului. Se vor aplica apoi cerințele estetice ale artei expunerii, fără a uita așezarea detaliului caracteristic și plin de viață din istoria narativă alături de interesele psihologice și didactice ale istoriei pragmatice.

Reunirea și păstrarea izvoarelor istorice

Pregătirea materialului documentar în vederea cercetării metodice a pus problemele, care nu s'au rezolvat încă până astăzi, în legătură cu descoperirea, reunirea, păstrarea și punerea izvoarelor istorice la dispozițiunea cercetătorilor.

Primii istorici care au încercat să scrie lucrările lor pe baza mărturiilor au avut de întâmpinat mari piedici. Fie că metoda lor de cercetare era încă prea rudimentară, fie că nu știau sau nu aveau putința să descopere informațiunile complete asupra problemei supuse activității lor, fie că găseau suficientă informația care le parvenea fără efortări deosebite, ei nu au putut cerceta totalitatea izvoarelor care i-ar fi putut interesa. Când era vorba de evenimente mai apropiate în timp și spațiu, ei puteau lua mărturia celor care pretindeau că au participat la ele. Când era vorba de evenimente sau regiuni mai îndepărtate se foloseau tradițiile uneori legendare și povestirile călătorilor și negustorilor, în forma sub care se prezentau, fără vreo încercare de critică sau de selecție.

În trecerea vremii, odată cu perfecționarea metodei de lucru, se îmbunătățesc și mijloacele de informație. Încă din vremea de strălucire a imperiului roman apar colecțiuni de manuscrise, iar în unele regiuni ale lumii instituțiuni de păstrare, ca celebra bibliotecă din Alexandria, încearcă să reunească toate cunoștințele timpului. Dar evul mediu reprezintă o epocă de stagnare în dezvoltarea activității științifice în unele domenii. Până în vremea Renașterii nu se pusese problema reunirii izvoarelor, nici aceia a valorii lor. Ele erau răspândite în diferite instituțiuni publice, religioase și particulare, erau presărate pe suprafața pământului sau acoperite cu pulberea depusă de trecerea anilor, se transmiteau din gură în gură, pierzându-și mai întotdeauna forma originală prin adaosurile făcute în peregrinarea lor. Noțiunea respectului pentru mărturiile trecutului nu fusese înțeleasă decât de foarte puțini. Pentru a remedia lipsa materialului, scribii evului mediu și Renașterii nu vor ezita să radă textele vechi de pe pergamente pentru a face loc producțiunilor lor. Numeroase palimpseste din această epocă exemplifică situația precară a documentării. Era încă imposibilă alcătuirea unei liste a tuturor mărturiilor folosite pentru lămurirea unei probleme, iar dacă cineva ar fi posedat asemenea listă, consultarea materialului ar fi necesitat călătorii, cheltueli și intervenții fără sfârșit.

Învățații au folosit numai izvoarele pe care le aveau

la îndemână, ignorând restul, iar operele lor s'au resimțit. Erau slab informați, concluziile lor nesigure și adesea utilitatea lor nu consta, după unii autori, decât în măsura în care au întrebuințat și au reprodus isvoare astăzi pierdute. Singurii care erau mai bine informați erau cercetătorii care, prin ocupațiunea lor: bibliotecari, arhivari, conservatori de muzee și de edificii publice sau private, călugări, magistrați, notari, oameni de Stat, puteau pătrunde în bogatele depozite de documente ale instituțiilor publice, religioase sau particulare.

Incepând din veacul al XV-lea, opera de reunire și păstrare a materialului istoric se intensifică. Numeroși colecționari de documente originale sau de copii, de opere de artă și de obiecte diverse își fac apariția. Între cele mai de seamă colecțiuni se așează acelea ale Bisericii sau ale instituțiilor religioase și acelea ale suveranilor, între care mai demn de amintit este cabinetul manuscriselor Franței. Cu timpul, aceste depozite aproape oficiale se largesc, așa încât spre sfârșitul veacului al XVIII-lea absorbiseră cea mai importantă parte a colecțiilor reunite de amatorii și erudiții epocii anterioare. Condiția ca aceste isvoare să fie puse la dispozițiunea publicului se realizează deasemenea treptat. Colecționarii permiteau celor din apropierea lor să le studieze și să le folosească materialul. Suveranii, și în primul rând regii Franței, permit de timpuriu accesul publicului în depozitele lor de isvoare, așa încât în preajma Revoluției franceze, acest principiu este pe cale a se generaliza. Problema este soluționată de oamenii revoluției prin concentrarea isvoarelor istorice în câteva depozite mari și punerea lor complectă la dispozițiunea publicului. Celelalte state europene au pus treptat în aplicare sistemul francez, care astăzi este adoptat pretutindeni.

În principiu, astăzi isvoarele istorice sunt reunite și păstrate în trei mari instituțiuni: *arhiva*, *biblioteca* și *muzeul*. Evident că există încă asemenea isvoare în circulație, dar cu vremea ele vor fi îngobate în depozitele speciale. Centralizarea lor ușurează mult sarcina euristică, dar pentru a corespunde în totul cerințelor ei, păstrarea și punerea materialului la dispozițiunea cercetătorilor trebuie

organizată și simplificată în vederea pregătirii unei munci științifice cu randament apreciabil. Nu erau deci suficiente centralizarea și prezentarea materialului. Trebuiau găsite și aplicate mijloacele de organizare a depozitelor, de conservare a materialului, de repartitie după aspectul exterior, după conținut, în ordine cronologică, geografică sau logică, și după alte criterii care ar putea ușura reunirea și cercetarea lor. Pentru realizarea acestor desiderate au apărut discipline speciale, care sunt absolut necesare pregătirii personalului științific al instituțiilor de păstrare a izvoarelor. Se vor alcătui inventare descriptive sau repertorii generale (alfabetice, cronologice, sistematice etc.), repertorii de izvoare și repertorii bibliografice compuse din diferite puncte de vedere, publicațiuni de izvoare în mod sistematic.

Această preocupare în legătură cu organizarea materialului și a muncii în depozitele izvoarelor istorice se extinde asupra tuturor depozitelor analoage, fie că au caracter general sau special, cuprind material în legătură cu o singură sau cu mai multe științe sau preocupări, aparțin unor instituțiuni publice sau particulare, unui grup de indivizi sau unui individ izolat. În toate aceste cazuri, problema se pune în aceeași formă și prezintă o singură soluție: pregătirea unui personal competent, care să corespundă tuturor cerințelor.

O arhivă, o bibliotecă, un muzeu prezintă unele puncte comune de organizare. Se cere un local potrivit scopului, cu o instalație care să permită buna conservare și posibilitatea rapidă a deplasării materialului cerut de cercetători sau de conducătorii instituției în cadrul căreia funcționează depozitul. Trebuie înfăptuită după metodele cele mai potrivite inventarierea, catalogarea și difuzarea conținutului, prin sisteme care să dea maximum de rezultat cu un minimum de efortare și de cheltuială. Trebuie stabilită o legătură între instituțiunile de același gen, o coordonare a materialului comun sau deosebit, pentru ușurarea eventualelor cercetări. Trebuie înlăturat balastul inutil, care nu prezintă nici un interes, fie că sunt forme intermediare, copii incorecte sau incomplete alături de originale, texte duble și altele, păstrând în evidență numai materialul care prezintă o valoare efectivă oarecare.

Toate aceste cerințe sunt în sarcina personalului de-
pozitului respectiv, făcând imperioasă necesitatea unei
pregătiri profesionale temeinice.

Personalul arhivei trebuie să cunoască metodele de
conservare a materialului, de organizare generală a localu-
lui, de inventariere, catalogare și difuzare a materialului
documentar, care fac obiectul arhivisticeii. Trebuie să aibă
deasemenea noțiuni de bibliologie, bibliografie și bibliote-
conomie, deoarece adeseori arhivele cuprind piese care ar
trebui să se găsească în bibliotecă sau editări de documente.
Pentru inventarierea și catalogarea materialului în România
este nevoie de un grup important de cunoștințe. Trecutul
nostru ne a lăsat mărturii scrise în mai multe limbi: latină,
slavă, greacă, turcă, germană, franceză, rusă, maghiară;
chiar textele românești au nevoie să fie descifrate, deoa-
rece până sub domnia lui Ioan Alexandru Cuza s'au între-
buințat alfabete de origină slavă. De aci rezultă necesitatea
cunoașterii paleografiei și a filologiei în legătură cu aceste
isvoare variate. Pentru clasarea după conținut, sunt necesare
cunoștințe generale de tehnică, ca elementele de diplomatică
și cunoștințe speciale în legătură cu cadrele de preocupări
ale instituțiunii unde funcționează arhiva: sigilografie,
heraldică, miniaturistică, cronologie, numismatică, institu-
țiuni publice și private, etc., precum și noțiuni sau pregă-
tiri speciale în știința sau domeniul de preocupări al insti-
tuțiunii în care servește. Pentru difuzarea materialului,
pentru punerea lui la dispoziție și documentarea cercetă-
torilor sau conducătorilor de instituțiuni în legătură cu
o problemă oarecare, se cere o pregătire științifică temei-
nică în specialitatea respectivă.

Personalul bibliotecii va avea nevoie aproape de ace-
leaș cunoștințe, aprofundând însă studiile corespunzătoare,
anume bibliologia, bibliografia, biblioteconomia, arhivistica
rămânând pe planul al doilea. Se adaugă deasemenea nece-
sitatea cunoașterii cât mai multor limbi vechi și moderne
în vederea inventarierii, clasării, și catalogării cărților.

Personalul muzeului va avea ca primă preocupare
disciplina corespunzătoare obiectului muzeului respectiv:
arheologia, geografia, istoria, etnografia, artele plastice,
științele naturale, pozitive sau aplicate, etc., la care se

adaugă muzeografia sau tehnica de organizare a muzeelor, de conservare a obiectelor, de inventariere, clasare, catalogare și prezentare a materialului, alături de o pregătire asemănătoare cu aceia a personalului de arhive și bibliotecii.

Tocmai aceste discipline sau cel puțin acelea care privesc tehnica științifică de organizare a depozitelor de păstrare a materialelor diverse intră în preocupările Școlii de arhivistică, a cărei împărțire pe secțiuni este instituită în vederea pregătirii unor buni și competenți funcționari de arhive, biblioteci și muzee, evident cu o tendință mai accentuată de specializare pentru domeniul mărturiilor istorice, a căror organizare și publicitate era imperios cerută de metoda istorică.

Științele auxiliare ale istoriei

În cursul muncii științifice, care pornește dela ideia obiectului de cercetat și sfârșește cu expunerea rezultatelor, istoricul are nevoie de cunoașterea unor științe variate. Prin însăși obiectul său, istoria cercetând toate manifestările omenești cu caracter social, va avea în mod natural legătură cu disciplinele care se ocupă cu studiul acestor manifestări din orice punct de vedere sau rezultă din acestea, iar altele vor fi necesare atunci când obiectul cercetării are legături cu domeniul științei respective. Între aceste științe care prezintă raporturi de conexitate cu istoria putem enumera filologia, politica sau știința statului, sociologia, economia politică, dreptul, filosofia, autropologia, etnografia și etnologia, istoria artelor și literaturii, statistica și altele,

Pentru îndeplinirea scopurilor sale metodice, istoria are nevoie de un grup de cunoștințe prealabile și auxiliare, de anumite noțiuni tehnice, pe care nici metoda nici dispozițiunile naturale ale cercetătorului nu le pot înlocui. Aceste cunoștințe și noțiuni se obțin prin studiul unui grup de științe, care poartă denumirea generală de științe auxiliare ale istoriei, deoarece ne ajută la reunirea materialului, la cercetarea lui analitică și sintetică prin elucidarea oricăror nelămuriri sau îndoieli, precum și la expunerea rezultatelor muncii istorice.

Înțelesul și cuprinsul grupului de discipline desemnat

prin denumirea de științe auxiliare ale istoriei a variat în cursul timpului. El a cuprins la Mably studiul dreptului natural și public, studiul științelor morale și politice. Daunou fixează trei grupe de științe ajutătoare: studiile literare, studiile filosofice și studiile istorice. Freeman cere cunoașterea filosofiei, dreptului, finanțelor, etnografiei, geografiei, antropogeografiei, științelor naturale¹⁾. Dar toate aceste grupări și preocupări nu mai corespund necesităților metodice actuale. De aceea, lista științelor auxiliare este astăzi mult mai complexă și prezintă greutateți importante, care uneori descurajează pe cei cu veleități șubrede de erudiție.

Nu vom analiza aci obiectul special al fiecărei științe auxiliare, ci vom indica numai, în mod sumar, întrucât sunt ele necesare operațiunilor metodei istorice.

În primul rând se așează metodologia, cu auxiliarele ei istoriografia și filosofia istoriei, care dau directivele generale și speciale ale muncii istorice.

Urmează numeroase discipline științifice, care se pun la dispozițiunea fazelor metodei istorice după cum urmează:

a) Științele auxiliare care ajută euristicii în căutarea și reunirea materialelor documentare: arhivistica, bibliologia, bibliografia, paleografia cu subdiviziunile ei după criterii linguistice (română, slavă, greacă, latină, etc.), istoria scrisului și expertiza grafică, filologia, arheologia, numismatica, istoria isvoarelor, istoria instituțiunilor, istoria artelor și alte științe care mijlocesc cunoașterea isvoarelor istorice.

b) Științele auxiliare necesare criticei sunt: paleografia, istoria scrisului și filologia, diplomatica, sigilografia, miniaturistica, arheologia, bibliografia, bibliologia, etc. pentru lămurirea isvoarelor și stabilirea autorității lor; cronologia, genealogia, heraldica, numismatica, etnografia, geografia, etc. pentru ordonarea materialului de isvoare și fapte.

c) Științele auxiliare ale construcției istorice ar fi: filologia pentru interpretare, istoria, geografia, antropolo-

1. Cf. asupra științelor auxiliare istoriei Bernheim, *op. cit.* p. 273-281 și Langlois-Seignobos *op. cit.* p. 25-41.

gia, etnografia, etc. pentru combinarea și reproducerea condițiilor fizice și spirituale; psihologia individuală și a maselor, științele privind diferite domenii ale dezvoltării și culturii omenești, ca istoria dreptului, instituțiilor, filosofiei, etc., pentru degajarea factorilor și încadrarea construcției.

d) științele auxiliare ale expunerii istoriei sunt acele științe sau discipline, care dau noțiuni și cunoștințe în legătură cu construcția estetică și stilistică a lucrării, cu prezentarea materialului documentar și bibliografic, etc.

Este evident că nu se poate cere unui cercetător să cunoască toate aceste științe auxiliare în aceeași măsură, căci cunoștințele sale se vor restrânge în mod natural în jurul preocupărilor lui speciale, adică a specialității pe care și-a ales-o în cadrele istoriei universale, sau a preocupării în legătură cu obiectul cercetării la un moment dat. Totuși, fiecare istoric trebuie să aibă anumite cunoștințe și noțiuni, suficient de aprofundate pentru a putea să le utilizeze cu folos în aplicarea metodei de cercetare și în elaborarea rezultatelor exacte ale muncii sale științifice. Această necesitate absolută a provocat crearea unor cursuri sau instituțiuni speciale de pregătire a viitorilor cercetători sau oameni de știință în cunoașterea științelor auxiliare ale istoriei. Inaugurat în formă redusă și unilaterală în mănăstirile benedictinilor sau în depozitele diverse de păstrare și prezentare a izvoarelor istorice, exemplificat prin lucrările de ansamblu pentru editarea critică a izvoarelor de orice natură, acest scop metodologic a devenit preocuparea dominantă a unor instituțiuni de învățământ, a căror primă reprezentantă este *Ecole des Chartes* din Paris și în care se încadrează școlile similare din majoritatea țărilor europene, iar în România Școala de Arhivistică din București.

III. Școala de Arhivistică și cerințele metodei istorice

Practica metodei științifice pune problema alcătuirii unui grup de cunoștințe prealabile și ajutătoare, care nu sunt în directă legătură cu obiectul istoriei, dar care sunt indispensabile. Pe de o parte, cunoașterea științelor auxiliare istoriei pregătește omul de știință capabil să anali-

zeze izvoarele și să extragă rezultate pentru lămurirea și înțelegerea faptelor istorice; pe de altă parte, cunoașterea normelor științifice de organizare, conservare și prezentare a izvoarelor istorice sau generale, reunite în arhive, biblioteci și muzee, pregătește pe tehnicianul acestora, oricare ar fi preocuparea lor de bază.

Până la înființarea Școalei de Arhivistică această dublă preocupare nu pare a fi fost luată în seamă în țara noastră.

Universitatea, în cadrul ei actual, afară de secțiunile de predare a științelor așa zise exacte sau a celor aplicate, a considerat ca obiect principal al activității sale atribuțiunile tradiționale de a face cursuri publice și a conferi grade. Nu a avut posibilitatea, nici timpul să pregătească studenții în domeniul metodologic, decât în unele direcțiuni și acolo necomplect. În facultățile de litere și filosofie, la studiile istoriei expozitive s'au adăugat lucrări seminariale și noțiuni paleografico-diplomatice, dar regimul specific al acestui învățământ nu a permis o reglementare metodică a laturii practice a acestei discipline. Recunoaștem că există unii profesori dornici a crea un curent de activitate științifică și a-și ajuta elevii în dibuirile lor metodice, prin noțiuni predate în marginea programului, prin interpretări de texte, prin cercetări comune în arhive, biblioteci sau muzee. Unele institute științifice au simțit nevoia să înființeze cursuri pentru predarea unor cunoștințe auxiliare cercetărilor privind domeniul lor de preocupare, dar în nici una din aceste încercări nu poate fi vorba de o preocupare generală pentru constituirea și aplicarea metodei în știință.

Aceiaș situațiune se întâlnește în domeniul păstrării și organizării izvoarelor de orice natură, cu scopul de a putea fi puse în mod util la dispozițiunea celor interesați. Pe de o parte, în România mai există cantități importante de izvoare împrăștiate la particulari sau la diverse instituțiuni, care nu au depus aceste mărturii ale trecutului în depozitele legale speciale. Cele mai multe dintre ele sunt necunoscute, neinventariate, neanalizate, deci inutilizabile. O campanie de reglementare și realizare a concentrării materialului documentar de orice ordin nu s'a putut porni

și nici nu ar putea încă duce la rezultate totale din cauza lipsei unui număr suficient de elemente specializate în acest gen de activitate și în organizarea materialului dobândit. Pe de altă parte, depozitele existente sunt în majoritatea lor departe de o organizare perfectă, care să asigure în același timp păstrarea și utilizarea materialului dinlăuntrul lor. De altfel, afară de rari excepțiuni, care sunt mai întotdeauna rezultate prin pregătirea acordată în mod complet de Școala de Arhivistică sau în domeniul bibliologiei și bibliografiei de cursurile speciale dela Universitățile din București și Cluj, personalul acestor depozite are o pregătire foarte slabă sau nulă în legătură cu îndatoririle lui. Pentru a fi arhivar sau bibliotecar într-o instituțiune publică, se crede că nu este nevoie de o pregătire specială, după părerea aproape generală a conducătorilor acestor instituțiuni. S'a luat chiar obiceiul a se recruta asemenea personal dintre funcționarii cei mai slabi, deoarece, în concepția aproape general acceptată, toată activitatea în acest domeniu se reduce la înregistrarea unor acte sau volume, la așezarea lor în dulapuri și la prezentarea lor mai mult sau mai puțin înceată la cerere. Or, această mentalitate este cu totul greșită și dăunătoare pentru bunul mers al instituțiunii respective. Să luăm un exemplu. Într-o administrație oarecare, serviciul arhivelor implică trei funcțiuni: primirea, conservarea și distribuirea actelor, adică funcțiunile: receptivă, ordinativă și distributivă. Prima și ultima sunt mult mai ușor de îndeplinit față de a doua. Se primesc actele, se înregistrează și se pregătesc de clasare. La cerere, cu ajutorul repertoriilor speciale, se extrage din arhivă actul respectiv și se distribue, notându-se faptul. Dar analiza aspectului exterior și a conținutului în vederea clasării pe diferite ordine: persoane, dată, loc, conținut, etc. precum și aranjarea materialului într-o ordine sistematică, după metodele științifice, pregătirea și subdivizarea repertoriilor generale sau analitice, a indexelor documentare sau bibliografice, cer o pregătire deosebită atât în domeniul tehnicii arhivelor sau bibliotecilor, cât și în acela al unor științe auxiliare în legătură cu sfera de preocupări a instituțiunii respective. La acestea se adaugă necesitatea creării unui spirit critic pe baze strict știin-

țifice, grație căruia să se poată face discernarea materialului, stabilirea valorii relative a documentelor ce trebuiesc triate, înlăturarea materialului inutil și pasibil de a da loc la interpretări greșite.

Și într'unul și într'altul din cele două domenii de pregătire care ne preocupă, se vede deci necesitatea unui sistem coordonat de formare a unor specialiști, fie sub aspectul unor oameni de știință care se vor dedica vastului câmp de cercetare reprezentat prin istoria românească, fie sub acela al tehnicienilor care vor impune arhivelor, muzeelor și bibliotecilor aspectul științific obligator pentru buna cunoaștere și folosire a materialului documentar.

Scoala de Arhivistică răspunde în totul acestui dublu scop. În cadrul celor trei diviziuni principale ale pregătirii ce oferă : arhivistica, bibliologia și muzeografia, ea învață pe viitorii cercetători cunoașterea temeinică a noțiunilor prealabile cercetării istorice, anume științele auxiliare istoriei și disciplinele necesare organizării instituțiilor de păstrare a isvoarelor de orice ordin. Învățământul său nu se menține numai la forma expositivă, atât de dragă regimului de predare al universității actuale, ci insistă asupra laturii practice, a aplicării neconținute a cunoștințelor asupra obiectului cercetării. În campania de organizare a muncii științifice în general și istorice în special, ca și în încercarea de centralizare, de reglementare și de pregătire pentru publicitate a materialului documentar din țara noastră, ea poate juca un rol preponderent, prin faptul că va crea instrumentele necesare : oamenii de știință și tehnicienii ce și vor asuma această sarcină. Va avea probabil încă de luptat până își va impune punctul său de vedere și menirea sa. Înaintașa sa din Franța a trebuit să lupte cincizeci de ani până a impus în arhive și biblioteci ideea acceptării diplomaților săi într'o treime din locurile personalului. Mijloacele noastre de activitate sunt încă restrânse și paralizate. Nu am obținut încă în toate domeniile drepturile pe care le revendică elementele pregătite de această școală. Numărul studenților trebuie să rămână încă redus pentru a nu dăuna seriozității pregătirii. Ne mai rămâne mult până vom convinge pe viitorii cercetători de necesitatea cunoștințelor metodice prealabile alcătuirii operei istorice. Dar toate vor veni la rândul lor.

CONSTANTIN I. ANDREESCU

Introducere în arhivistică

Introducere. Obiectul cursului. Elemente de programă analitică.

Noțiuni generale. Experiența arhivistică și consemnarea ei în manuale. Terminologia. Definiția arhivei. Arhiva și registratura. Fondurile arhivistice. Caracterul juridic și cultural al arhivelor. Arhivist și arhivar. Arhivistica.

Arhivologia. Istoria arhivelor: antichitate, ev mediu — arhive patrimoniale, bisericești, notariale, comunale, parohiale —, epoca modernă. Administrarea arhivelor: centralizare, concentrare. Legislație. Publicitatea actelor.

Arhivotehnia. Vărsarea, alegerea, formarea seriilor, clasarea: cronologică, alfabetică, zecimală, pe materii. Respectarea fondurilor. Împachetarea: paginarea, numerotarea (cotarea), stampilarea, ordonarea, priza, așezarea, scoaterea și reșezarea. Arhivarea: inventarul, apendicele, notele tergale, rezumatul, regestul, observațiile, prefața, indicele. Indicele inventarelor. Ghidul arhivei. Cataloagele și repertoriile.

Arhiveconomia. Localul. Terenul. Construirea: acoperișul, podeala, încălzirea, luminarea. Orânduirea localului: birouri, săli, cabinete, laborator, legătorie, depozite, locuințe, mobilier. Igiena și întreținerea localului și a materialului. Hârtia, legarea, cerneala. Distrugerea arhivelor. Flora și fauna. Remedii.

Incheiere. Pregătirea și datoria arhivistului și a arhivarului. Protecția arhivelor.

Introducere. Incepem astăzi un curs nou, *arhivistica* sau știința arhivelor, cu a cărui materie sunteți în general familiarizați. În cei doi ani pe care i-ați urmat până acum v-ați pregătit așa fel încât să fiți în măsura de a ști ce este o arhivă și cum se poate cunoaște materialul pe care îl cuprinde ea. În acest an vom căuta împreună să vedem care este istoricul arhivei, ce legislație o protejează, cum se strânge și se alcătuește un fond arhivistic, ce îngrijire trebuie să i se dea, cum poate fi pus la îndemâna cercetătorilor și interesaiților și cine o servește.

În lecțiunea de astăzi vom face o prezentare sumară

a obiectului cursului nostru din anul acesta, cum am făcut de altfel și la celelalte discipline pe care am avut onoarea să vi le predau: cronologia în anul întâiu ¹⁾ și diplomatica în anul al doilea ²⁾. Este deci vorba mai degrabă de un fel de programă analitică a cursului de cât de o lecțiune de principii. Ea anticipează o dorință mai veche a mea, de a fixa limpede programa tuturor cursurilor dela această școală, dar pe care n'am putut să o obțin încă. Până atunci să-mi dați voie a vă recomanda totuși o și mai sumară prezentare a tuturor acestor materii pe care am făcut-o în cea dintâiu lecție ținută la această școală în anul 1929, sub titlul de *Științele auxiliare ale istoriei* ³⁾. Bibliografia aleasă care am făcut să apară în *Carnetul studentului* ⁴⁾, vă poate pune în măsură să cunoașteți în amănunt aproape toate aceste materii, a căror teorie și tehnică vă este acum familiară prin înseși cursurile urmate aici.

Noțiuni generale. Trebuie să vă spun dela început că, întocmai ca și celelalte discipline, arhivistica nu este o creație nouă și mai ales nu este o creație spontană. Veacurile trecute stau la temelia ei, fiecare generație adăugând ceva la moștenirea celeia care o precedase. Dar, spre deosebire de altele, în care speculația teoretică a putut juca un rol important, arhivistica își trage toate sistematizările și concluziile sale din *experiența* nenumăraților arhiviști ai trecutului. Această experiență, observată și reținută, mai târziu a putut să fie coordonată în tratatele care circulă în lumea științifică de azi, din nainte ⁵⁾ de Zir-

1) *Introducere în cronologie*, București 1943, 42 p., retipărire din: *Lucrările Școlii de Arhivistică*, 2: *Lecții de deschidere*, *Noemvrie 1942*, București 1943, p. 19-58. A fost ținută la 16 Nov. 1942. Fără a fi fost prevăzut în programa școlii până aci am făcut și mai nainte lecții de cronologie în cadrul cursului meu de diplomatică.

2) *Introducere în diplomatică*, București 1941, 19 p., extras din *Hrisovul*, I (1941), p. 60-76. Lecție ținută la 29 Nov. 1930.

3) București 1940, 19 p., extras din *Raze de Lumină*, X (1938), p. 302-318. Lecție ținută la 3 Dec. 1929.

4) București 1939, 24 p. O nouă ediție mult adăugită este în lucru.

5) N. Giussani, *Methodus archivorum sive modus eadem texendi ac disponendi*, Milano 1684.

kernagel și până la Eugeniu Casanova¹⁾). Cu părere de rău trebuie să recunoaștem că la noi, atât în legislație cât și în studii, a pătruns foarte puțin din această importantă disciplină²⁾). De aici și rezultatul firesc al distrugerii ne-săbuite a actelor noastre de tot felul.

După această scurtă notă informativă, e necesar să precizăm anumiți termeni și să determinăm câteva definiții. Desigur, sunt foarte cunoscute cuvintele, *arhivă*, *ar-*

1) Karl Zinkernagel, *Handbuch für angehende Archivare und Registratoren*, Noerdlingen 1800. Georg Holtzinger, *Katechismus der Registratur u Archivkunde*, ed. 2, Leipzig 1883 (există și o ed. din 1909), G. Richou, *Traité historique et pratique des archives publiques*, Paris 1883. Franz von Löher, *Archivlehre*, Paderborn 1890. Ch. - V. Langlois - H. Stein, *Les archives de l'histoire de France*, Paris 1891. Ch. - V. Langlois, *La science des archives*, în *Revue internationale des archives, des bibliothèques et des musées*, I (1895), Paris. S. Muller, J. A. Feith, R. Fruin, *Handleiding voor het ordenen en beschrijven von Archieven*, prelucrare în germană de H. Kaiser, Leipzig 1905, ed. franceză: *Manuel pour le classement et la description des archives*, și italiană: *Ordinamento e inventario degli archivi*, trad. G. Bonelli și G. Vittani, Torino 1908. P. Taddei, *L'archivista, manuale teorico-pratico*, Milano 1906 (Manuali Hoepli). P. Pecchiai) *Manuale pratico per gli archivisti*.. ed. II, Milano 1928 (Manuali Hoepli, ed. I 1911. Ch. Johnson *The care of documents and management of archives*, Londra 1919. A. Ferrão, *Os arquivos e as bibliotecas em Portugal*, Coimbra 1920. E. Chavez, *Manuel de organizacion de archivos*, Mexico 1920. V. Löwe, *Das deutsche Archivwesen. Seine Geschichte und Organisation*, Breslau 1921. M. Jenkinson, *A manual of archive administration*, Oxford 1922. E. Casanova, *Archivistica*, ed. 2, Siena 1928. S. Pistolesse, *Les archives européennes du onzième siècle à nos jours*, Roma 1934. G. Angarano. *Tecnica archivistica. Manuale al uso del' Archivista della Pubblica Amministrazione*, Roma 1942.

2) D. Onciul, *Din istoria Arhivelor Statului*, București. 1903, 32 p. (extras din *Prinos* lui D. A. Sturdza; București 1903, p. 329—353, unde nu este însă Regulamentul Arhivelor Statului). Paul Gore, *Arhivele*, în *Revista Arhivelor*, I, 1 (1924), p. 8—20. A. Veress, *Un nou sistem de catalogare a arhivelor*, *ibid.* I, 2 (1925), p. 177—188. Const. Moisil, *Progresele arhivistice*, *ibid.* II, 4 (1927), p. 1—8. Id. *Arhivele Statului și Regulamentul Organic*, *ibid.* II, 5 (1928—1929), p. 269—289. Id., *Problema arhivelor românești*, *ibid.*, III, 1 (1936 — 1937), p. 1 — 46. A. Sacerdoțeanu, *Tezaurele noastre arhivistice*, București 1940, 8 p. (extras din *Conferința*, IV, 9, (1940). S. Zotta, *Din trecutul Arhivei Statului a Moldovei*, în *Arhiva Românească*, VI (1941), p. 213 — 262, I. Mărcuș, *Asupra unei probleme de arhivistică: organizarea arhivelor autorităților și instituțiilor publice*, în *Revista Arhivelor*, IV, 2 (1941), p. 384 — 388. De adăugat o seamă de studii și note privind istoria arhivelor noastre, publicate toate în *Rev. Arh.*

livă istorică, registratură, arhivist, paleograf. arhivistică, etc. Dar ceea ce credem de obicei că înseamnă toate aceste cuvinte când le spunem nu este ceea ce trebuie să arate ele în mod exact.

Arhiva închipue în mintea noastră o îngrămădire de hârtii, mai mult sau mai puțin ordonate, sortite să fie păzite de un funcționar incapabil de ceva mai bun. Deci în mod obișnuit cuvântul cuprinde în sine o totalitate de acte și mai puțin *locul* sau *localul* în care se păstrează ele. Cu toate acestea arhiva trebuie să subînțeleagă în sine atât sediul cât și cuprinsul său. Prin cel dintâi cuvânt înțelegem fie o construcție anume afectată păstrării tuturor înscrisurilor, și atunci avem arhive anume organizate, fie numai pe o parte din localul unei instituții sau administrații oarecare și în cazul acesta servește numai pentru păstrarea parțială sau generală a arhivei acelei instituții sau administrații. Definirea cuprinsului unui astfel de local este mai greu de făcut. Încă dela început, de când s'a observat că suntem în fața unei instituții culturale și juridice, s'a încercat definirea „arhivei” și din acest punct de vedere. Până acum nu există încă un consens în această privință. În parte faptul se datorește variabilității punctului de plecare, pornind fie dela arhiva de Stat, arhiva ca institut de cultură sau arhiva ca necesitate juridică, fie dela etimologia cuvântului, el însuși nefixat încă. Eugeniu Casanova, socotit a fi cel mai bun teoretician și practician al arhivelor, după ce discută critic felurite definiții date, ajunge să formuleze și el una așa: „Arhiva este culegerea ordonată a actelor unei asociații sau unui individ, constituită în timpul dezvoltării activității sale și păstrată pentru urmărirea unor scopuri politice, juridice și culturale ale acelei asociații sau individ”.¹⁾

Noi credem că o arhivă nu-i absolut necesar să provină neapărat dintr'o activitate și în timpul dezvoltării instituției sau individului, asigurând astfel autenticitatea și încrederea față de terți sau de posteriori, căci acest element nu revine arhivei ci criticei diplomatice. Arhiva nu poate elimina aceea ce consideră că e fals și nici aceea ce e pro-

1) Casanova, *Archivistica*, p. 19.

dusul unei întâmplări, fără nicio continuitate sau legătură cu alte acte sau activități. Deasemeni scopul unei arhive nu poate fi limitat la politic, juridic și cultural, ci tuturor acelor scopuri care se impun cunoașterii vieții sociale în trecut și prezent. În sfârșit, definiția lui Casanova nu ține seamă de o cerință esențială a arhivei: locul și natura materialului. Inscripțiile cu toate că sunt tot *înscrișuri*, nu pot forma o arhivă și aceasta nu poate fi formată fără un loc determinat, fie el și numai un dulap, spre a putea fi organizată. Deaceia credem că e mai potrivită definiția pe care vrem s'o dăm aici: *Arhiva este culegerea ordonată, într'un loc determinat, a oricărui fel de înscrisuri puțin dureabile ale unei instituții sau persoane, păstrată cu scopul de a cunoaște bunurile materiale și morale atât ale creatorilor ei cât și ale întregii societăți.*

Am dat definiția arhivei dar n'am lămurit etimologia cuvântului însuși. Unii, ca Taddei cred că *arhiva* provine din *ἀρχεῖα* (*sic*), termen folosit de istoricul evreu Iosif Flaviu din sec. I al erei noastre, în sensul de „registre publice”, deoarece pentru *locul* în care se păstrau titlurile publice se întrebuința cuvântul *ἀρχεῖον*. Cuvântul s'a transmis prin latina medievală, căci Romanii întrebuințau alți termeni.¹⁾ Alții, ca Pecchiai, gândindu-se tot la cuvintele grecești *ἀρχεῖα*, *ἀρχή*, *ἀρχεῖον*, înclină spre acesta din urmă deoarece în greaca modernă corespunde întocmai cuvântului italian *archivio*, în care limbă ar fi fost transmis din vremuri depărtate sau poate din timpul dominației bizantine.²⁾ În sfârșit s'a propus și verbul *ἀρχεῖν*, „a registra”, „a proteja”. Casanova socotea că cea mai logică propunere este aceea de a considera pe *ἀρχεῖον* la originea cuvântului *arhiva*, indicând palatul magistratului, curia, unde alături de *ἀρχων*, cel care comanda, erau și actele emise de el. Din acest cuvânt, luându-se totul pentru parte, derivă cuvântul latin *arcivum*, *archivum*, *archivium*, spre a indica atât localul cât și conținutul.³⁾

Urmărim aici numai cuvântul arhivă. Precizăm însă

1) Taddei, *L'archivista*, p. 3.

2) Pecchiai, *Manuale pratico*, p. 100–101.

3) Casanova, *o. c.*, p. 11.

că atât Grecii cât și Romanii întrebuițau deobiceiu alți termeni pentru a arăta localul și conținutul arhivelor și pe îngrijitorii lor¹⁾. Este logic să credem că originea cuvântului e grecească și după părerea noastră, ἀρχεῖον stă la baza termenului, căci acolo se păstrau și ἀρχεῖα, cuvânt folosit de Dionisiu din Halicarnas (ἀρχήϊον la Herodot, mai vechiu ἀρχεῖον) cu sensul de *archive*. Romanii, unde la Ulpian întâlnim *archivum* pentru palat și tribunal, au întrebuițat însă cuvântul *archivum*, luat din grec. ἀρχή, „autoritate”, „magistratură”, „șef”, într’o epocă târzie, abia la Tertullian având și sensul de „archive”. Evul mediu îl transmite apoi sub diferite grafii, ca *arcivum*, *archivum*, *archivium*. De aici trece în limbile moderne cu forma singulară în italiană *archivio*, spaniolă *archivo* și germană *Archiv*, și cu plural colectiv în franceză *archives*. În românește se întrebuițează amândouă formele: *arhivă* pentru local și *archive* pentru conținut; dar aici el este reintrodus în limbă.

După această lămurire ne putem da seama acum de ce s’au putut da arhivei definiții variate. Ceea ce trebuie să reținem este faptul că, indiferent de nume, arhiva adună, clasifică și păstrează orice fel de titluri, orice fel de înscrisuri. După natura acestor înscrisuri sau acte din punct de vedere al creatorilor lor, se dau și nume deosebite, ca arhive publice, arhive particulare, arhive de stat, ministeriale, militare (administrative, judecătorești, municipale, comunale), arhive centrale, departamentale, provinciale, arhive imperiale, regale, pontificale, bisericesti, etc. Totuș, când au o oarecare vechime, li se zice *arhive istorice*, iar când sunt mai noi, *arhive de registratură* sau *simple registraturi* sau *cancelarii*. Această distincție este însă improprie, căci niciunui act, oricare i-ar fi vârsta, nu-i lipsește caracterul istoric pe care îl are în sine din momentul creerii dar care devine valabil cu ajutorul timpului.

1) Exemple: γραμματοφυλακεῖον, χαρτοφυλάκιον, armarium, cartularium, cartothesium, chartaceum, chartophylacium, chartarium publicum, grammatophylacium, grapharium, sacrarium, sanctuarium, scrinium, tabularium, tablinum; γραμματοφύλαξ, χαρτοφύλαξ, χαρτουλάριος, antiquarius, archivar, grammatophylax, chartarius, chartophylax, chartularius, registrator, etc. La Romani nu era distincție între termenii care arăta instituția (mai des întrebuițat la plural: armaria, cartularia, grapharia, sacraria) și acela al funcționarului.

În adevăr vârsta impune o deosebire în viața noastră și în toate actele noastre. Este deci normal să găsim o astfel de deosebire și în viața arhivelor. De aceea e mai judicioasă clasificarea care s'a făcut în *arhive vii* și *arhive moarte*. Arhiva vie zisă și *curentă*, de *depozit* sau *generală*, cuprinde actele care sunt susceptibile de creștere, cum sunt ale administrațiilor în exercițiu. Din potrivă, arhiva moartă provine dela o administrație a cărei activitate a încetat. Între ele nu este decât un raport de natură istorică. Arhivele moarte trebuie să treacă imediat în arhivele de stat spre a fi scăpate dela o distrugere sigură; arhivele vii vor intra tot acolo pe rând și numai acelea care într'un moment dat nu mai sunt necesare folosinței comune, devenind pentru registratură adevărate arhive moarte. Acest moment poate fi hotărât și printr'o dată oarecare. La noi legea prevede o vechime de 30 de ani, prea mică pentru multe categorii de acte.

Orice arhivă se formează deci din diverse fonduri. Odată adunate aici ele trebuie să împlinească o funcție socială, fără de care existența arhivei nu ar avea nicio rațiune. Aceasta constă în două elemente: unul de ordin interior, ca prin cea mai mare economie de local, cheltuieli, personal și timp să adune, să claseze, să păstreze acel material, și altul, cu caracter exterior, cu cea mai mare înlesnire să pună acest material la îndemâna interesaților sau a cercetătorilor pentru cunoașterea trecutului colectivității sau individului. Aici se discută iarăși dacă aceasta dă arhivei un caracter cultural sau unul juridic. Nu putem intra în amănunte dar trebuie să menționăm că în măsura în care ele servesc *interesul* unei colectivități sau unui individ au însușirea juridică trebuitoare; când însă cercetarea în arhivă urmărește numai o *cunoaștere*, oricare ar fi punctul de vedere fixat, arhivele sunt eminentement culturale. Caracterul dublu, cultural și juridic, pe care îl au arhivele, le deosebesc și de celelalte institute de cultură înrudite: colecțiile de manuscrise, bibliotecile și muzeele. Mai întâiu funcția socială a arhivelor e mult mai complexă; apoi numai arhiva are și dreptul de autentificare.

Funcția și dreptul de autentificare arhiva le exercită prin personalul ei compus în general din paleografi și

arhiviști. Preferăm să întrebuițăm acest termen pentru că este cel vechiu românesc și așa este și în celelalte limbi latine, în vreme ce *arhivar* este al limbilor germanice. Ca și acolo el se poate da numai personalului de registratură. Între unul și altul trebuie să fie o deosebire de formație și scop. Arhivistul este pregătit pentru a putea alege, descifra, clasa, inventaria și pune la dispoziție, prin propriile sale mijloace, acte din orice timp și loc, iar arhivarul va primi, înregistra și înainta altuia spre rezolvare acte curente, pe care le va reprimi și clasa sumar pe chestiuni spre a le reda la întâmplătoare cereri noi. Cel dintâi trebuie să fie o persoană de inițiativă și acțiune în vreme ce al doilea rămâne pasiv. Asemănarea între ei nu stă de cât în datoria pe care o au amândoi de a păstra în cea mai bună stare și întreagă arhiva dată în seama lor, însă deosebindu-se metodele de lucru.

Pregătirea arhivistului este multiplă. În afară de cultura generală el are și una specială, pe care i-o dă arhivistica și științele conexe. Până de curând prin arhivistică se înțelegeau la un loc toate cunoștințele de care avea nevoie un arhivist. Casanova a făcut însă o distincție a materiei, pe care o împarte în trei capitole mari: *arhivistica pură*, *arhiveconomia* și *serviciul și natura juridică a arhivei*, aici intrând și istoria și legislația privitoare. Credem că, luând exemplul bibliotecarilor, putem întrebuița o altă terminologie mai precisă. În acest sens propun următoarele diviziuni ale arhivistice:

1. *Arhivologia*, cuprinzând istoria, legislația, cercetarea materială a arhivei, arhivele diverse și publicitatea actelor.
2. *Arhivotehnia* sau tehnica arhivistică privitoare la selecționare, clasare, inventariere și așezare.
3. *Arhiveconomia* sau administrarea generală externă a arhivelor și a actelor.

Arhivologia. Un capitol al arhivisticei care se ocupă cu istoricul arhivelor, alcătuirea diverselor arhive și legislația privitoare, în care o parte importantă o formează publicitatea actelor, este arhivologia. Asupra acestui lucru reproducem cuvintele de sintetizare ale lui Pistolesse:

„Arhivele au origini care urcă departe în trecut. Desvoltarea lor e paralelă cu organizația socială și politică a diferitelor țări. Acolo unde nu există această organizare sau nu este de cât la începuturile sale, nu aflăm depozite de arhive, însă îndată ce încep să se observe, atunci depozitele de arhive încep și ele să ia naștere și să se organizeze; și în măsura în care condițiile sociale și politice evoluiază și se afirmă nouile tendințe în viața popoarelor, depozitele de arhivă iau și ele caractere deosebite. Se poate spune deci că dacă depozitele de arhive însoțesc în transformarea, originea, desvoltarea și sfârșitul unui organism sau unei instituții sociale și politice bine determinate și cărora le constituie însăși istoria autentică, totalitatea lor reprezintă, ca să zicem așa și dintr'un oarecare punct de vedere, nu numai viața trecutului unui popor ci și viața prezentă și sâmburul evoluției sale viitoare”.

În ceea ce privește *istoricul* arhivelor trebuie că spunem că existența lor se face simțită din adâncul antichității. Hitiții, Asirienii, Chaldeenii, Perșii și apoi toate popoarele vechi au avut arhive-biblioteci. Grecii și Romanii le-au dat o extindere mare încredințându-le pazei unor persoane sacre. Nu aveau arhive numai în centru ci și în provincii. În vremea imperială o legislație amănunțită fixează normele de conservare și ferirea lor de falsuri.

În epoca migrațiunilor se observă o decadentă a acestei instituții, mai ales din cauza trândăviei autorității statale. Când municipalitățile încep să-și asume întreaga răspundere a conducerii arhivele sunt numai niște *gesta municipalia*. Justinian, în *Novella XV*, consacră această arhivă locală, prin porunca dată prefectului pretoriului să trimită în fiecare provincie *praecepta* „ut in civitatibus habitatio quaedam publica distribuatur, in qua conveniens est defensores monumenta recondere, eligendo quendam in provincia, qui horum habeat custodiam; quatenus incorrupta maneant haec, et velociter inveniantur a requirentibus: et sic apud eos archivum; et quod hactenus praetermissum est in civitatibus emendetur”.

În acest fel arhivele sunt conduse de un arhivist *exceptor* sau *cimeliarcha*, până târziu. Paralel însă erau și

1. S. Pistolese, *Les archives_europeennes*, p. 3.

acte particulare, care au format arhive patrimoniale, ca și acelea ale Bisericii. Arhivele patrimoniale devin apoi adevărate arhive feudale. La acestea se pot îngloba și cele imperiale sau regale. În bună parte acestea sunt călătoare — *viatoria* — dar încep să aibă și un sediu stabil — *stataria* — o organizație interioară și, mai târziu, supuse controlului financiar.

Când aceste arhive capătă o mai mare extindere, din sec. XI înainte, încep să se constituie și alte feluri de arhive. Astfel arhivele papale, care la început erau formate mai ales din acte privind viețile sfinților sau martirilor, adaugă acte juridice și diplomatice, iar la 1198 capătă o formă de organizare definitivă. Arhivele eclesiastice se constituiesc și ele pe episcopii, capitluri și mănăstiri; în Ungaria, deci și în Transilvania, la unele din acestea se constituie în sec. XIII și *loci credibilia*.

Numărul genurilor de arhive crește tot mai mult. Trebuie să spunem însă că acelea ale notarilor publici capătă o deosebită importanță. Dar alătura de acestea ridicarea comunelor face din arhive o instituție de prim ordin. Deoarece principiile care au stat la baza constituirii arhivelor comunale vor deveni apoi bunuri comune pentru toate arhivele și toți arhiviștii de azi, dăm aici prezentarea pe care le-o face Pistolese:

„a) Dela mijlocul sec. XII Comuna începe să administreze regulat justiția pentru a asigura liniștea. Deci în această epocă apar seriile actelor judiciare.

„b) Puterea Comunei se afirmă mai mult și atunci apar în Arhive statutele, legile în sensul larg al cuvântului și mai ales culegerile de obiceiuri, care au fost la început în comune izvorul principal al dreptului. Seriile de acte judiciare, legi în sensul larg al cuvântului, statute, sunt păstrate în originale lângă charte „jurium” și dau fondurilor arhivelor un aspect nou, mai ales că cel mai mult timp se procedează la transcrierea lor în registre cu nume multiple.

„c) Dela naștere comuna caută să recupereze drepturile care îi revin și să și afle interesele care o privesc; de aici grija continuă ce și ia să reclame dela notari și dela particulari toate titlurile care o pot interesa; astfel

ia naștere în unele comune, nu numai dreptul de anchetă care va fi sancționat când aceste comune vor fi în deplină forță, ci tot așa dreptul de *praelatio* și dreptul de revendicare, în timp ce în alte comune se merge până la abolirea dreptul de moștenire al familiei notarului decedat fără moștenitori pentru actele pe care le a redactat, acte care vor trebui să fie depuse în arhivele comunei. Această cercetare a propriilor sale drepturi și a intereselor sale Comuna n'o părăsește nici chiar când ea și-a sfârșit concentrarea în propriile sale arhive a tuturor documentelor care o privesc și ea este inițiată dela început și impusă ca atare celor care conduc depozitele de arhive.

„d) Comuna, odată întărită, organizează și dezvoltă din ce în ce mai mult serviciile publice legate de viața socială, politică, administrativă și se introduce astfel în unele Comune, de altfel numai decât urmate și de altele, repartiția documentelor și arhivelor pe birouri și pe materii; de altă parte, inscrierile având aceeași proveniență și un format identic, sunt adesea reunite la un loc spre a constitui astfel un început de realizare a ceea ce se numește azi „principiul integrității seriilor“.

„e) Comuna a atins dezvoltarea sa deplină; ea a căpătat puterea deplină să legifereze și să reglementeze. Intervine atunci în interesul public sau, dacă vrem, mai simplu, în propriul său interes, nu numai în raporturile de drept public ci și în acela de drept privat. Transcrierea în registre a numeroase categorii de acte publice și particulare, adunate de unele Comune, așa fel ca unele documente să poată avea deplină și întreagă autoritate legală, este o consecință a lărgirii sferei de activitate a comunei. Importanța unei astfel de prescripții este evidentă dacă ne gândim că, dictată de simple noțiuni fiscale cum ar putea părea la o întâie privire, ea sfârșește prin a determina o evoluție juridică a documentului în evul mediu și prin urmare, a fondurilor de arhive în care se află. Adăugăm că în comunele în care s'a ordonat publicitatea actelor vedem apărând repede, sub formă de instituție, dreptul fiscal de a percepe o taxă pentru copiiile cerute de particulari, ceea ce stabilește foarte

limpede pentru depozitele de arhive un caracter de serviciu public¹⁾”.

Când libertățile civice încep să decadă monarhiile și signoriile atacă publicitatea actelor și arhivele încep să fie închise. Cu timpul ajung să fie socotite secrete și în profitul deținătorului. Numai datorită unor măsuri excepționale luate de suverani și principisau de Biserică, arhivele totuși progresează enorm fiind adăugite, clasate și inventariate. Mai mulți regi și papi chiar se laudă cu titlul de arhivist. Cu învoiiri speciale sunt admise și cercetările, care, au dus la masive publicații de izvoare din sec. XVI înainte.

Un important capitol arhivistic îl formează istoricul registrelor parohiale. Întâlnim astfel de registre în Italia încă din sec. XIV, dar legal prescrierea lor se face în sesiunea a 24-a din Noemvrie 1563 a Conciliului tridentin. E vorba de înscrierea botezaților, cununaților și morților în registrele preoților care au săvârșit taina respectivă. Este o formă de alcătuire a stării civile, care s'a răspândit foarte repede în Apus și aduce azi mari servicii statistice și genealogiei. La noi s'au introdus la biserici abia în 1831, și au fost legal înlocuite apoi cu oficiul de stare civilă la 1863, fără a fi desființate cele parohiale. În alte părți mai dăinuiesc încă numai acestea.

În această stare se aflau arhivele când a izbucnit Revoluția franceză. Cu acest prilej, la 7 messidor anul II (25 Iunie 1794) Convenția a proclamat solemn deschiderea tuturor depozitelor de arhive și caracterul lor de proprietate națională. De acum înainte alta e soarta arhivelor.

De data aceasta se pun și principii generale de administrarea arhivelor. Astfel s'a încercat atunci *centralizarea* la Paris a tuturor depozitelor din Franța, dar din lipsă de loc pentru adăpostire s'a precizat și selecționarea prin *Agence temporaire des titres*, devenită apoi *Bureau du triage des titres*, care a funcționat zece ani. Aceasta a făcut mari pagube căci a ales numai actele de caracter domanial și istoric și a distrus toate actele privitoare la privilegiu, actele feudale și orice biroul a socotit de nefolositor. În 1810 Napoleon a vrut să facă o centralizare și mai mare:

1) S. Pistolese, *Les archives européennes*, p. 11—12.

să aducă la Paris arhivele din tot imperiul său. Apoi, după căderea lui Napoleon, arhivele străine s'au înapoiat posesorilor, după multe pagube suferite între timp.

Mai târziu Convenția a adoptat principiul *concentrării* arhivelor pe departamente în orașul reședință.

Pe temeiul acestor principii trăim și astăzi. La centralizare s'a renunțat însă aproape de tot. Numai Uniunea Sovietică păstrează o centralizare specială pentru anumite acte. În celelalte părți este pus în practică principiul *concentrării teritoriale*.

Legislația care a dus la alcătuire diverselor arhive și la protejarea materialului arhivistic e strâns legată de istoricul lor însuși. Incepând cu antichitatea legiuitorul a căutat pe toate căile să îmbunătățească atât starea arhivelor cât și recrutarea personalului necesar.

În legătură cu aceasta stă și *publicitatea actelor*. Este un capital foarte discutat și s'a ajuns la soluții deosebite. În mod obișnuit astăzi se recomandă deplina publicitate cu rezerva ca să se întârzie câtva timp cunoașterea celor care ar prejudicia societății sau individului.

Arhivotehnia. Capitolul arhivisticeii care privește modul cum se lucrează în arhivă are numele obișnuit de arhivistică pură. Deoarece e vorba mai mult de tehnica interioară a serviciului de arhivă preferăm să-i dăm titlul de *arhivotehnie*. Cel puțin în parte, prin aceea ce se numește „alcătuirea inventarelor”, el se suprapune capitolului bibliografie din studiul cărții. Ar putea deci căpăta tot așa de bine și numele de *arhivografie*, dar socotim mult mai potrivit pe cel dintâi.

Cea dintâi operație pe care o face arhivistul este aceea de a primi materialul arhivistic după *listele de vârsare*. De aici înainte intervine operația arhivistului cu experiența, probitatea și cultura lui. Materialul vărsat este foarte variat iar interesul nostru nu atinge orice act în aceiași proporție. Deci trebuie să se facă cea dintâi operație: *alegerea* arhivei (trriage, Ausscheidung). În toate timpurile acest procedeu a fost condamnat dar tot așa și practicat, căci totdeauna s'a spus despre multe hârtii: *vane sunt et ad nichilum valent*. Este însă drept că păstrarea

oricărui material este o imposibilitate. Se recomandă însă o cât mai redusă eliminare și nu pe grupe ci prin cercetare act de act, de către însuși arhivistul experimentat.

Odată cu această alegere se face și *fișarea* provizorie a actelor. Fișa privește un singur act și comportă *data istorică* sau, în lipsa acesteia, *data arhivistică*, împreună cu observații culese în timpul cercetării. Îndată ce s'a terminat fișarea unei depuneri se *adună* și se *contopesc* fișele. Prin această operație se pot obține apropieri sau regrupări de fonduri. Cu ajutorul lor se pornește la *alcătuirea unității* și se *formează seriile*. Actele care nu au nicio legătură între ele vor forma fondul *diverse* (*miscellanea*).

După obținerea seriilor sau miscellaneelor se procedează imediat la *reordonarea* fiecăreia în parte, operație care se face prin *clasare*. Clasarea se poate face: 1. *cronologic* (istoric) după an, lună, zi, în stilul actual urmat imediat de data din original; 2. *alfabetic*, după inițiala unui „nume indice”, de preferat cognumele și în forma originală; la omonimi se adaugă și patronimicul; actele respective se așează cronologic; 3. *zecimal*, sistem adoptat de Americani, dar neizbutit în arhivă; 4. pe *materie*, ceea ce impune o mare greutate la alegerea cuvintelor de ordine. Majoritatea arhiviștilor preferă metoda cronologică. Prin publicarea inventarelor cu bune indice se satisface deodată și clasarea alfabetică și pe materii.

Amintim cu această ocazie că sistemele de mai sus nu trebuie practicate prea larg. Este o dogmă arhivistică să se respecte fondul. Deci numai în cadrul acestui principiu se poate face clasarea respectând *integritatea* seriilor, care rămân *intangibile, nealterate și neschimbate*. Rămâne în sarcina arhivistului să poată face o aplicare perfectă în tot felul de arhive: de Stat, particulare, notariale, parohiale, corespondență, planuri, titluri, etc.

Pe lângă aceste îndatoriri arhivistul mai are și altele. E vorba de lucrările mărunte pe care trebuie să le facă spre a întâmpina orice înstrăinare și a ajuta cercetarea. Astfel avem în general *impachetarea*. Din aceasta face parte *paginarea*, adică darea unui număr pentru fiecare foaie (de preferat pentru fiecare pagină). În manuscrise, când se transcriu acte, să fie numerotate și acestea separat. E o

lucrare internă. Să se prefere cerneala neagră sau procedeul mecanic de numerotare. Apoi se face *numerotarea* sau *cotarea*, care va fi progresivă corespunzând numărului de inventar. E o lucrare externă și servește la așezarea sigură a materialului în depozit. Numerotarea numai cu etichetă nu este recomandabilă. *Stampilarea* actului sau dosarului, pentru a arăta apartenența; poate fi făcută prin impresie umedă (cu tuș) sau uscată (timbru sec) mai recomandabilă, dar și cu etichetă (*ex libris*), ceea ce nu e totdeauna posibil. Stampilarea se va face pe fiecare foaie volantă, iar în corpuri cât mai des posibil, chiar pe fiecare foaie. Stampila nu trebuie să atace scrisul. *Ordonarea* actelor privește grija de a le transmite posterității în cât mai bune condiții. Astfel se va avea grijă să se facă cât mai puține *îndoituri* (împăturirea), se vor pune în cămăși, în cartoane sau în suluri, după natura lor, ținând seama ca integritatea seriilor să nu fie atinsă. Sigiliile aplicate se vor proteja cu vată pusă în față și în dosul hârtiei și susținută cu hârtie velină, cele atârinate se vor înveli în hârtie velină și în vată și se vor așeza pe document așa fel încât să fie ferite de izbuturi. Se va avea în vedere o deosebită *pază* ca să se evite presiunea prea mare a unităților vecine și depunerea prafului. Se vor folosi deci la maxim cutiile, mapele cu clape și scoarțele de carton. Odată ajunși aici cu operația se face *așezarea* în depozit. Practica arhivistică va indica sistemul: piesele (sau fondurile) mai cercetate vor fi puse mai aproape de sălile de lucru. La fiecare depozit vor fi table cu indicația cuprinsului iar la fiecare dulap sau raft precizarea seriei așezate acolo.

Odată așezat actul nu înseamnă că rămâne acolo deapăruri. Cineva îl poate cere pentru consultare. Atunci se face *scoaterea* lui din depozit, iar după cercetare urmează *reășezarea*, deci repunerea la locul indicat. Amândouă aceste operațiuni sunt de mare răspundere, căci piesele scoase se pot sustrage sau rătăci, și trebuie făcute în prezența funcționarului special însărcinat cu aceasta. Operațiile se vor face cu calm și prudență și rând pe rând. Se condamnă categoric păstrarea în birouri a materialului consultat.

După ce s'au făcut operațiile preliminare se trece propriu-zis la *arhivare*. Fișele care au servit la clasare ajută acum la alcătuirea *inventarului*. Acesta arată unde se află piesa și reprezintă cantitatea nu calitatea materialului. Inventarul prin titlurile, nu prin numerele lui, ilustrează totalitatea seriilor, servește la control și ajută cercetarea. Dacă e scris se dă numai în serviciul interior; e de dorit să se tipărească spre a fi folosit ușor de marele public. I se cere în cazul acesta arhivistului o temeinică pregătire și o perfectă informare. Inventarul nu trebuie să fie alcătuit după forma *materiei* (registre, pergamente, pachete, etc.) ci după serie sau fond. *Forma* lui nu e necesar să fie uniformă ci în raport cu cuprinsul. Materialul nou intrat în arhivă după compilarea unui inventar, se va trece în *appendice* sau în *creștere* și nu se va reface inventarul. În această redactare va păstra termenii tehnici ai actelor după vechile arhivări și va alcătui liste cu nouile corespondențe. Va ține seama de *notele tergale* care servesc la istoria arhivistice și la critica istorică.

Orice partidă, adevărată fie un act singur fie o serie de acte înrudite, vor avea un număr. Numărarea progresivă continuă e cea mai recomandabilă. Seriile capătă titlul original. Cuprinsul actului se dă în *rezumat*. Numele de persoane, de loc și particularitățile, care nu se pot reda exact în limbaj modern, se vor da ca în document. Pentru actele vechi se poate folosi și *regestul*. Odată cu aceasta se va da și orice *indicație variată* necesară identificării actului, ca vechi cote, starea de conservare, etc. Pentru înlesnire se pot folosi *siglele*. *Prefața* inventarului, sobră, amănunțită soarta fondului și face legătura cu alte acte din arhivă cu care poate avea apropiere. Se va arăta tot aici metoda urmată în lucru și deslegarea abrevierilor adoptate. Se adaugă lista rezumativă a claselor descrise. Inventarul se va termina cu un *indice* general alfabetic (nume, locuri, materie, de e posibil și chestiuni). Acesta nu trebuie să lipsească nici la inventarele manuscrite.

Totalitatea inventarelor trebuie să fie cunoscută public. Aceasta se face prin *indicele inventarelor*, care arată tot odată și mersul lucrării de inventariere din arhivă. Aici se orânduiesc alfabetic după titlurile arhivelor speciale și

sub fiecare titlu în ordine alfabetică, indicându-se data proprie, titlul original, numele autorului, cuprinsul lui, amintirea copiilor făcute și publicațiile săvârșite. Alături de acestea trebuie să figureze și *ghidul arhivei*, care arată cuprinsul depozitului general. El poate fi făcut *metodic* (cronologic), sistem după sistem cu datele extreme ale seriilor, cantitatea actelor și locul în arhivă, sau *topografic*, cu aceleași elemente dar ținând seama de depozit.

Adăugăm tot aici că arhivistul are datoria să mai compileze *cataloge* pentru actele care nu intră în serii determinate, dar care pot arăta o cantitate sau calitate. Acestea se pot face cu piese din diferite gupe, serii sau clase. Deasemeni se alcătuiesc *repertorii* (alfabetic sau pe materii) ale cuprinsului unui manuscris, și *indici* de acte alcătuite după un punct de vedere bine determinat.

Arhiveconomia. Înțelegem prin arhiveconomie modul cum se administrează în general localul arhivei și actele cuprinse în el din punct de vedere extern. Deci ne va interesa aici problema localului, orânduirea și igiena lui și a materialului cuprins.

Localul. O arhivă poate să aibă local pe două căi: fie că și construiește unul propriu, fie că i se afectează unul existent, ceea ce este mai obișnuit.

În primul caz, care este mult mai avantajios pentru arhivă, trebuie ales *localul* cu multă grijă, să fie izolat de locuințe vecine, nu departe de centru și bine expus la lumină. Atmosfera din jur să nu fie încărcată cu fum și expusă vaporilor de apă. *Terenul* de construcție să fie sănătos, stabil, fără infiltrații de ape sau gaze. *Construirea* localului este în funcție de teren. Dacă dispunem de loc e bine să fie extins în suprafață. În caz contrar se va obține suprafața în înălțime prin înmulțirea caturilor. Aceasta însă trebuie să fie cât mai redusă în regiunile bânuite de cutremure. Oricum, se va prevedea creșterea posibilă cel puțin pe un timp determinat. *Acoperișul* nu trebuie să fie fantezist. E de recomandat cel mai simplu posibil și din tablă zincată. Orice ornament, decorație sau schimbare de plan înseamnă tot atâtea posibilități de infiltrare a apei și arhivistul capătă foarte greu banii necesari reparațiilor

și mai totdeauna prea târziu. *Podeala* trebuie să fie cât mai puțin purtătoare sau generatoare de praf. Mozaicul, lino-leul și parchetul de format mai mare sunt de recomandat. *Încălzirea* cu radiatoare electrice este de preferat. În cazul când această cheltuială nu se poate susține se va face încălzire centrală cu vapori de apă (nu cu apă caldă), iar la generator se va arde cărbune de pământ, mai puțin expus incendierii. Temperatura va fi constantă.

Luminarea localului se va face cu electricitate, însă rețelele vor fi în tuburi controlate des și schimbate înainte de termenul fixat de instalator pentru durata izolației. Localul are multă nevoie de *aer și lumină*. Acestea se obțin prin așezarea clădirii dar și prin ferestre mari și prin ventilatoare. Razele soarelui nu trebuie să pătrundă direct în depozite. Obloanele și perdelele vor lăsa să străbată numai lumina trebuincioasă. Unde nu poate pătrunde lumina directă se vor face instalații pentru introducerea ei indirect.

Când localul este vechiu se va face adaptarea lui la cerințele de mai sus cât se va putea mai bine.

Orânduirea localului. Fie că arhiva are un local vechiu fie că și-a construit unul special, șeful ei se va îngriji să facă cea mai bună repartiție a camerilor și a mobilierului. Arhivistul e de obicei un om modest și nu cere decât atât cât îi trebuie să poată lucra normal și într'un mediu plăcut, asigurând însă pe orice cale buna conservare și servire a materialului arhivistic.

Pentru asigurarea acestui scop șeful arhivei va avea grijă ca *birourile* să fie suficiente și bine utilizate. O arhivă mai bogată are nevoie de *săli de lucru, sală de studii, sală de consultare, sala rezervelor, de registratură, biroul copiilor, cabinet fotografic, laborator* pentru restaurarea documentelor, *legătorie, cabinetul mulajelor de sigilii, sala de conferințe, săli de expoziție, de bibliotecă, economat, camera portarului, garderobă* și săli pentru școala de formare a arhiviștilor.

Mobila fiecărei săli e bine să fie de metal sau de lemn din esențe neatacate de cariu. Ea va fi limitată la strictul necesar lucrului și conservării materialului zilnic.

Depozitele vor fi în raport cu materialul. Se cere să nu fie mai înalte de 2,50 m. În loc de dulapuri se recomandă rafturile, de preferință din fier.

Vopsitul mobilierului ca și al păreților să fie asigurat împotriva întinderii incendiului. Pentru păreți e de preferat encaustica. Rafturile se vor așeza în așa mod încât lumina să le străbată în întreaga lor lungime. *Locuințele* șefului arhivei și ale personalului de serviciu vor fi bine izolate de depozite și birouri. E de preferat să fie separate.

Igiena și întreținerea specială a localului și a mobilierului este o datorie esențială a arhiviștilor. De aceasta depinde asigurarea duratei materialului arhivistic.

Este știut că arhivele sunt compuse din acte păstrate în exemplare unice. Pierderea fiecăruia înseamnă dispariția unei informații istorice. Și această pierdere poate interveni foarte ușor. Mai întâiu materialul pe care sunt scrise actele, *hârtia* și mai rar *pergamentul*, au germenul distrugerii în el însuși. Din fabricație un pergament poate fi prea uscat sau prea gras. Expunerea lui la căldură prea mare sau în mediu umed îl înăsprește făcându-l fărâmicios sau îl descompune. Cu atât mai mult hârtia nu poate rezista nici la căldură nici la umiditate, mai ales aceea fabricată din celuloză. *Legarea* volumelor sau a dosarelor cu un cleiu prost, de obicei cu cocă de făină, atrage la sine o infinitate de dușmani distrugători. În sfârșit *cerneala* însăși atacă materia și face să dispară scrisul. Acizii din cerneală au o mare putere corosivă. Pentru fiecare din aceste elemente arhivistul trebuie să aibă o deosebită grijă și să știe cum să trateze fiecare element în parte.

Dar arhivele nu dispar numai din aceste cauze. *Distrugerea* lor se face pe o scară mult mai întinsă, prin cauze voite și întâmplătoare. În rândul celor dintâiu intră autoritatea însăși care vrea să scape de arhiva proprie care i-a devenit un balast; rapacitatea negustorilor se adaugă la bunăvoința autorităților și pricinuește o adevărată plagă. Selecționarea însăși prin elemente nepregătite sau prea puțin dispuse la muncă onestă completează paguba arhivistică. Deasemeni instrăinările voite, sustragerile posibile, adesea cu complicitatea arhiviștilor însuși, și furtul, adaugă altă pagubă în rândul pieselor prețioase. În sfârșit războiul, revoluțiile și distrugerile provocate de demnitari, ca să nu li se mai cunoască acțiunea proprie, completează lungul șir al distrugătorilor de arhivă cu bună știință.

Dacă la acestea mai adăugăm și pagubele pricinuite de cutremure, trăsnete, inundații, ploi și incendii, avem tabloul complet al distrugerilor posibile.

La aceste cauze adăugând și distrugătorii nepoștiți, care formează *flora* și *fauna* arhivelor, ne dăm seama cât de grea este sarcina arhiviștilor. Ei trebuie să lupte împotriva acestora pe toate căile mecanice, biologice, fizice și chimice, spre a le reduce măcar virulența. În orice caz *prăfuirea*, ca mijloc preventiv și represiv, intră în rândul întâiu între mijloacele pe care trebuie să le întrebuințeze arhiviștii.

Când totuși dușmanul a pătruns în arhivă arhiviștii trebuie să lupte din răspuțeri spre a salva tot ce mai e posibil. Prin metode adesive și chimice ei trebuie să restaureze actele uzate sau vătămate și prin procedee fizice și chimice trebuie să reînvie scrisul, elementul esențial care stă la temelia păstrării arhivelor. O grămadă de hârtii, care nu se mai pot ceti, nu mai formează o arhivă ci o grămadă de gunoiu.

Sfârșim acest capitol cu opinia unui arhivist adese ori citat: „Archiveconomia este partea din arhivistică, care în ultima vreme a progresat cel mai mult. Se poate spune că este o producție a timpurilor noi. Problemele pe care le ridică și le discută... sunt deajuns să arate gradul de complexitate la care a ajuns astăzi știința arhivelor și să evidențieze progresul pe care l-a înfăptuit, dela umilul local închiriat și care servea de depozit pentru arhive din primele timpuri ale Comunei până la edificiile mărețe și concepute științific la Public Record Office în Londra și la Haus-Hof und Staatsarchiv în Viena, anume construite¹”.

Incheere. Sarcina arhivistului se vede dar că nu este ușoară. Ea cere o pregătire specială, pe care n'o poate căpăta de cât prin studii anume. Înaintea oricărui lucru se cere însă dela un arhivist să fie prob. Nici știința lui, nici capacitatea de muncă nu va aduce niciun profit instituției dacă nu se identifică cu soarta materialului și nu corespunde cerințelor consultatorilor. Și aceasta n'o poate face decât împlinindu-și datoria, întrebuințând timpul

1. S. Pistolese, *Les archives européennes*, p. 37.

pentru arhivă și lucrând în interesul ei. Astăzi nu arhivistul trebuie să fie ciceronele cercetătorului ci ghidul, cataloagele și inventarele. Într'o arhivă în care se constată imposibilitatea de orientare prin acestea pentru orice chestie, înseamnă că arhiviști nu și-au făcut datoria. De acest om, care se gândește totdeauna la alții și care nu-și rezervă sieși de cât bucuria că a putut fi de folos prin opera sa tuturor, are nevoie orice arhivă.

Dar nu numai arhiva istorică are nevoie de un om pregătit ci și cea de registratură. În fond acesteia nu-i lipsește de cât vechimea spre a fi istorică. Și acest arhivar are nevoie de pregătire specială și de conștiințiozitate fiindcă de el, și numai de el, depinde conservarea materialului caracteristic al istoriei și culturii viitoare. Aceasta în afară de faptul că bunul mers al oricărei instituții depinde în primul rând tot de el. Este un imperativ al vremii ca la arhivă să nu mai fie trecut funcționarul care nu mai e bun de nimic în alt serviciu. În această privință nu e nevoie decât să ne întoarcem la principiile care se aplicau la alegerea arhiviștilor până mai acum vreo sută de ani.

Cursul acesta de arhivistică nu are alt rost decât să dea îndrumările necesare pentru formarea aceluși bun arhivist. În același timp el tinde să formeze acea stare de spirit din care să rezulté pentru oricine, că de cum vom ști să ne organizăm arhivele, de cum vom putea să le păstrăm și să le punem la îndemâna publicului și a cercetărilor, depinde și calificarea culturală pe care ne-o vor da alții și de care ne vom bucura din partea celor care vin după noi. ¹⁾

A. SACERDOȚEANU

1) Lecție de deschidere a cursului de arhivistică la Școala de Arhivistică, ținută la 28 Noemvrie 1944.

Genealogia – disciplină auxiliară a Istoriei^{*)}

În măsura în care fixează anumite adevăruri pe bază de cercetări metodice și criterii sigure, Genealogia poate, judecând în chip absolut, să revendice locul de știință de sine stătătoare. Deși nu ajunge la stabilirea de legi cu caracter universal valabil și nici măcar de adevăruri generale, satisface și ea, ca ori și ce altă știință, o frântură din nesfârșita sete de cunoaștere a omului. E drept însă că adevărurile sale, dacă sporesc tezaurul de cunoștințe al umanității, interesează în fapt pe prea puține persoane, au chiar prea puțin interes în sine pentru a merita să se cheltuiască cu stabilirea lor o parte cât de mică dintr-o energie umană mărginită și necesară unei activități mai rodnice. Deaceia, pentru ca rezultatele cercetărilor genealogice să-și capete justificarea cerută, ele trebuie să fie privite în raport cu folosul pe care-l pot aduce în lămurirea problemelor a căror deslegare o urmărește o altă știință, anume Istoria. Și spunem: o altă știință, pentru că nu socotim că Genealogia ar putea face parte integrantă din Istorie, cu toate că faptele pe care le stabilește ea aparțin trecutului, căci nu orice fapt trecut este și un fapt istoric, în sensul că merită să rețină atenția istoricului.

Cercetările genealogice își capătă astfel valoarea și interesul în raport cu ceea ce pot ele oferi istoricului ca material pentru construcția sa, Genealogia putând exista numai ca disciplină auxiliară a Istoriei. Privită însă în acest chip, foloasele ei pot fi deosebit de mari, rezultatele

^{*)} Lecție de deschidere a cursului de Genealogie, la Școala de Arhivistică (Decembrie 1944).

sale ajutând la lămurirea a numeroase probleme de deosebită importanță, care merg dela destinele individuale ale personalităților ce ne rețin atenția prin rolul lor activ în desfășurarea istorică, până la chestiuni privitoare la întregi clase sociale sau epoci istorice.

A justifica printr'o serie de exemple afirmațiile acestea, este scopul lecției de față.

Vom începe alegând câteva ilustrări de ordin individual. Iată, de pildă, cazul împăratului Otto al III-lea, descendent, prin mama sa, Theophano, al împăratului bizantin Roman al II-lea și, mai departe, al lui Constantin al VII-lea Porfirogenitul. Este cunoscută politica imperială a acestui suveran plin de fantasmă, și desigur, multe din visurile sale se leagă de încercările și înfăptuirile înaintașilor săi germanici, până la cei mai îndepărtați, până la Carol cel Mare, în al cărui mormânt îndrăznește să pătrundă, spre consternarea contemporanilor. Dar, să ne închipuim o clipă că o parte din izvoarele acelei epoci s'ar fi pierdut, astfel ca azi să ne scape un amănunt de ordine genealogică: originea bizantină a mamei sale. Câtă parte din activitatea lui ne-ar rămâne în acest caz neexplicată, sau greșit explicată! Ceremonialul curții sale este stabilit după acel bizantin, pe una din cele două coroane imperiale, de aur și pietre scumpe, stă scris: *Roma caput mundi regit orbis frena rotundi*, iar ceremonia mergerii pe Capitol este astfel fixată: „Nimeni, nici chiar împăratul, nu poate urca pe capitolul lui Saturn decât îmbrăcat în alb. Când împăratul vrea să meargă pe Capitol, trebuie mai întâi să îmbrace veștminte albe în vestiarul lui Iuliu Cesar, apoi, înconjurat de muzicanți, el urcă spre Capitolul aurit, în vreme ce este aclamat în limbile ebraică, greacă și latină. Acolo, toți cei de față trebuie să-l salute de trei ori înclinându-se până la pământ, apoi să rostească, pentru fericirea veșnică a împăratului, rugăciuni lui Dumnezeu, care l-a așezat stăpân al lumii” ¹⁾. După cum spune Nicolae Iorga într'o formulă suggestivă: „*E basileus-ul bizantin care caută să se impună prin mijloacele de prestigiu obișnuite*” ²⁾. Fără îndoială că

1) Ap. C. Bayet, în Lavis et Rambaud, *Histoire générale du IVe siècle à nos jours*, I, p. 555.

2) *Papi și împărați*, București, 1921, p. 121.

influența bizantină ar fi fost întrevăzută de istorici și fără de cunoașterea legăturilor de familie, Totuși explicația ar fi putut fi alta, putându-se merge până la bănuirea unor raporturi atât de strânse între cele două imperii încât să permită asemenea înrâuriri, ceea ce e departe de a corespunde realității.

Iată acum un alt caz, unde nu mai intră — în ori ce caz nu mai intră în aceeași măsură — influența unei educații și conștiința unei origini: acel al lui Ludovic al XIV-lea.

Toată lumea a fost izbită de deosebirea dintre Regele Soare și burghezii săi înaintași. Câtă distanță între bonomia lui Henric al IV-lea și magnificența nepotului său Ludovic al XIV-lea! La majoratul acestuia, Franța mergea de mult pe drumul absolutismului regal și aceste forme noi își au originea într-o anumită dezvoltare economică și socială a Franței din acea vreme. Totuși, câtă deosebire — cu toată permanența și a unor idei despre funcțiunea regalității coborând din adâncul Evului Mediu — între concepția lui Ludovic despre Rege și Stat și cea a vechilor regi ai Franței! Eticheta strictă a Curții, însuși imensul palat depărtat de vârtoarea supușilor, dela Versailles, vin din altă parte decât din tradiția franceză. Și poate că și aici explicația trebuie căutată — cum au și căutat-o unii istorici — tot într'un amănunt de genealogie: mama lui Ludovic, Ana de Austria, era fiica regelui Spaniei Filip al III-lea, descinzând, astfel, din orgoliosul monarh al Escorialului,

Fără îndoială că nu există numai ereditatea. Există și originalitatea individului, care-l poate face pe acesta de multe ori diferit de acei din care se trage, există mai ales mediul în care individul se dezvoltă, mediu moral, intelectual, de elemente materiale chiar, acestea din urmă având de atâtea ori un rol atât de însemnat în formele pe care le capătă cele dintâi. Dar, pe lângă toți acești factori, ereditatea există și ea, — putând, deăltminteri, aduce cu sine și transplantarea unei atmosfere, — și a o nega înseamnă a răpi istoricului unul din mijloacele de înțelegere a fenomenelor trecutului. De aici va izvorî unul din temerurile de interes ale Genealogiei, care poate evidenția de

multe ori jocul eredității. Și nu e vorba numai de ereditatea personagiilor istorice, — cu rol activ în viața publică, — ci și de aceea a marilor creatori în artă, în literatură, poate chiar în filosofie, care, ca ori ce manifestare umană, fac parte toate din domeniul de cercetare a istoricului. Peste tot, Genealogia, precizând filiațiunile, poate duce pe istoric pe calea unor explicații deosebit de bogate în rezultate.

Dar, dela indivizi să trecem la probleme. Să cercetăm, de pildă, chestiunea atât de interesantă a trecerii dela un regim electiv, — indiferent de forma în care se fac alegerile, — la un regim dinastic. Vom lua ca exemplu cazul micului Stat amalfitan din Italia Evului Mediu.

Către mijlocul veacului al IX-lea, Amalfi se desface din ducatul napoletan, dependent, la rândul său, de Imperiul bizantin. După câteva decenii de alegeri făcute în sânul nobilimii locale, constatăm încercări de instaurare a unui regim dinastic, care reușește să se fixeze — dar nu în familia care face primele tentative — la începutul secolului al X-lea. Cum însă știrile pentru secolul al IX-lea sunt încă foarte rare, — până la 907 nu avem nici un document intern, — a reuși să fixăm legăturile de rudenie dintre diferiții conducători care se succedă înseamnă implicit a lumina întregul proces al evoluției politice. Pe de altă parte, chiar legăturile de rudenie pe care le stabilesc acești conducători cu dinastia vecinilor sunt și ele revelatorii. Originea însăși a șefilor aleși ne interesează și ea, căci ne arată din ce clasă își trăgeau obârșia. Toate aceste stabiliri de filiațiuni și înrudiri duc la concluzii care răstoarnă vechile păreri despre caracterul micului Stat amalfitan și a desfacerii sale din ducatul de Napoli. De unde Amalfi era considerat cândva ca ce dintâi republică italienească, vorbindu-se chiar de „egalitatea oamenilor înaintea lui Dumnezeu și a legii”, acum vedem că după câștigarea autonomiei puterea rămâne în mâinile aceleiași nobilimi locale care guvernase până atunci în numele ducelui de Napoli, că tendințele de instaurare a regimului dinastic apar foarte curând, și dacă acesta nu reușește dela început să se impună, cauza stă în faptul că nici o familie nu era destul de puternică pentru

a lua în stăpânire conducerea în chip definitiv. De aici se impun anumite concluzii de ordin mai general. Amalfi se desparte de Napoli după ce fusese timp de trei ani sub stăpânirea Beneventului. Liberându-se de Benevent, nu mai recunoaște nici autoritatea veche de veacuri a ducelui de Napoli. Dar stăpânirea beneventană într'un anumit sens e doar un accident. Dacă ea nu ar fi intervenit, Amalfi ar fi încetat deopotrivă de a mai face parte din ducat, — cum vor înceta și Sorrento și Gaeta, — numai că în alte condiții, și anume contele numit de ducele de Napoli ar fi continuat să guverneze pe seama sa, așa cum în principatul vecin al Beneventului, dintr'un singur Stat ajungem la trei, — Benevent, Salerno și Capua, — fără a mai vorbi de tendințele spre autonomie ale diferiților gastalzi. De unde reiese că departe de fi vorba de o mișcare comună, republicană, avem de a face mai curând cu un fenomen de dezagregare feudală ¹⁾.

Tot în legătură cu regimul dinastic, putem lua și un alt exemplu, mult mai apropiat de noi, și anume filiațiunea domnitorilor Moldovei în veacul al XIV lea. Se știe câte discuții au avut — și vor mai avea — loc în jurul Mușatei și a lui Costea Voevod. Fost-a Mușata fiica lui Lațcu, sau aceea a lui Bogdan, deci sora celui de al doilea domn al Moldovei, și prin ea s'a făcut moștenirea tronului, deci o succesiune prin femei? Și atunci, soțul acesteia, va fi fost el Costea sau Ștefan, era numai coregent, sau soțul acesta era adevăratul domn, iar legătura de rudenie cu întemeietorul țării avea numai valoare, aș zice, sentimentală? Sau poate că intervenea aici ceva analog cu ceea ce întâlnim uneori în Apus în transmisiunea feudelor, atunci când se ajunge la fixarea caracterului lor ereditar, când pot fi moștenite de femei cu condiția să aibă un soț care să poată împlini obligațiile militare ce însoțeau acordarea feudului? În acest caz, — și nu ar fi, fără îndoială, vorba de nici o influență, ci de practici izvorâte din nevoi asemănătoare, — țara însăși având nevoie de apărare, recunoștea moșter-

1) Pentru mai multe lămuriri v. M. Berza, *Un'autonomia periferica bizantina: Amalfi*, în *Studi Bizantini e Neoellenici*, V (1939), p. 25 și urm. și *Amalfi Preducate*, în *Ephemeris Dacoromana*, VIII (1938), p. 374 și urm.

nirea urmașei cu condiția alegerii unui soț care să îndeplinească obligațiile militare pe care domnul le avea față de țară.

Dar dacă Mușata nu era fiica nici a lui Lațcu și nici a lui Bogdan? În cazul acesta avem a face cu o schimbare de dinastie, ceea ce ar fi extrem de interesant de știut, căci ar pune imediat problema condițiilor în care s'a făcut noua alegere, a bazei ei juridice și a caracterului domniei moldovenești, care nu ar mai fi urmașa directă a actului descălecării.

Dar, pe lângă această problemă, nu sunt încă deplin lămurite mare parte din legăturile de rudenie între domni moldoveni dela Petru I la Alexandru cel Bun. Ștefan I era frate cu Petru și cu Roman, sau le era, după cum deasemeni s'a susținut, nepot de soră? Căci în cel de al doilea caz am avea iar o succesiune prin femei, și încă prin femei care de data aceasta nu au luat în nici un fel parte la domnie. Dar, mergând mai departe, vedem că lui Ștefan I îi urmează Iuga. Pe acest Iuga, unii îl socotesc fiul lui Petru, și în acest caz ajungem iar la un lucru care nu e lipsit de interes. Căci lui Petru nu îi urmează acest fiu, ci fratele său Roman, pe care se pare că-l și asociase la domnie. Dar dacă lui Petru îi urmează fratele său Roman, iar în Țara Românească în aceiași vreme vedem că lui Vladislav îi urmează fratele său Radu, iar apoi lui Dan I fratele acestuia Mircea, se poate oare vorbi, cum, dacă nu mă înșel, sugera cândva regretatul meu profesor Ilie Minea, de o succesiune colaterală a domniilor românești la începutul lor?

Spre a ne menține însă numai la domniile moldovenești, s'a vorbit de asocierea lui Roman la tron de către Petre I, după cum s'a afirmat și asocierea de către Alexandru cel Bun a fratelui său Bogdan. Dacă aceste asocieri au existat cu adevărat, ele ar pune în altă lumină și împărțirea țării între fiii lui Alexandru, Iliaș și Ștefan, căci ce ar însemna oare altceva decât o fluctuare între o domnie de drept public, unitară în transmisiune, și o moștenire de drept privat, supusă împărțirii sau stăpânirii laolaltă, așa cum putem găsi analogii în vremuri și locuri mai depărtate, în stăpânirea unui Carol cel Mare cu fratele său Carloman, pentru a nu da decât un exemplu.

Dar acestea nu sunt decât ipoteze, sugerate de alte ipoteze, și cu ele ne îndepărtăm de obiectul cercetării noastre. Înainte de a părăsi însă familiile domnitoare, putem aminti că de multe ori un arbore genealogic reprezintă însăși schema de dezvoltare a unui Stat. Cazul cel mai elocvent rămâne acel al Austriei, căci nu în zadar s'a spus:

Bella gerant alii; tu, felix Austria, nube.

Nam quae Mars alii, dat tibi regna Venus.

Într'adevăr, întinsul imperiu al lui Carol Quintul se poate descompune astfel în ceea ce privește părțile sale europene:

1. „Domeniile ereditare” ale Habsburgilor le moștenește dela bunicul său după tată, Maximilian, fiul împăratului Frederic al III lea.

2. Țările de Jos și provincia Franche-Compté provin dela bunica sa după tată, Maria de Burgundia, fiica lui Carol Temerarul, și sunt transmise prin tatăl său, — fiul acesteia, — Filip cel Frumos.

3. Aragonul vine dela bunicul său după mamă, Ferdinand Catolicul, moștenit prin mama sa, Ioana Nebuna.

4. Castilia e moștenită dela bunica după mamă, Isabella, deopotrivă prin mama sa, Ioana.

Lectura unui arbore genealogic poate fi extrem de interesantă chiar pentru a lumina originea unei dinastii. Acestea rare ori se impun printr'o lovitură reușită sau sunt rodul calculului de a alege ca suveran tocmai pe cineva lipsit de importanță, pentru ca alegătorii să se poată apoi bucura de mai multă libertate; îndeobște ele ajung la conducere în urma unui lung proces de naștere, privind deopotrivă posibilitățile materiale și prestigiul moral.

Astfel, pe Carolingieni îi putem urmări începând din secolul al VI lea, dela cei doi strămoși: Arnulf și Carloman. Dacă despre Carloman nu știm nimic precis, presupunându se numai că era duce în Austrasia, fiul său Pipin, după analele dela Metz „populum inter Carbonaram silvam usque ad Frisionum fines gubernabat”, ceea ce înseamnă că avea un important comandament. Pipin se căsătorește cu Itta, descendentă a unei familii senatoriale

din Aquitania, cu care pătrunde cea dintâi undă de sânge latin în familia care va da viitoarea dinastie. Fiica acestora, Begga, va fi soția lui Ansegisus, fiul lui Arnulf, cel alt strămoș pe care l aminteam.

După diferite genealogii, e drept mai târzii, și după unele vieți de sfinți, Arnulf descindea din neamul Ferreolus, una din marile familii senatoriale ale Galliei, descendență pentru a cărei dovedire Fustel de Coulanges și a întrebuițat darurile sale de neîntrecut tălmăcitor de texte ¹⁾. Din căsătoria descendenților lui Arnulf și Carloman, Ansegisus și Begga, s'a născut Pipin, — cunoscut cu numele domeniului său dela Heristal, — tatăl lui Carol Martel și bunicul celui dintâi rege din noul neam, Pipin cel Scurt. E plină de interes urmărirea acestei familii sub cele două aspecte pe care le aminteam, acel al puterii materiale pe care o reprezintă și acel al prestigiului moral. Este mai întâi o familie de mari proprietari de pământ, adică de bunuri care devin tot mai mult singura valoare a vremii. Proprietățile sale mai numeroase în regiunea de Nord-Est, unde trăiește familia, sunt răspândite pe tot cuprinsul Galliei. Ele cresc și mai mult prin darurile făcute de ultimii Merovingieni, în urma confiscărilor executate de aceștia. Fustel ajunge să determine numai între donațiile familiei, a căror amintire s'a păstrat, vreo douăzeci de domenii, dar acestea dacă nu reprezintă nici totalul daniilor, nu reprezintă în acelaș timp decât o mică parte din proprietatea totală stăpânită de acest neam.

Familia care a dat pe Pipin cel Scurt și pe Carol cel Mare dăduse în acelaș timp nu mai puțin de nouă episcopi, șapte sfinți și o sfântă, ceea ce reprezenta pentru ea un capital moral de o importanță egală cu acel reprezentat în ordinea materială de nenumăratele sale moșii. La acestea se adăogă funcțiunea de *majordomus*, de ceea ce am numi noi azi șef al Guvernului. Cel dintâi Pipin, numit cu numele proprietății sale dela Landen, este *majordomus* în Austrasia vreme de un sfert de veac, la începutul secolului al VII-lea. Fiul său, Grimoald, la fel, ba,

1) *Les transformations de la royauté pendant l'époque carolingienne*, p. 123 și urm.

mai mult, la moartea regelui Sigebert căută să ridice la tron pe urmaşul său, încercare premergând cu un secol acelei a lui Pipin cel Scurt, dar care nu reuşi tocmai pentru că puterea şi prestigiul familiei nu ajunseră la acel punct al evoluţiei lor care să permită reuşita. Ridicarea familiei va fi însă continuată de către nepotul de soră al lui Pipin dela Landen şi al lui Arnulf, şi apoi de către Carol Martel. Prestigiul militar al învingătorului Arabilor se adăogă şi el, după cum se mai adăoga un factor de extremă importanţă: legăturile de fidelitate, care fac din ce în ce mai mult din şeful familiei şeful aristocraţiei.

Toată această lentă acumulare de bunuri şi de prestigiu, operă a numeroase generaţii, va îndreptăţi faimoasa întrebare pusă papei Zaharia şi va permite înlocuirea Merovingienilor cu noua dinastie, care-şi trăgea puterile din fapta atâtor rânduri de strămoşi.

Prefaceri istorice profunde pot fi şi ele luminate de cercetări genealogice sistematice. În acest caz sunt multe dintre problemele puse de sfârşitul lumii antice şi începuturile Evului Mediu, acea epocă pe care d. Ferdinand Lot o socotea drept spectacolul cel mai pasionant din întreaga desfăşurare a istoriei.

S'a crezut multă vreme într'un sfârşit de eră prin Barbarii năvălitori, s'au căutat şi datele fatale, şi cred că mai stăruie încă şi azi în manualele şcolare anul 476 ca început de nouă epocă. Neamurile germanice trebuiau să vină să purifice lumea romană îmbătrânită în rele, să pună în loc tinereţea lor generoasă, să schimbe totul, să înlocuiască cu instituţiile pe care le aduceau cu ele sau pe care erau în stare să le creeze, vechea clădire ridicată prin truda de veacuri a Romei. Azi, datorită cercetărilor lui Fustel de Coulanges, ale lui Dopsch, ale lui Pirenne, ştim că lucrurile s'au petrecut altfel, că lumea romană continuă să trăiască în ce avea mai esenţial şi după aşezarea Barbarilor în Imperiu, că un Theodoric şi un Clovis sunt în multe privinţe urmaşii Cezarilor şi că dacă trebuie să căutăm începuturile unei noi epoci, suntem datori să mergem mai departe, până în al VII-lea şi al VIII-lea veac.

Toată această cunoaştere mai edevărată a unei epoci

poate fi dobândită prin cercetarea legiuirilor, a instituțiilor, a vieții economice în general și a comerțului în deosebi. Dar de cât folos nu pot fi și cercetările genealogice! Căci e ușor să vorbim de rase și de conflicte de rasă; trebuie să vedem însă dacă în realitatea vieții existau ele într'adevăr. Ori, în realitate, căsătoriile mixte au fost atât de numeroase, că în puține veacuri neamuri barbare întregi au fost asimilate de localnici. Chiar ocupându-ne de familia lui Carol cel Mare, am întâlnit pe Pipin dela Landen luând în căsătorie pe Aquitana Itta. În ascendența mai depărtată a familiei, genealogiile indică deasemeni pe Gallo Romanul Ansbertus având de soție pe fiica unui rege dintre Merovigieni. Tot astfel, sfântul Medardus se trăgea din „Nectardus, de francorum genere, mater vero romana, nomine Protagia”. La fel, tatăl sfântului Desiderius era Romanul Salvius, iar mama, Germana Herchenefrid¹⁾. Exemplele ar putea fi înmulțite cu ușurință și o cercetare sistematică a izvoarelor în acest sens ar da o bază și mai largă acestor afirmații.

Acelaș lucru se poate spune și cu privire la situația populației romanice sub Barbari. Cum vom putea oare cunoaște mai bine această situație decât cercetând originea acelor care participă la viața publică, a celor care au roluri de conducători? Vom mai putea oare vorbi de o populație „zdrobită de barbari, despuiată, oprimată, redusă la nimic”²⁾, atunci când vom întâlni în funcții importante pe descendenții vechilor familii senatoriale?

Găsim, astfel, Gallo-Romani în calitate de *patricii* în Burgundia. — un Celsus, un Amatus, un Mummolus, — găsim rectori ai Provinciei pe un Jovinus sau Albinus, conți de Tours pe Alpinus, Eunomius, Ennodius. Romani pot fi însă și purtătorii unor nume germanice, ca Richomer, patriciu al Burgundiei, Gundulf, duce și *majordomus*, Sadregisil, duce al Aquitaniei, sau Rigobert, arhiepiscop de Reims la sfârșitul secolului al VI-lea, fiul Gallo-Romanului Constantinus³⁾. Deopotrivă, sunt Franci care iau

1) Fustel de Coulanges, *L'invasion germanique et la fin de l'Empire* p. 548, n. 1.

2) *Ibid.* p. 139.

3) *Ibid.* pp. 547-549.

nume Romane, sau care dau astfel de nume copiilor lor. Se întâmplă chiar ca doi frați să poarte nume de origine diferită, unul roman iar celalt germanic, sau una și aceeași persoană să poarte două nume, unul germanic și unul roman. În toate aceste probleme, cercetarea atentă a izvoarelor și stabilirea, pe cât o permit acestea, a genealogiilor este de cea mai mare utilitate, căci arată prin cazuri concrete ceea ce legislațiile permit să se deducă în linii generale.

Dacă cercetările genealogice ne pot ajuta la cunoașterea problemelor puse de sfârșitul lumii antice, ele ne pot fi de tot atâta folos în studierea lumii noi care se naște, a lumii feudale.

La baza noului regim stă, pe de o parte, despuierea treptată a regelui de drepturile sale, funcționarii săi devenind conducători pe cont propriu, iar pe de alta stabilirea de legături dela om la om, dela vasal la suzeran, cu corelativul lor în ordinea materială: beneficiul, feudul nefiind altceva decât îmbinarea acestor două elemente, beneficiul și vasalitatea ¹⁾. Ori, această societate feudală are o curbă evolutivă pe care cercetările genealogice ne ajută s'o întrevedem mai bine decât legiuirile, care nu fac de cele mai multe ori decât să consfințească situații create de mai multă vreme de practică, sau, alte ori, să stabilească principii pe care practica refuză să le accepte.

Regimul feudal poate fi socotit constituit atunci când onorurile — în sensul de funcțiuni — și beneficiile, după ce au trecut prin faza drepturilor viagere, intră în acea transmisiei ereditare. Ori, tocmai trecerea feudului în patrimoniul vasalului, — cu limitări care nu ne interesează aici, — fază esențială în formarea noului regim, ne este lămurită cel mai bine de stabilirea filiațiunii titularilor feudelor sau onorurilor. Vom constata, astfel, că tendința spre moștenirea onorurilor, favorizată de slăbiciunea regalității și având la baza ei o întreagă situațiune economică, apare încă din prima jumătate a secolului al IX-lea. Astfel este cazul lui Thierry, conte de Autun, căruia îi succedă în funcțiunea contală un fiu al său cu același nume. Un al

1) J. Calmette, *La société féodale*, Paris, 1927, p. 19.

doilea fiu al lui Thierry, Guilhem, înainte de a se retrage la mănăstire pentru a fi ridicat apoi între sfinți, este duce de Toulouse și în această calitate conduce operațiunile pentru cucerirea regiunii care va forma viitoarea Catalonie. Dintre copiii sfântului Guilhem, cel mai mare, Thierry, va fi conte de Autun, cel de al treilea conte din aceeași familie; cel mai mic, care va face și cariera cea mai strălucită, Bernard de Septimania, va fi marchiz al mărcii hispanice și conte de Barcelona, având înaltul comandament în regiunea cucerită de tatăl său. Dintre cei doi fii ai lui Bernard de Septimania, cel dintâi, purtând același nume ca bunicul său Guilhem, deși, după cât se pare, era conte de Bordeaux, cere ceea ce socotea ca un drept de moștenire, Barcelona, și o obține de la Pipin al II-lea, iar atunci când Carol Pleșuvul numește un alt conte, Guilhem se împotrivește cu armele. Cel de al II-lea fiu, Bernard, va fi și el conte de Autun, ca și atâția din înaintașii săi, iar atunci când este revocat de Carol Pleșuvul, se opune cu armele în mână, „ca și cum ar fi avut Autun în baza dreptului ereditar, și nu ca „onor” și prin colatura condițională a suveranului”¹⁾).

Astfel, încetul cu încetul, ceea ce era funcțiune regală capătă tot mai mult caracter de proprietate particulară, după cum și feudele urmează aceeași curbă evolutivă. Atunci când, în 877, la plecarea sa în Italia, Carol Pleșuvul va da capitulariul de la Quierzy, care a stârnit atâtea discuții în istoriografia modernă, nu vom avea decât o consfințire legală, sub presiunea nevoilor de moment, a unor stări de lucruri ce crescuseră în tot lungul secolului. Prin edictul propriu zis regele își asigură dreptul de numire, interzicând doar fiului său Ludovic, căruia îi încredințase regența, de a numi succesorul în cazul când contele decedat avea un fiu care urma pe rege în expediția din Italia, sau atunci când contele însuși murea dincolo de munți, lăsând acasă un fiu nevârstnic. În proclamația citită în adunare, însă, promisiunea transferării onorurilor paterne asupra descendenților este categorică. Pe

1) J. Calmette, *L'effondrement d'un Empire et la naissance d'une Europe*, Paris, 1941, p. 129 și urm.

bună dreptate concludă unul dintre cei mai ascuțiți cercetători ai societății feudale, D-l Marc Bloch, vorbind despre rosturile adunării dela Quierzy: „Măsuri de circumstanță, fără îndoială, dictate de nevoile unei politici de magnificență. Ele nu angajau în chip expres viitorul. Dar, și mai puțin încă, rupeau cu trecutul. Se recunoștea în chip oficial, pentru un anumit timp, un privilegiu de uz“¹⁾.

În legătură cu marile familii care dețin conducerea în perioada carolingiană, D-l Calmette, autorul atâtor studii capitale pentru istoria regimului feudal, ajunge pe bază de cercetări genealogice la rezultate al căror interes nu mai trebuie subliniat. „E un fapt de importanță primordială, spune D-sa, că cea mai mare parte — poate trebuie să spunem totalitatea — strămoșilor marilor familii contale pe care e posibil să le urmărești până destul de departe, se dovedesc originari din aceiași Austrasie, de unde se trag și Pipinii, strămoșii Carolingienilor. Fie că e vorba de Nibelungi... fie că e vorba de neamurile lui Richard, Boso, Alard, Guérin și altele, care au dat Imperiului generații succesive și masive de șefi de comitate și de mărci, aceiași constatare se impune. Totdeauna tabelul genealogic ne duce la aceiași regiune inițială. Concluzia poate fi trasă cu ușurință. Dinastia, dela început și apoi cu stăruință totdeauna, și-a recrutat colaboratorii imediați din rândurile aristocrației france, legate de ea prin legături de rudenie sau de vecinătate.

„Politica carolingiană a fost deci o politică de familie prin excelență. Lumea carolingiană a fost condusă de un grup compact de rude, de compatrioți și de prieteni. Câteva clanuri, puternic legate de Palat, au fost de ajuns. Remarcabil de prolifică, au roit în întreg Imperiul. Peste tot au ținut cârma conducerii“²⁾.

Legăturile de familie sunt foarte interesante și pentru întreaga epocă feudală, în care, alături de legăturile de vasalitate, solidaritatea de spiță are un loc de însemnată însemnată. „Anterioare cu mult și, prin esența lor, dife-

1) *La société féodale. La formation des liens de dépendance*, Paris (L'Évolution de l'Humanité), 1939, p. 300.

2) *Op. cit.*, pp. 127—128.

rite de raporturile umane caracteristice feudalității, legăturile bazate pe comunitatea de sânge, ne spune d. Marc Bloch, vor continua să joace, chiar în sânul noii structuri, un rol prea însemnat pentru a ne fi îngăduit să le excludem din imaginea acesteia²⁾. Legăturile de sânge stau în bună parte la baza puterii unor anumite clanuri, ele întrețin acele „vendettas” caracteristice lumii feudale, ele explică atâtea legături politice și atâtea ascensiuni, după cum vor explica și mai târziu, câtă vreme Statul va fi considerat oarecum ca un bun al Suveranului, multe aspecte ale politicii internaționale.

Din cele văzute până acum, reiese cred cu prisosință interesul cercetărilor genealogice pentru istoria politică și aceea socială. Dacă pe noi ne interesează marile transformări ale societății, marile procese, mai mult decât frământările politice, oricât de strălucite ar fi personalitățile care iau parte la ele, nu trebuie să uităm totuși că istoria se face prin oameni, prin oameni născuți din alți oameni și părinți ai altora, și că pentru a da o bază cât mai sigură generalizărilor pe care le urmărim, trebuie să cunoaștem cât mai multe cazuri individuale, altminteri riscând ca faptele să desmintă teoria noastră, oricât de frumoasă ar fi ea.

Genealogia, prin precizările ei de această natură, ne va putea da astfel un concurs prețios în cercetarea caracterului claselor sociale, a originii și modului lor de formare, a stingerii și dispariției lor. Cum vom putea cunoaște oare mai bine dacă avem a face cu o clasă închisă — ceeace, în limitele extreme ale noțiunii, este casta — sau cu o clasă în veșnică înprospătare, decât cercetând ascendența a cât mai numeroși dintre membrii ei. Căci legiuirile nu sunt totul, legea și viața de multe ori nu se acoperă și de multe ori e interesant de văzut și cum viața știe să ocolească legea, dacă aceasta i se împotrivesc.

Originile înseși ale unei clase sociale spuneam că pot fi luminate în acest chip. Revoluția franceză a fost socotită cândva ca revanșa populației gallo-romane supuse, împo-

2) *Op. cit.*, p. 191.

triva clasei suprapuse de origine francă. Azi știm însă că nu se mai poate vorbi în Franța de două straturi de origine diferită, că în cea mai mare parte a Galliei elementul germanic a fost repede asimilat de acel romanic, că, dacă germanismul s'a păstrat mai compact în Nord Est, de unde a avut în vremea carolingiană o nouă expansiune în restul teritoriului, — limitată însă la persoane cu roluri însemnate, — acțiunea de asimilare a continuat și că Franța nu a cunoscut până în secolul al XII-lea o nobilime de drept, ci numai o clasă conducătoare de mari proprietari, veșnic îmborsărită. Chiar pentru strămoșul Capețienilor, Robert cel Puternic, nu cunoaștem mai mult decât pe tatăl său. Și cât interes ar putea avea pentru fixarea atât de discutatelor origini ale nobilimei franceze, cercetări ca aceea a d-lui Prentout, care nu de multă vreme descoperea ca strămoș al marei familii Bellême din Normandia pe un arbaletier al lui Ludovic de peste Mare.

Nu e însă vorba numai de nobilime, ci de toate clasele sociale. De unde se recruta clerul înalt, episcopii și abații marilor mănăstiri, în diferite epoci, pentru a le putea înțelege mentalitatea și rostul, care depind de învățătura ce stă la baza Bisericii, dar și de lumea din care se desprind și de care nu se pot despărți cu totul în pragul mănăstirii? Și aceasta mai ales în vremuri în care Biserica e așa de amestecată în lume!

Dar burghezia, câte probleme nu pune ea! Și nu mă gândesc numai la burghezia apuseană, formată înlăuntrul Evului Mediu, ci și la burghezia noastră, cu atât mai recentă. Cercetările genealogice ar putea aduce o contribuție prețioasă la istoricul procesului ei de formație, ne ar putea face să vedem mai limpede de unde vine ea: din dezvoltarea micii clase de negustori și meseriași ce mai stăruie în epoca feudală, care, la noi, din pricini economice, merge până în pragul veacului al XIX-lea; din țărănimea atrasă spre orașe, sau din mica boierime? Cu acest prilej am putea vedea și chipul de stingere a unei clase sociale, stingerea — ca clasă socială distinctă și cu rosturi definite — a boierimii în veacul al XIX-lea și într'acel al nostru, contopirea ei treptată în burghezie. Dealtminteri, de câte ori nu s'a prefăcut această clasă din veacul al XIV-lea încoace!

Boierimea lui Mihai Viteazul nu mai e aceeași din vremea lui Mircea cel Bătrân, iar cea a lui Vasile Lupu nu descinde, în cea mai mare parte, decât ca clasă socială, din cea a lui Ștefan cel Mare. Prefaceri care, toate, câștigă să fie cercetate și prin metodele genealogiei.

Curba descrisă de clasa țărănească poate câștiga și ea în siguranță din asemenea cercetări. Șerbirea treptată a acestei clase, mai ales în veacul al XVI-lea; păstrarea totuși și a unei țărâni libere de moșneni și de răzeși; refacerea, apoi, deasemeni treptată și nu numai în baza legiuirilor, a libertății țărănești; constituția satului bătrânesc și ieșirea țărânimii în cler și în burghezie sunt probleme pe care migăloase cercetări genealogice le pot servi în lămurirea lor.

Ceea ce spunem pentru istoria socială, se aplică în bună parte și istoriei economice, de care aceasta, de atâtea ori, poate fi cu atâta greutate despărțită. Un tabel genealogic al unei familii burgheze, riguros întocmit și bine interpretat, nu ne va arăta el în același timp și evoluția unei mari averi, a uneia din acele unități care împreună ne arată formarea regimului capitalist? Provine ea din renta în continuă creștere a terenurilor urbane, cum vroia Sombart, sau din comerț și apoi din industrie, cum socot că au dovedit-o un Pirenne sau un Espinas pentru Flandra, un Saporì pentru Italia? Vom lua un exemplu nu din aceste regiuni care au precedat restul Europei în dezvoltarea economică, ci chiar din Germania, care a făcut obiectul special al cercetărilor lui Sombart. Și anume cazul celei mai puternice familii burgheze a Renașterii, cea a Fuggerilor.

Către mijlocul veacului al XIV-lea, Johannes Fugger se închelează în satul Graben din apropiere de Augsburg, alături de cultivarea bucății de pământ a familiei, cu meseria moștenită din părinți: lucrul la războaiele de țesut stofă. Avem a face cu lucrul la domiciliu, sistem introdus încă din secolul al XIII-lea, în care negustorul dela oraș procură materia primă și îngrijește de vânzarea mărfii. Cum acest fel de producție, prin concurența pe care o făcea mâinii de lucru din oraș, stârnea nemulțumirea lucră-

rilor din industria urbană, aceștia au căutat să obțină interzicerea lucrului la domiciliu; în acest scop, pe lângă altele, corporațiile căutau să participe la conducerea comunei. În fața acestor perspective, fiii lui Johannes Fugger vor lua și ei, ca atâția alții, calea orașului, îngroșind rândurile acelei mișcări de emigrare spre Augsburg. Cel dintâi pleacă fiul cel mai mare, Ulrich, care se angajează mai întâi la un patron, iar apoi deschide pe cont propriu un atelier cu câteva războaie, făcând însă și numeroase călătorii cu scopuri comerciale.

Lui Ulrich îi urmează fratele său Hans, adevăratul întemeietor al măririi familiei, ajuns la Augsburg în 1367. Lucrând la început într-o întreprindere străină, se căsătorește apoi cu Clara Witdopf, fiica starostelui corporației țesătorilor, ceea ce îi ajută să obțină cetățenia comunei și, prin aceasta, dreptul de a se înscrie în corporație. Curând posedă un număr destul de însemnat de războaie și în acelaș timp începe călătoriile pentru procurarea firelor și plasarea mărfii produse. Activitatea comercială se adăugă acelei industriale, iar din câștig o parte merge la investiții în pământ, pentru a da o bază mai sigură viitoarelor afaceri. Astfel încă din 1396, Hans Fugger ajunge să ocupe locul al 41-lea dintre oamenii cu stare din Augsburg. Moare în 1409, lăsând doi fii, Andreas și Jacob, întemeietorii celor două ramuri, cunoscute cea dintâi sub numele de „a căprioarei”, după stema obținută de fiul lui Andreas, Jacob, dela împăratul Frederic al III-lea, cea de a doua „a crinului”, după stema obținută de această ramură dela acelaș împărat.

Dacă ramura căprioarei ajunge cel mai repede la un înalt grad de splendoare, cariera cea mai strălucită și mai lungă va fi cea a ramurei crinului. Amândoi frații, Andreas și Jacob, continuă, mai întâi împreună, apoi separat, fabricarea de stofe. Andreas ajunge să aibă în serviciul său până la cinci sute de războaie, iar Jacob merge până la o mie. Dar, pe lângă activitatea industrială, cea comercială trece tot mai mult pe primul plan, extinzându-se dela procurarea de materii prime și vânzarea produselor fabricate la un comerț cu produse tot mai variate și pe întinderi tot mai mari, până la Veneția, în Danemarca sau în Țările de Jos. Evoluția aceasta e consacrată prin trecerea

lui Jacob Fugger, în 1463, în corporația negustorilor. Cu doi ani înainte, el ajunsese, în ceea ce privește averea, la locul al unsprezecilea între negustorii din Augsburg. Câțiva ani mai târziu, în 1467, îl regăsim în locul al șaptelea.

Fiii lui Jacob, Ulrich și Georg, stabilesc primele raporturi de afaceri cu Casa de Austria, raporturi ce vor avea în viitor o importanță greu de exagerat pentru politica internațională a vremii.

Dar familia Fugger ajunge la apogeul său cu un alt fiu, al doilea Jacob, supranumit „cel Bogat”. Ceea ce trebuie semnalat pentru această nouă generație, a treia dela stabilirea în oraș, e, pe lângă extinderea activității comerciale în întreaga Europă, trecerea tot mai accentuată la comerțul de bancă și extragerea și comerțul de metale prețioase.

Importanța casei Fugger ajunge atât de mare, că un contemporan, Senders, putea spune: „Numele lui Jacob Fugger și a nepoților săi sunt cunoscute în toate regatele și în toate țările și chiar în țările păgâne. Împărați, regi, prinți, și nobili i-au trimes ambasadori, papa l-a salutat și îmbrățișat ca pe fiul lui prea iubit, cardinalii s’au ridicat în picioare înaintea lui”¹⁾, De unde provine această situație eminentă? Pleacă dela un lucrător pe contul altuia, trece prin fabricația pe cont propriu, prin comerțul de stofe, prin acel de alte produse, pentru a ajunge la comerțul de bancă și de metale prețioase.

Acelaș interes îl pot avea cercetările genealogice și pentru istoria noastră economică, deși aici vom privi în-deosebi spre alte aspecte. Genealogiile familiilor boierești din veacul al XVI-lea, de pildă, ne vor ajuta să înțelegem un însemnat proces social, dar și unul economic, amândouă fiind doar fețe diferite ale aceleiași desfășurări istorice. Vom asista astfel, în concret, la formarea marilor latifundii, care, în ordinea socială, înseamnă rolul precumpănitor al boierimii și transformarea clasei țărănești, care,

1) Ap. Hauser, in *Les débuts de l'âge moderne*, col. „Peuples et Civilisations”, VIII, pp. 341-342, unde se folosește tocmai cazul Fuggerilor pentru combaterea tezei sombartiene. Pentru rolul familiei, cartea cea mai însemnată rămâne *Das Zeitalter der Fugger* (Jena, 1896, 2 vol), de R. Ehrenberg.

în ordinea politică, va face din boerime adevăratul stăpân al Statului, dar care rămâne mai înainte de orice un proces de natură economică, determinat de fenomenul economic, deși cu origini politice, al închiderii Mării Negre de către Turci și determinând, la rândul său, caracterul specific al producției, repartiției și circulației bunurilor în acea epocă.

Concluzia cred că se desprinde dela sine din exemplele pe care am încercat să le înfrunesc. Genealogia este una dintre disciplinele cele mai folositoare istoricului. Ea poate ajuta cu lămuririle sale înțelegerea fenomenelor celor mai variate, fie că aparțin ele istoriei politice, acelei a culturii, a formelor sociale sau a celor economice. Dar, pentru că Genealogia să fie cu adevărat folositoare, ea nu trebuie să uite că lucrează pentru istoric, și nu pentru propria delectare a genealogistului. Deaceia e nevoie, cred, să primească și directivele dela istoric. Acesta va trebui să-i indice temele în care cercetarea sa poate fi mai rodnică. Altminteri, activitatea aceasta poate deveni o vană irosire de puteri. Și nu pentru că istoricul, în chip absolut, nu ar putea trage oarecare folos aproape din orice genealogie, ci fiindcă nu ne putem permite luxul de a sacrifica din puținul timp ce-l avem la îndemână pentru cercetări de valoare îndoielnică, atunci când probleme esențiale își așteaptă încă rezolvarea. Pentru deslegarea acestora, mai înainte de orice, suntem datori cu toții să ne dăm partea ce ne stă în puterea noastră.

„Regest“ și „rezumat“

În vorbirea și scrierile noastre istorice se întrebuintează în mod obișnuit două cuvinte: *regest* și *rezumat*. Ele se referă de obicei la materialul documentar pe care se întemeiază studiile, fie că acesta e publicat în colecții separate, de același autor sau de alții, fie că e prezentat în studiul însuși sub formă de anexe. De aceea amândouă apar mai ales în publicațiile de documente¹⁾. Dar tot aici apare alteori și acela de *extras*²⁾, sau *notă* și *extras* împreună³⁾.

Dar dacă cercetăm publicațiile înseși vedem că termenii întrebuintați nu precizează și o deosebire de tehnică. De aceea uneori editorii înșiși au simțit nevoia să dea unele lămuriri suplimentare. Astfel Ioan Bogdan folosind termenul *regest* a socotit necesar să pună alături și pe acela de *rezumat* chiar în titlul lucrării. În text se vede totuși o deosebire de redacție între unul și altul. Anume unele documente sunt date cu citate din textul original, dar de obicei în traducere, iar altele numai prin cuvintele editorului⁴⁾. Prin *extras* editorii înțeleg mai ales

1) I. Bogdan, *Documente și regeste privitoare la relațiile Țării Românești cu Brașovul și Ungaria în secolul XV și XVI*, traduse și resumate, București 1902. N. Iorga, *Studii și documente cu privire la istoria Românilor*, V - VII, București 1903—1904, cu subtitlul: *Cărți domnești, zapise și răvașe tipărite în întregime sau ca regeste...*; Id., *ib.*, XI, București 1906: *Cercetări și regeste documentare*. Literatura poate fi înmulțită.

2) I. C. Filitti, *Lettres et extraits concernant les relations des Principautés Roumaines avec la France*, București 1915.

3) N. Iorga, *Notes et extraits pour servir à l'histoire des Croisades au XV-e siècle*, 6 vol., Paris-București 1899—1916.

4) Această diferențiere e presupusă de noi, căci Bogdan nu o face; din potrivă, în întreaga lucrare el a vrut să dea „un model.. de cum trebuiesc făcute regestele“ o. c., p. LXXIV.

un *fragment* reprodus fără nicio explicație, afară de indicarea emitentului și a destinatarului, cum face I. C. Filitti, sau, ca N. Iorga, cu unele lămuriri dar adeseori intercalând în fraza proprie și fragmente din original cu explicațiile necesare. *Nota* nu ni se lămurește însă în nici-un fel în ce constă, afară dacă nu socotim aici înseși explicațiile de natură istorică adăugate de editori la textele respective.

Cu această dublă accepțiune, de rezumat al documentului făcut fie numai cu fraza editorului, fie combinat și cu fragmente din textul lui însuși, în limba originală sau în traducere, regestul a fost întrebuințat destul de larg în publicistica noastră istorică. Dar adesea termenul a fost confundat și cu acela de *fragment*, care și el are un sens dublu. Pentru unii înseamnă „părți” din istoria însăși¹⁾, iar pentru alții „părți” din actele ce pot fi folosite la scrierea ei²⁾. Uneori chiar și când se dau integral, dar numai pentru o parte din teritoriul național, documentele capătă tot numele de fragment³⁾.

Aceasta este situația cuvintelor de mai sus în publicistica noastră istorică. Lăsăm la o parte pe cele mai multe și ne ocupăm aici numai de două dintre ele: *regest* și *rezumat*.

Este necesar să facem mai întâiu o cercetare lexicală. Originea este neîndoios latină: *regesta* (*-orum*) unde, după Quicherat⁴⁾, are sensul de „registru”, dar este sinonim cu *epitome*, cuvânt de origine grecească, ἐπιτομή, cu sensul de „prescurtare”, „extras” sau „epitome” însuși. S’a păstrat apoi în aproape toate limbile moderne: it. *registro*, fr. *registre*, sp. *registro*, pg. *regist(r)o*, germ. *register*, kymerică *registr*, având sensul general de *Verzeichnis* (catalog, listă, inventar, tablou, registru) sau *Register* (registru, listă)⁵⁾.

1) Eud. de Hurmuzaki, *Fragmente zur Geschichte der Rumänen*, 5 vol. București 1878—1886; trad. rom.: *Fragmente din istoria Românilor*, numai a 3 vol., București 1879—1900.

2) N. Iorga, *Acte și fragmente cu privire la istoria Românilor*, 3 vol. București 1895—1897.

3) Ioan Pușcariu, *Fragmente istorice despre boerii din Țara Făgărașului*, Sibiu 1907.

4) Să nu se confunde cu *regestum*, -i, „retras”.

5) W. Meyer-Lübke, *Romänisches etymologisches Wörterbuch*, ed. 3, Heidelberg 1935, sub *regesta*.

Celălalt cuvânt, rezumat, este propriu limbii franceze, *résumé*, „prescurtare” și după cel mai cunoscut dicționar are explicația de „*précis, abrégé, sommaire: résumé d'histoire de France* ¹⁾”. Corespondentul său în limba italiană este: *sunto, epilogo*, „—d'une histoire, d'un discours”, ca și *riassunto* și *reassunto* (dela *riassumere*)—„repris”, „*résumé*” ²⁾.

În limba română cuvintele abia dacă sunt lexicografiate. Astfel lipsesc amândouă la H. Tiktin ³⁾. Nu figurează nici chiar în excepționala glosare a vorbirii curente dată de I. Iordan ⁴⁾. La Lazăr Șăineanu apare numai *rezumat*, cu înțelesul: „1. analiză sumară: *rezumatul unui discurs*; 2. prescurtare: *rezumat de istorie*” ⁵⁾.

1) *Nouveau petit Larousse illustré*, Paris 1929. Pentru termenii explicativi se dau următoarele lămuriri: „*Précis*”, -e = (*praecisus*): *fixé nettement*; *abrégé*: *réduction en petit*; *ouvrage contenant le résumé d'un art, d'une science, etc.*”; *sommaire* = (*summarius*): *court, abrégé, succinct*”.

2) C. Ferrari-Joseph Caccia, *Grand dictionnaire français-italien et italien-français*, Paris 1882, s. v. Explicațiile celor două cuvinte sunt: *sunto* — *ristretto, compendio, sommario, le succinct, l'abrégé, la somme, sommaire, extrait, précis, épitome*; *epilogo* — „*épilogue, récapitulation, conclusion*”, ultima parte di un orazione, con cui si raccolgono e si restringono in breve le cose già dette”.

3) *Dicționar român-german*, 3 vol. București 1895—1925.

4. *Limba română actuală*, Iași 1943.

5. *Dicționar universal al limbei române*, ed. VII. Craiova, s. v. La **analiză** găsim: „1. descompunerea unui tot în părțile sale, a unui corp în elementele sale; *analiza cantitativă, calitativă*, după cum se constată numărul ori natura elementelor constituive; *analiza gramaticală, logică*: descompunerea unei propozițiuni în părțile ei de cuvânt; a unei fraze în părțile sale și a unei propozițiuni în termenii săi; *analiza literară*, arătarea frumuseții unei compozițiuni; *analiza matematică*, expunere a proprietăților figurilor traduse în ecuațiuni algebrice; 2. extras sau rezumat dintr'o carte, dintr'un discurs; *Filoz.* metoda prin care cineva se urcă dela compus la simplu, dela efecte la cauză”. La **prescurtare**: 1. acțiunea de a prescurta și lucrul prescurtat; 2. abreviațiuni; 3. compediu. La **obsevați(un)e**: „prescurtarea zicerilor la scris, scoțând unele litere: *D., D-nă* pentru *Domn, Doamnă*” iar la **compendiu**: „prescurtare, operă prescurtată”. La **sumar** lămurește: „scurt: *expunere sumară*; extras: *sumarul unui discurs*”; iar la **extras** nu există, în schimb este **extrage**: „1. a trage din; a *extrage minereuri din sol*; 2. a separa o substanță din alta printr'o operațiune chimică; a *extrage zahăr din sfeclă*; 3. a scoate dintr'o carte sau dintr'un registru; a *extrage un pasaj dintr'o operă*; 4. *Arit.* a căuta rădăcina unui număr: a *extrage rădăcina patrată sau cubică*. Tot Șăineanu dă însă și **extraot**: „1. substanță trasă dintr'alta: *extract de roibă*; 2. Ceea ce se scoate dintr'o carte, dintr'un registru; *extraot de naștere*; 3. sumar, analiză”.

I. A. Candrea, cel mai bogat în referințe, cunoaște pe *rezumat* ca „expunere pe scurt, în puține cuvinte” sau ca „prescurtare”, pe *regeste* „nume dat în evul mediu registrului în care erau trecute, în ordine cronologică, actele, documentele, izvoadele, etc. emanate dela o aceeași cancelarie și dela același personaj, însoțite de note explicative și de extrase din cronici”, și pe *registru* „carte în care se înscriu actele intrate sau afacerile zilnice, condică, catastif”. Ca exemplu dă „registruul de stare civilă”¹⁾.

Dacă lexicoanele noastre actuale nu ne pot da o lămurire, în schimb unele enciclopedii au inserat aceste cuvinte. Astfel în „Brockhaus” (1933) găsim: „*Regesten*”, lat. regista, „*Verzeichnis*”, „*Auszüge aus Urkunden*”, iar în „Enciclopedia italiana” (1935), profesorul R. Morghen, după ce explică folosirea lui la colecțiile de documente medievale, adaugă: „*Regesto* (registrum, regestum)... În afară de sensul amintit, termenul regest a fost întrebuințat, în limbajul disciplinelor istorice, să indice o culegere de documente nepublicate toate în extenso, ci prescurtate mai mult sau mai puțin larg; aici regestul se deosebete net de „codicele diplomatic” care dă transcrierea integrală a tuturor documentelor publicate. Criterii metodologice fundamentale pentru a compune un bun regest de documente sunt culegerea cât mai complet posibil a documentelor, rezolvând toate chestiunile de datare și de autenticitate care se pot prezenta; să se dea rezumatul fiecărui document fără să se omită nicio dată esențială, punând de preferință în cuprinsul rezumatului, între ghilimele, fraze și cuvinte originale din text a căror valoare ar putea să fie ușor alterată în rezumat prin traducere”.

În alte enciclopedii străine nu le-am aflat. Vechea și atât de buna „Enciclopedie română” dela Sibiu (1904), le cunoaște însă pe amândouă: „*Resumat*, reproducerea cuprinsului unui text, cât se poate pe scurt”, iar în jurisprudență „se numește și discursul președintelui tribunalului, în care el resumă faptele și argumentele de acuzare aduse de procuror, cum și cele de apărare ale apărătorilor,

1) I. A. Candrea-Gh. Adamescu, *Dicționarul enciclopedic Cartea Românească*, București [1931] s. v. Se dă și originea franceză; *résumé*.

apreciind la fiecare faptă sau dovadă valoarea sa"; *Regest* (lat.), registru „catalog cronologic de documente ordinate cu indicarea cuprinsului și a locului unde se păstrează sau a opului în care s'au tipărit“.

Din toate cele expuse mai sus nu reese o limpezire a sensului pe care îl au aceste cuvinte din punct de vedere diplomatic, mai ales în limba română. Se impune dar să le căutăm într-o vreme mai veche, anume în latina medieală. Pentru aceasta Du Cange ne dă cea mai bogată și variată glosare (1886):

„*Resumere*, Vives recipere. Commodianus Inst. 71 *Mitte nummos, et unde se resumere possit*. Galli dicimus, *se reprendre*“. N'are legătură cu tema noastră. „*Resumpto*, Actus publicus in scholis theologicis, in quo de veteri et novo testamento disputat novus doctor, ut comitiis sacrae facultatis interesse possit, juribusque doctoratus potiatur“.

„*Regestum*, Liber in quem *regeruntur* commentarii quivis, vel Epistolae Summarum Pontificum. Gloss. Lat. Ms. reg.: *Regestum, relatum*. Iso Magister in Glossis: *Regestum vocatur liber continens memorias aliorum librorum, et epistolas in unum collectas: et dicitur Regestum quasi iterum gestum*. Joannes Scotus *registron* dicebat. Glossae Basilic.: Κήνσον, καὶ ρεγεσταν, τὴν ἀπογραφὴν τῶν ἀρχαίων ἀντὶ τοῦ ὑπογραφέως. *Regesta scribarum*, apud Vopiscum in Probo. Theodosius Imper. in Praefat. Codicis sui: *Quae in Regestis diversorum officiorum relata sunt*. Pluries occurrit in hoc Codice, ut et in alio Justiniani. Constitutio Honorii 19. in Appendice Codicis Theodos. sic clauditur: *Regestum Ravenna XV. kl. Febr. Honorio Aug. XI et Constantio III. Coss.* Ita Edicta Principum in Curiis supremis *Regesta* seu *Registrata* dicimus... Anastasius in Nicolao I. PP.: *Sicut in Epistolis, quas iidem Legati in Sardiniam deportaverunt, Regesto ipsius Praesulis continetur insertis*. Richer. in Praefat. Histor.: *Cum res multo ante gestas divinae memoriae Hincmarus... suis annalibus copiosissime annexuit. Tantoque superiora lector ea inveniet, quanto a nostri opusculi exordio, per ejus rejesta¹⁾ sese attolet*. Vacce in Histor. Ducum Normanniae

1) In ediția lui Robert Latouche, Richer, *Histoire de France*, I. Paris 1930, apare „*regesta*“.

Ms: — Doit l'en les vers et les Regestes, — Et les estoires lire as festes”.

În glosar se mai adaugă *regestrum* cu „eadem notione” și atestat în Statutele Arelatense¹⁾; *regestum*, „Thesaurus, fiscus, quo *regeruntur* pecuniae” la Prudentius²⁾; *regestorum* cu acelaș sens ca *regestum*³⁾; *regestoriolum*, *regesturiolum*, „parvum *regestum*, arcula, capsă⁴⁾”; *registoria*: „officium apud Sanctimoniales, cui *Regesti* seu thesauri Monastici, cura commissă est⁵⁾”; *registrum* „pro *regestum*⁶⁾”; *register*, *registra*, *registrare*, *regestrare*, *regestratio*, *registratio*, *registrator* și *registrarii*, care toate au același sens cu nuanțe imperceptibile, ca fr. *registre*⁷⁾. Aceleași sensuri și în glosarea lui Bartal (1901), unde însă *registratura* este „officium in quo acta consignantur”.

Κῆνσος citat de Du Cange e lămurit de Sophocles⁸⁾ ca „the Latin *census* = ἀπογραφή”. Sinonimul grecesc înseamnă „înregistrare”, „inventar” dar și „conscriptie”. În schimb ἀπόγραφον înseamnă „copie”.

1. Art. 95: De Registro Communis: Itam statuimus, quod Comune teneatur habere unum librum de pergamento, in quo transcribantur omnia instrumenta ad Comune pertinentia.

2. Și la Grigore din Tours: Tanta in illius thesauris reperiunt, quanta nec in ipso aerarii publici Regesto poterant inveniri” și „Multitudo autem auri, argentique, ac diversarum specierum in ejus Regestis reperta est”. Acelaș sens și la Flodoardus.

3. Tot la Grigore din Tours: Domos Ecclesiae adprehendunt, ministeria describunt, regestoria reserant, promptuaria expoliant”. Aiurea: „regestorium cordis implevit” la un comentariu al Cântării Cântărilor.

4. În testamentul episcopului Bertichrammus: „Omnia vero quae de proprietate seu ex militia in Regesturiolo meo post meum obitum inventa fuerint... de reliquo vero argentulo quod cumque post diem obitus mei in Regesturiolo meo inventum fuerint..

5. La Sf. Cesar Arelatul: In uno tamen loco sub communi custode quod habueritis reponite, et claves de arcellis, vel pressoriolis vertris Registoria teneat.

6. Cu multe exemple din care amintim: „Incipiunt Epistolae ex Registro S. Gregorii Papae” și forma grecească din actele Sinodului VI: Δέον ἀχθῆναι πρὸς ἡμᾶς τὰ ρέγιστρα καὶ δογματικὰ συντάγματα și „infra: ρέγιστρον διεφόρων ἐπιστολῶν, quam vocem vetus interpres per *regestum* vertit”.

7. Se adaugă și „*registrum* vel *regestum*, vox apud Typographos alias in usu”, care nu privește chestiunea de față.

8. *Greek Lexicon*, New-York — Leipzig 1888.

Din expunerea de mai sus reese cred, limpede, că azi *rezumat* înseamnă o „prescurtare”, oricare ar fi natura textului, iar *regestul*, tot un rezumat, dar unul special privind actele diplomatice, făcut însă după o anumită tehnică. În parte am văzut că această tehnică a fost întrebuințată și de unii din istoricii noștri.

* * *

Să vedem acum ce spun diplomatica și arhivistica, cele două discipline ale studiului documentelor.

Dintre diplomațiști sunt puțini aceia care au atins problema. Astfel Bresslau dă aceste informații: la Roma, ca și în provincii, se păstrau acte în original și în copii, ca și extrase, *gesta*, *regesta*, care cuprindeau deobiceiu decrete și privilegii¹⁾. Georgisch²⁾ folosește pentru întâia oară cuvântul în sensul adoptat apoi de Böhmer, și care a fost luat din terminologia medievală, *regestum*, *registrum*, dar nu în sensul medieval³⁾. Joh. Fr. Böhmer (1795—1863) publică în 1831 primul volum din ale sale *Regesta*. Sistemul său a format o adevărată școală și a adus științei servicii reale⁴⁾.

Iată acum cum explică și Giry acest fel de publicare a documentelor: „Când listele...sunt compuse exclusiv din seria actelor emanate din aceiași cancelarie sau dela același personagiu, s’au numit *cataloge de acte*; când în succesiunea cronologică a actelor se introduc indicații împrumutate din izvoare nerative, catalogele devin *regeste*⁵⁾. Aceste indicații străine de acte pot fi de mare folos pentru completarea și controlul itinerariului și a cronologiei. Totuși, când se procedează astfel, este bine să nu se împrumute din lucrările analiștilor și cronicarilor decât mențiunile susceptibile să servească criticei diplomatice, adică

1. H. Bresslau, *Handbuch der Urkundenlehre*, I, ed. 2. Leipzig 1912, p. 102.

2. *Regesta chronologico - diplomatica in quibus recensentur omnis generis monumenta et documenta publica*, Frankfurt - Leipzig, 4 vol. 1740 - 1744.

3. Bresslau, o. c., p. 38 n. 4.

4. Id., *ibid.*, p. 38 — 39.

5. În notă: „*Res gestae*. On o parfois abusivement appelé *Régeste* la série des actes qui composent un registre de chancellerie”.

acelea care pot să determine datele principale ale biografiei personajilor ale căror registre se stabilesc: naștere, urcare în scaun, încoronare, schimbare de titlu, moarte, etc., și acelea care amintesc prezența lor într'un loc determinat la o dată anume. Procedând altfel se adună lucruri prea deosebite iar din îngrămădirea lor nu poate să rezulte alt lucru decât confuzia ¹⁾”.

Pentru Modica *regesta* sunt sinonime cu *chartularia*, *instrumentaria*, *libri instrumentorum* și *libri memoriales* și cuprind documente scrise în avantajul destinatarului și păstrate în copie ²⁾. Se rezumă deci numai la registrul sau conдика beneficiarului.

Credem însă că ultimul cuvânt în această privință, nu prin explicație ci prin tehnică, îl are Franz Dölger cu regestele Imperiului bizantin. În rezumatele pe care le face introduce fragmente din original, mai ales terminologia, dă întreaga literatură a documentului și toate observațiile de natură diplomatică și istorică ³⁾.

Arhiviștii nu s'au prea ocupat nici ei de această problemă, mulțumindu-se cu noțiunea medievală. Totuși unul dintre cei mai recunoscuți teoreticieni ai arhivisticei atacă problema. Este vorba de Eugeniu Casanova, care dă aceste definiții: „Sub numele de *regest*, în englezește *calendar*, se înțelege rezumatul, mai mult sau mai puțin întins, al unui singur act, sau, prin extindere, culegerea unor astfel de rezumate ⁴⁾”. „*Regestul* este rezumatul, mai mult sau mai puțin întins, al cuprinsului unui singur act... persecutarea conținutului unui singur act, când materia unui astfel de conținut este unică și când compendiul poate fi alcătuit în propoziție gramaticală perfectă ⁵⁾”. *Rezumatul* scurarea sau prescurtarea „e restrângerea cuprinsului unui singur act când materia lui e variată și desfăcută în diferi-

1. A. Giry, *Manuel de diplomatique*, ed. nouă, Paris 1925, p. 659-660.

2. Marco Modica, *Diplomatica*, Milano 1942. p. 162.

3. F. Dölger, *Regesten der Kaiser Urkunden*, München 1924 (continuă).

4. E. Casanova, *Archivistica*, ed. II. Siena 1928, p. 252; la p. 260; „*Regestul* e, după noi, perfecționarea unei părți din inventar”.

5. Id., *ibid.*, p. 266 — 267.

tele sale părți, așa fel încât nu e posibilă reproducerea într'un număr mic de vorbe și într'o formă unică¹."

Este drept că aici problema e privită din punct de vedere arhivistic, adică al inventarului. Ne îngăduim a nu împărtăși această opinie. În arhivistică nu e necesar regestul ci numai rezumatul. În niciun caz regestul nu poate privi numai actele vechi și cu chestiuni limitate sau, cum spune Casanova, unice. Credem din potrivă că se poate regista orice document.

Socotim că definiția altui arhivist, Pecchiai, este mai potrivită: „*Regestul* este rezumatul complet al unui anumit act în forma cea mai concisă. În compilarea unui regest e bine să se adopte limba și fraza documentului, dacă nu se socotește că un regest arhivistic trebuie să servească numai persoanelor erudite²)”.

Acestea sunt explicațiile pe care le găsim la specialiștii celor două discipline: diplomatica și arhivistica. Înșă de sensul cuvintelor trebuie să fie pătrunși și istoricii sau editorii care se gândesc la publicarea actelor diplomatice. Și aceștia trebuie să urmeze o regulă și să corespundă, cu munca lor, unei cerințe științifice unice.

* * *

După noi *rezumatul* este o prescurtare a cuprinsului unui act făcută prin cuvintele editorului sau arhivistului. El are de scop să pună în evidență acest cuprins cu ajutorul căruia poate fi clasat și ordonat în arhivă sau relevant în publicistică. Intinderea lui variază după conținutul originalului și după scopul urmărit de alcătuitoare. Cum am mai arătat și cu altă ocazie el poate fi și foarte scurt, când are de scop să ateste numai existența lui³), dar trebuie să

1. Id., *ibid.*, p. 267.

2. P. Pecchiai, *Manuale pratico per gli archivisti delle pubbliche amministrazioni*, ed. II, Milano 1928 (Manuali Hoepli), p. 136 - 137. La *regest* explică: „Dal verbo *regerere* usato da Quintiliano nel significato di trascrivere, inserire. Il vocabolo *regesto* ha però una evidente analogia col verbo *registrare*, poichè i registi si trascrivono appunto, per lo più, in registri”.

3. *Despre editarea documentelor*, Craiova - București 1932. Cf. și instrucțiunile pe care le-am dat în 1939, pentru alcătuirea inventarelor noastre documentare. *Revista Arhivelor*, III, 2 (1939), p. 442 — 444.

fie complet când se pune în evidență cuprinsul întreg. Oricum ar fi făcut rezumatul rămâne însă ca o lucrare esențial arhivistică și are valoarea încrederii pe care o inspiră compilatorul.

Regestul trebuie să cuprindă neapărat toate elementele cuprinsului, pe cât e posibil cu cât mai multe fragmente din textul original inteligent legate între ele. El trebuie să fie însoțit de o bună informație istorică și de cât mai bogate informații diplomatice.¹⁾

Nu credem necesar ca actele să fie culese și clasate după cancelarii și emitenți; le socotim mult mai folositoare după ținuturi și epoci. Din acest punct de vedere problema e în desbatere. Nu trebuie uitat însă că în arhivistică intangibilitatea fondurilor este o regulă normativă. Deci fondul va da și unicul criteriu arhivistic de alcătuire și grupare.

Se pune însă întrebarea dacă trebuie să edităm întreg și să regestăm orice document. În această privință Ioan Bogdan se exprima astfel: „Se înțelege că nu toate documentele trebuiesc publicate în întregime; pentru cele mai puțin importante, regestele le pot ține locul când sunt bine și amănunțit făcute²⁾”. Dar părerea nu mai e susținută în noua ediție a documentelor brașovene, unde pasajul este omis³⁾. Aceasta provine din faptul că între timp Bogdan și-a schimbat părerea și pentru alte chestiuni. Și totuși ținuse să și-o documenteze foarte serios: „Deaceia, când e vorba să se facă o ediție de documente vechi ca material pentru istoria română, mi se pare că în cele mai multe cazuri ne putem dispensa de publicarea originalelor, când traducerea lor se poate face cu deplină siguranță. Scopul publicațiilor de asemenea natură nu trebuie să fie a le face accesibile numai câtorva specialiști ce se ocupă cu limbile slave; ele trebuiesc răspândite și în publicul mare, căci numai așa se poate deștepta interesul și

1. Facem deosebire între regestele arhivistice, care vor avea toate datele diplomatice, și cele erudite în care nu trebuie să lipsească nicio dată informativă. Dar să nu se facă exces cu coroborările analistice!

2. I. Bogdan, *Documente și regeste*, p. LXXXIII.

3. Id., *Documente privitoare la relațiile țării Românești cu Brașovul și cu Țara Ungurească în sec. XV. și XVI*, București 1905.

gustul pentru studiile istorice, care lipsesc aproape cu totul societății noastre. A publica dar traduceri însoțite de originale este de cele mai multe ori un lux inutil; în orice colecție mai mare se vor reproduce câteva originale, din cele ce prezintă vreun interes deosebit ca specimene de limbă sau de scrisoare veche; ele nu pot lipsi, natural din publicațiunile de paleografie sau diplomatică, unde nu ne putem dispensa nici de facsimile¹⁾".

Este uimitor că I. Bogdan a putut să scrie așa ceva. Mai întâiu paleografia nu se face pe texte descifrate și transcrise; deci e o condiție elementară că în lipsa originalelor aceasta să se facă pe facsimile. Diplomatica însă nu este în stare să și spună cuvântul decât cercetând originalul pentru critica externă, ceea ce nu este totdeauna posibil și pe temeiul unei bune transcrieri pentru critica internă. Deci oricum cunoașterea textului original integral este necesară. De altfel Ioan Bogdan și-a dat seama de netemeinicia părerii sale căci imediat pornește la refacerea lucrării prin editarea textelor înseși, iar pasajul de mai sus din introducere este eliminat.

Din această împrejurare deducem principiul că documentele trebuie să fie editate integral și în limba originalului, nu numai în traduceri sau regeste. Ne dăm seama că acest lucru nu e totdeauna posibil. Dela o vreme înainte numărul actelor e impresionant de mare. Adesea și formularul însuși este stereotip. Selectarea unui tip sau a unei variante ar putea fi deajuns pentru publicarea integrală. Dar arbitrariul editorilor ar putea merge prea departe. Din această cauză în multe părți s'au fixat date certe până la care orice act se publică integral însoțit de notele trebuitoare. Dela această dată înainte se admite și regestul sau rezumatul ca element informativ. Fixarea acestei date este în funcție de cantitate. Acolo unde sunt nenumărate documente din vremuri depărtate data fixată poate fi 1600, cum e spre exemplu în Olanda. Dar aceeași dată nu mai corespunde situației din Italia și de aiurea, unde bogăția materialului arhivistic poate indica de prea

1. I. Bogdan, *Documente și regeste*, p. LXXXII.

târziu chiar anul 1400. În schimb un act din sec. XIX este foarte prețios pentru Albania.

În afară de elementul vechime se mai adaugă însă și acela al limbii. Evoluția ei nu se poate studia decât pe bază de texte a căror continuitate este necesară. Natural că aici și regestul poate fi folosit cu destulă încredere.

Pentru noi, cel puțin ca un program inițial, credem că se poate fixa a. 1600, dată până la care să se publice integral orice document și 1700 pentru orice document în limba română. Dela 1600, respectiv 1700, până la 1742, când se introduce registrul de cancelarie, trebuie să se facă regestarea tuturor documentelor existente. Dela 1742 înainte ne putem orienta și cu ajutorul rezumatelor. După caz, poate fi folosit și regestul.

Repetăm însă, că oricare ar fi epoca și limba actelor edițiile selecte nu sunt excluse. Ele vor urmări în primul rând tipul, variantele și grămăticii cancelariilor.

* * *

Am expus aici locul pe care îl au și trebuie să-l aibă în terminologia noastră științifică două cuvinte: *regest* și *rezumat*. Dar sunt încă atâtea altele al căror rost trebuie fixat. De bună seamă că Academia Română este cea dintâi chemată să se ocupe de această problemă. În colecțiile sale, în locul seriilor fragmentare de documente, publicate de o colaborare foarte variată ca pregătire și preocupare, este necesar să figureze în rândul întâiu terminologia și metodologia oricărei cercetări științifice. Și-ar realiza de altfel chiar programul ei fixat încă dela început. Ea are atât autoritatea morală cât și posibilitatea materială să o facă. Până acum a întârziat prea mult.

A. SACERDOȚEANU

Note și Comunicări

Cuvânt de deschidere a anului școlar

21 Noembrie 1944

Incepe astăzi al XXI-lea an de studii al Școalei de Arhivistică. Este aceasta o școală tehnică, o școală a muncii. Nu spunem prin aceasta că n'ar fi școale ale muncii și celelalte, de tot felul, pe care le știm. Dar a noastră se deosebete de toate. În unele studenții *învață* gândirea altora pentru a se deprinde ei înșiși cu gândirea, iar în altele *deprind munca însăși*. Aici deprindem să învățăm chiar munca gânditorilor dealungul vremurilor. Adecă trebuie să ne însușim toate acele elemente care ne sunt necesare să descoperim noi înșine opera săvârșită. Cu alte cuvinte tindem către organizarea muncii științifice. Acesta a fost gândul întemeietorului ei de acum 20 de ani și acesta rămâne și al nostru.

Avem de împlinit aici un dublu scop: să formăm pe cercetătorul erudit al studiilor istorice pe de o parte și pe organizatorul celor două instituții de bază ale culturii, arhiva și biblioteca, pe de alta. Dacă ne va fi dat ne vom îndrepta atenția și către pregătirea conservatorului de muzeu, alt institut de cultură de mare importanță.

Dacă privim în jurul nostru constatăm că se pierd arhivele la creatorii lor, la autorității și se distrug chiar depuse în arhiva însăși. Cele care sunt strânse, deci formal salvate, în bună parte sunt nesistematizate, neclasate și neinventariate, așadar imposibil de cunoscut. Mii și mii de informații prețioase rămân ascunse cercetătorului fiindcă arhivistul leneș, interesat și nepregătit nu este în măsură să le pună în lumină. O arhivă ajunsă în acest stadiu nu este o arhivă ci o grămadă informă da hârtie netrebnică.

Deasemeni bibliotecile rămân nefrecventate fiindcă nu sunt sistematizate sau nu sunt ținute la curent, așa încât cetitorul, pe lângă timpul pierdut cu cercetarea cataloagelor improprie, ajunge să constate că lipsește tocmai volumul căutat. Și o bibliotecă ale cărei lacune nu sunt completate, ale cărei fișe de cataloage nu sunt bine alcătuite și precis distribuite și care nu ține seama de directivele impuse de cetitori, nu și poate împlini funcția sa socială.

Remediul împotriva acestor neajunsuri nu este decât unul singur: pregătirea științifică și practică a slujitorilor acestor instituții. Nu e treabă ușoară, nu se poate face grăbit și nici n'o poate face oricine. Dovada ne-o dă însuși sensul cuvântului practic pe care l-am atribuit școlai noastre. În alte domenii își are același rost. În adevăr, niciun meșter nu dă ucenicului stofa să croiască haina clientului înainte de a avea o laborioasă pregătire; e sigur că va strica stofa. Niciun șef de laborator nu pune elementele chimice în mâna celui dintâi venit să facă experiențe cu ele: ar putea distruge totul făcând combinațiile greșit, dacă nu cunoaște mai întâi proprietățile fiecărui corp. Niciun medic nu lasă pe seama unui trecător să opereze un bolnav: l-ar putea omorî prin nepriceperea sa.

Tot astfel nici arhiva, nici biblioteca, nu pot fi lăsate pe seama oricui: se poate strica fondul, distruge materia, ori face să dispară chiar totul. Arhivarul și bibliotecarul nu se improvizează. Dar chiar improvizarea lor, acolo unde se face, înseamnă mult timp pierdut, imensă pagubă în material și niciun profit moral. Instituția însăși abia se ține de azi pe mâine în virtutea creditului neverificat că deține un tezaur sortit să rămână inaccesibil și necontrolat.

Să ne oprim o clipă asupra slujitorilor arhivei. Ceea ce trebuie să facă ei este mai întâi o muncă de hamal. Scuturatul arhivei de praf mai întâi în bloc, în podurile și în beciurile în care o găsesc la genitorii ei, apoi act cu act în sala de clasare a arhivei unde vine, nu este altceva decât munca fizică a arhivistului în salopetă, cu vată în urechi, ochelari contra prafului pe ochi și uneori chiar mască pe față, până când arhiva ajunge să fie pusă la

locul ei în depozit. Arhivistul lipsit de devoțiune, incapabil să înțeleagă valoarea unui monument istoric, va lăsa această treabă pe mâna omului de serviciu. Acesta va bate arhiva, o va trânti de pereți și o va scutura cum știe el. Dar hârtia sau pergamentul răscopt ori fărâmat, sigiliile în ceară, metalul prețios dela miniaturi și atâtea lucruri din arhivă indiferente lui, doar printr'o minune mai pot scăpa spre a ajunge la cercetătorul din viitor.

Vine apoi o muncă de chimist și de fisician, pe lângă aceea de artisan, ca să repare arhiva, să o îndrepte și să o facă ceteață fără a-i strica valorile materiale intrinsece. Aceasta n'o poate face nici chimistul, nici fisicianul, nici cel mai merit legător de cărți, ci numai adevăratul arhivist dublat de experiența chimistului, fisicianului și legătorului, care astfel pregătit este adevăratul medic al arhivei.

În sfârșit, abia acum vine munca arhivistului, care i se recunoaște în deobște: cunoașterea cuprinsului actelor ce va avea sub paza sa și evidențierea lui. Arhivistul, după ce a salvat arhiva, are datoria să o facă utilă: prin clasare și inventariere, prin crearea posibilității pentru cercetător de a ști că există informația pe care o caută și că o poate avea repede. Pentru aceasta trebuie să fie anume pregătit, nu numai să cunoască scrisul vechi ci să și pătrundă sensul exact al celor scrise.

Nu e timpul să stăruim asupra acestor îndatoriri. Ne oprim numai asupra uneia, care este esențială: în arhivă trebuie muncă, onestitate și abnegație. Am mai spus-o și nu știm cum să o repetăm ca să o înțeleagă toți. Arhivistul care nu pricepe că trebuie să claseze materialul ce are în grija sa, să-l inventarieze, să-l regesteze, să-l pună ușor la îndemână, nu merită acest nume. Arhivistul care îl lasă în starea amorfă în care l-a primit, care n'are prezent în minte oricând aceea ce are în grija sa, care de fiecare dată trebuie să se informeze, să se pună în curent cu însăși arhiva sa, acela trebuie să-și găsească altă ocupație. Arhivistul care pune în rândul întâi al preocupărilor sale cercetările personale, care ascunde informațiile prețioase față de cercetătorul din afară, care nu rezervă timp și preocupare pentru instituția care îl hră-

nește, acela n'are ce căuta în arhivă. Între acest arhivist și ușierul său este o singură deosebire: ușierul își împlinește obligațiile pentru care primește salariul.

Înainte de orice arhiva cere pricepere și abnegație. Către formarea arhivistului ideal tinde școala noastră.

În afară de aceasta ea mai vrea să formeze și spiritul general de înțelegere și prețuire a arhivei. Fără acest spirit sunt greu de învins nenumăratele greutăți care stau în calea bunului arhivist.

Numai când se va ajunge și la noi să se înțeleagă că orice hârtie scrisă, nu numai a trecutului, ci și a prezentului care repede ajunge și ea să fie a trecutului, este un document; că acest document nu servește numai la cunoașterea istoriei neamului ci și a intereselor individului, a dreptului și menirii lui în societate; că el este o dovadă a existenței omului pe pământ, cu calitățile și defectele sale, cu posibilitățile lui de umanizare și de înălțare deodată, numai atunci prețuirea arhivelor va fi suficientă. Atunci arhiva își va împlini și ea pe deplin rolul ei de instituție de cultură.

Da! Institut de cultură de cel mai înalt grad. Arhiva nu stă *alături* de confrății său biblioteca, muzeul și laboratorul sau clinica, ci *deasupra* lor. Nu spun aceasta ca unul care își laudă ocupația, ci fiindcă așa este. În laborator și în clinică savantul — și sunt atât de puțini! — observă fenomenele și constată rezultatul experienței sale sau pune diagnosticul său *în prezent*. Dar cu prezentul lui trăiesc numai semenii săi, numai lumea contemporană. Toată această experiență este pierdută dacă nu se consemnează *în scris*, de el sau de discipolii lui. Creatorul însuși sau discipolii lui pot pune acest rezultat într-o carte, care devine publicată și se păstrează în bibliotecă pentru generațiile viitoare. Acolo, cu o ușurință relativă, o poate consulta oricine să vadă finalul dar nu procedeul obținerii lui. Dar scrisul, adesea chinuit, cu note și observații, cu îndreptări și adausuri, cu note febrile cum le-a dictat momentul creației, procedeul personal al omului superior, care toate arată zbuciumul creatorului acelui rezultat sau remediu atât de folositor omnirii, *acela rămâne în arhive*. Numai de aici se poate în-

forma exact acela care dorește să meargă mai departe. Și noi aceste procedee de muncă, de cercetare, dorim să cunoaștem.

Făcând o paranteză, cu care și încheem, constatăm că niciodată Michel Angelo și Leonardo da Vinci n'ar fi putut să fie cunoscuți în toată frământarea lor, dacă nu s'ar fi cunoscut și aceea ce ei nu s'au gândit să lase posterității. Căci, în fond, pentru a cunoaște rezistența, durabilitatea unui palat nimeni nu se ia după fațadă ci după compoziția, calitatea și cantitatea materialului care s'a pus la temelie. Numai după ce va cunoaște acestea arhitectul va putea porni să facă altul mai mare, mai interesant.

Acesta este și rostul nostru aici: să pregătim cercetarea temeliiilor pe care se reazimă civilizația omenirii.

A. SACERDOȚEANU

Despre Cronica Bălăcenească

La 1770 Samoil Klein copia o cronică românească, care îi fusese încredințată de una din descendentele lui Constantin Bălăceanu și care trăia la Viena.

Zece ani mai târziu, la 1780, Vasilie Vlad, scotea tot în Viena, o copie după copia lui Klein.

Ms ce se afla în posesia fiicelor lui Ion Bălăceanu, pe care l-a copiat Samoil Klein și copia însăși a lui Klein nu se cunosc. Se cunoaște deci numai copia lui Vasilie Vlad făcută după copia lui Klein, care se păstrează în Biblioteca Episcopiei române din Oradia.

Dintr'o însemnare a lui Vasilie Vlad mai aflăm că această cronică începe la 1629 și merge până în al cincelea an al domniei celei de a doua a lui Nic. Mavrocordat în Țara Românească, până în 1724, la sfîntirea m-rii Văcărești. (*N. Densușianu*, în *An. Ac. Rom.*, sec. 1, tom. 2 p. 203).

Această indicație asupra cuprinsului cronicei concordă și cu reproducerile făcute și introduse de Gheorghe Șincai în opera sa *Cronica Românilor*. Șincai reproduce în *Cronica Românilor* la fiecare domnie paragrafe mari privind pe domnii Țării Românești și numește ms *Codex Balacianianus*.

De la manuscript bălăcenesc la cronică Bălăcenească

trecerea a fost ușoară, având în vedere girul științific al lui Nic. Iorga. Răscolind arhivele streine, înainte de 1900, ca să strângă mărturii istorice pentru neamul românesc, Nicolae Iorga s'a oprit pentru câțva timp — probabil după indicațiunile culese de Nic. Densușiaru și publicate de Academia Română, s'a oprit, zicem, la Oradia și la Cluj.

Primele rezultate ale cercetărilor sale, pline de nou-tate, privind istoriografia munteană, au fost publicate în 1899 de către Academia Română (N. Iorga, *Cronicele muntene*. Întăiul memoriu. *Cronicele din sec. al XVII-lea*, în *An. Ac. Rom., Mem. sec. ist.*, ser. 2, tom. 21).

În acel întâi Memoriu asupra cronicelor muntene din sec. 17 și apoi în *Ist. lit. române din sec. 18*, publicată în 1901, se ocupă Nic. Iorga de Cronica Bălăcenească.

Sustinea domnia sa că precum Cantacuzinii au avut un logofăt al Casei, pe Stoica Ludescu, care a scris cronică Țării, prezentând într-o lumină favorabilă faptele Cantacuzinilor, deci a scris o cronică cantacuzinească, tot așa Bălăcenii trebuie să fi avut un logofăt al Casei, al cărui nume nu se cunoaște, care a scris o cronică a Bălăcenilor. Asupra modului cum a procedat acest „*presupus*” logofăt bălăcenesc, precizează Nic. Iorga: „Pentru toată partea veche, rolul logofătului bălăcenesc a fost acel *al unui simplu copist*: a reprodus [Istoriile domnilor Țării Românești] până la 1688, oricât de rău se potrivea cu interesele și cu mărirea familiei această cronică de defăimare pentru toți Cantacuzinii și mai ales pentru Șerban Vodă, sub care Aga Constantin (Bălăceanu) își căpătase situația predominantă și pe lângă familia căruia a jucat el, de la moartea socrului său înainte, rolul de epitrop” (*Ist. lit. rom.*, ed. 2-a, vol. II p. 237-238). Mai departe, până la 1699, d. pă reproducerea ce se face din ms. de la Oradia, se vede că e Cronica lui Radu Popescu până la 1699. „De la 1699, Cronica Bălăcenilor, scrie N. Iorga, urmează de aproape, cu oareșcare puțin însemnate modificări de formă, letopisetul oficial al marelui vornic Radu (Popescu).

„Atâta numai — căci adausuri sânt puține, că pretutindeni se suprimă, se îndulcesc sau se înlocuiesc atacuri violente cuprinse în ea contra iubitorilor de Nemți și

vrăjmașilor stăpânirii lui Mavrocordat. Nici nu se mai denunță aici boierii care legaseră înțelegeri peste graniță cu creștinii, nici nu se ia în răs persoana și dregătoria lui Gheorghe Cantacuzino în Oltenia; lipsesc, ca și laudele Domnului și informațiile privitoare la persoana lui Popescu, calificativele injurioase hărăzite de acesta prinzătorilor lui Nicolae Vodă, tângușurile contra neauzitului atentat, blăstămurile, contra acelor cari ruinară țara chemând pe catane și-i îngustară hotarele prin pierderea Olteniei, etc." N. Iorga, *Ist. lit. rom.*, ed. 2 a, vol. 2, p. 239).

O altă constatare a lui N. Iorga e că mazilia și moartea lui Const. Brâncoveanu se povestesc mai pe larg și cu mai multă căldură. Domnul mazil face apostrofări lui Șt. Cantacuzino, face urări pentru țară, îmbărbătează pe copiii săi înaintea călăului (*Ibidem*, p. 240).

În întâiul memoriu asupra cronicelor muntene, în 1899, N. Iorga scria că ms dela Oradia e identic cu ms 537 din B. A. R. și acelaș ms de la Oradia, după Mai 1688 până la sfârșit — 1724, era identic și cu Cronica de la Cluj, ms trecut în urmă în Biblioteca Universității Regele Ferdinand I din Cluj, sub nr. 646. Dar ms 537 din B.A.R., de la 1629 la 1724, e cunoscut, el cuprinde numai un fragment din Cronica lui Radu Popescu. De asemenea partea de la Mai 1688 înainte din Cronica de la Cluj, identică cu ms de la Oradia, e la rândul ei identică cu partea corespunzătoare din ms 537 de la B.A.R. Având în vedere identitățile amintite constatăm și noi că această identitate se observă și la toate celelalte msse ale cronici lui Radu Popescu.

De altfel ms croniceii de la Cluj e identic cu ms 537 nu numai de la Mai 1688, cum scrie N. Iorga, ci de la sfârșitul anului 1683, de când se anunță numirea a doua oară în domnia Moldovei a lui Dumitrașcu Cantacuzino, după prinderea lui Gh. Duca de către Poloni.

Cum n'am putut verifica pe ms de la Oradia cele ce s'au scris în legătură cu Cronica Bălăcenească, am controlat ceea ce mi-a stat în putință și anume citatele reproduse de Gh. Șincai în Cronica Românilor. Aceste citate sunt identic textului Croniceii lui Radu Popescu.

După aceste citate ms de la Oradea sau Cronica Bă-

lăcenească nu e altceva de cât un fragment al Cronicei lui Radu Popescu, fragment identic cu ms 537 de la B. A. R. și cu un ms ce se afla în Biblioteca Mavrocordaților la 1725.

În așa zisa Cronică Bălăcenească, după referințele date de Nic. Iorga, s'au făcut unele interpolări ce nu privesc familia Bălăcenilor, ci persoana lui Constantin Brâncoveanu, pe Austrieci sau pe fiul lui Șerban Vodă, pe Gheorghe Cantacuzino. Bălăcenii, atât cât se vorbește de ei sunt răi. Șerban Cantacuzino, socrul lui Constantin Bălăceanu, e prezentat în culorile cele mai negre, iar Const. Brâncoveanu, socotit de acelaș Bălăceanu uzurpator al domniei în dauna cumnatului său Gh. Cantacuzino, e prezentat ca un martir al ortodoxiei.

Interpolările, omisiunile și atenuările limbajului violent cu privire la Austrieci au fost de sigur introduse de copişti, mai de grabă de Samoil Klein. Acesta n'avea nimic comun cu răfueile partidelor muntene, dar se vede că ținea, în acord cu ecoul morții lui Brâncoveanu și a fiilor săi, să reliefeze figura de martir a domnului muntean. Că această reliefare era contra intereselor Bălăcenilor credem că nici nu s'a gândit, nu și a pus o astfel de problemă, interpolatorul.

Luând în considerare ms de la Oradia ca o Cronică Bălăcenească, ne întrebăm: De ce începe această Cronică la 1629? În legătură cu ce fapte ale familiei Bălăcenilor sau a rudelor lor? Nu vedem nici o legătură. De ce sfârșește această cronică Bălăcenească la 1724 cu sfîrșirea mării Văcărești, ctitorie a lui Nicolae Mavrocordat? Iarăși nici un motiv cât de puțin evident de întrerupere a așa zisei Cronice Bălăcenești la 1724.

În schimb 1724, pentru Cronica lui Radu Popescu, marchează un moment în redactarea Cronicei lui, al treilea, care se împlinește în 1725.

Și mss ale Cronicei lui Radu Popescu ce duc povestirea până la 1724, pe lângă cel de la Oradia, mai sunt încă 7.

1629, începutul ms așa zisei cronice Bălăcenești, dacă nu e explicabil pentru această cronică, e foarte natural, cum am arătat cu alt prilej, pentru Mavrocordați. Nic. Mavrocordat voia să legitimizeze urcarea sa în scaunele

Principatelor Române arătându-se descendent direct al domnilor pământeni. În acest scop a pus să se întocmească o genealogie. S'au întocmit vreo trei. Toate aceste genealogii arătau pe Mavrocordați coborâtori din Alexandru cel Bun. Momentul înrudirii e 1629. E anul când începe domnia lui Alex. Iliș în Țara Românească, a cărui fiică Casandra e bunica lui Nic. Mavrocordat. De aici înainte trebuia să se îndeplinească istoria Țării Românești cu istoria familiei Mavrocordaților. Însă Mavrocordații abia către sfârșitul sec. 17 însemnează ceva pentru Principatele Române.

Alexandru Iliș însuș n'a fost o figură reprezentativă. Lipsa de relații între Mavrocordați și Țara Românească a dictat alt moment de legătură între cronica Mavrocordaților, adică a lui Radu Popescu și cronica Țării. Acel moment e Oct. 1699. Dar cronica inițială, după datele genealogice se vede că a avut un început de realizare și anume ruperea cronici lui Radu Popescu la 1629. De aci existența unor mss de cronice care de la așa zisul Radu Negru până la 1629 reproduc cronica Cantacuzinească, iar de la 1629 la 1688 sau 1724, cronica lui Radu Popescu sau numai fragmentul lui Radu Popescu de la 1629 la 1724.

Din cele de mai sus, având în vedere observările lui Nicolae Iorga asupra ms ce se află în Biblioteca Episcopiei din Oradia, că acest ms reproduce cronica lui Radu Popescu cu unele omisiuni și interpolațiuni care nu privesc pe Bălăcenii, iar în ce privește pe Bălăcenii înșiși, ei sunt acei prezentați de Radu Popescu, având în vedere că această cronică zisă Bălăcenească e cuprinsă între două date prin nimic motivate de viața Bălăcenilor, iar posesiunea unui astfel de ms de către familia Bălăceanu ms identic cu multe altele aflate la alții, nu îndreptățește cu nimic numele de cronică a acestei familii, toate aceste constatări ne fac să conchidem că nu există o cronică Bălăcenească, cea vizată fiind opera lui Radu Popescu.

Iar aflarea unui ms la familia Bălăceanu în care atât Șerban Cantacuzino cât și Constantin Bălăceanu, ginerile său, erau prezentați defavorabil e explicabilă prin aceea că soția, fiul sau ficele lui Const. Bălăceanu, pentru înfrumusețare, ei fiind în streinătate, au pus să li se copieze, și au

procurat această cronică defavorabilă, pe care nepoatele, după trecere de 50—60 de ani, au pus-o în circulație fără a-i fi cunoscut tendințele ei.

Dacă ms de la Oradia nu corespunde unei cronicе Bălăcenești, există însă o încercare de *reabilitare a lui Șerban Cantacuzino în crônica lui Radu Popescu*, reabilitare care putea interesa și pe Bălăceni. Nu vrem să spunem că aceasta ar fi cronică Bălăcenească. Constatăm numai că s'a încercat reabilitarea lui Șerban Cantacuzino în cronică lui Radu Popescu prin înlocuirea redacției lui Radu Popescu de la moartea doamnei Elena, a lui Matei Basarab, până la numirea a doua oară în domnia Moldovei a lui Dumitrașcu Cantacuzino (1684), cu redacție a cronicеi Cantacuzinești. E cronică de la Cluj care e identică cu ms 436 din B. A. R.

CONSTANT GRECESCU

O precizare toponimică: Ocop-Lențești

Dacă pornești pe șoseaua cea mare ce duce dela Cernăuți la Sniatin, pe partea dreaptă a ei, imediat ce ai eșit din Jucica, un sat situat în apropierea pădurilor de pe Prut, de care și de cale ferată, ce unesc Jucica cu Cernăuții, vezi niște ridicături de pământ, care se observă că sunt ridicate de mâna omului. Oamenii locului le spun „Ocope“, adică întărituri, ridicături de pământ.

Kuzela și Rudničkyj *Ukrainisch — deutsches Wörterbuch*, Leipzig 1943, traduc substantivul okin, genetiv okóny și nom. plural okónu, prin „Schanze (mit einem Wall)“, „Erdwall“ sau „Verschanzung“. Hărțile secolului al XVIII-lea pe care le cunoaștem, nici una nu menționează satul cu numele de Lențești, ci acolo unde ar trebui să fie trecut pe hartă satul cu această denumire, apare numai toponimicul Ocop (Okop). În harta Domnului Moldovei, Dimitrie Cantemir, se trece satul Ocop, pe partea stângă a Prutului, între Cernăuți și Mămăești; mai deslușit apare acest sat cu numele de Ocop în *Harta Ungariei* de J. B. d'Anville, lucrată între anii 1771—1779. (Ambele aceste hărți se pot vedea la: G. Vâlsan, *Harta Moldovei de Dimitrie Cantemir*, București 1926, p. 20 + 2 planșe).

La fel se poate vedea și în Harta Bucovinei din 1774, descoperită la Biblioteca de Stat din Berlin, de d-l M. Popescu-Spineni, care hartă a servit în anul 1775 diplomaților și dregătorilor austriaci și turci, care au semnat anexarea Bucovinei la Casa de Austria. D-l M. Popescu-Spineni, în darea de seamă despre această hartă, când vorbește de localitățile menționate pe hartă din regiunea Prut-Nistru, identifică localitatea Okop situată pe malul stâng al Prutului la nord-vest de Cernăuți, mai jos de Lazený (Lujeni) cu Ocna, punând și semnul întrebării. Identificarea nu poate fi exactă, căci ce-i drept în regiunea Prut-Nistru se găsește satul Ocna, dar e situat nu departe de Nistru. De unde a mai scos Lankoszij ca să-l identifice cu Lencăuții, e iarăși o întrebare; pe hartă unde ar trebui să fie această denumire, se găsește numai cea de Okop, adică Lențești (M. Popescu Spineni, *Harta Bucovinei din 1774*, în: „Revista Istorică Română” vol. XI-XII, (1941-42) p. 149-162 + 2 planșe în text).

Ca să aibă și mai mare tărie cele susținute citez un pasagi dintr'un izvor narativ intern. E vorba de „*Letopisețul Țării Moldovei până la Aron Vodă (1359-1595)*” întocmit după Grigorie Ureche Vornicul, Istrate Logofătul și alții de Simion Dascălul”, editat de Const. Giurescu, București 1916, p. 304. La pag. 78 și 79 citim: „Și acolo veni veste lui Ștefan Vodă, că vine altă oaste leșească într'ajutoriu, și atuncea au chemat pe Boldur vornicul, și i au dat oaste, și de sârg l au trimis împotriva acei oști, și i au zis să le dea războiu. Deci Boldur vornicul, luând oaste de ajuns, au trecut Prutul împotriva acei oști Sâmbăta seara, și Duminecă dimineța, Octomvrie 29, le-au dat războiu, și îndată i-au răsipit cu ajutorul lui Dumnezeu și cu norocul lui Ștefan Vodă, și mare moarte și tăiere s'au făcut atuncea în oastea leșească, la locul ce se chiamă *Lențești* satul, și nimica n'au știut craiul de venirea acei oști, nici de pierirea lor”. Const. Giurescu în subsolul pag. 79, rândul 6, după cuvintele „ce se cheamă *Lențești*”... pune adaosurile găsite de el în manuscrisele folosite la editare (M¹. M²). și anume: „pre hotarul satului sânt *ocopuri* făcute de Leși, precum arată semnele și până astăzi”,

iar M¹, „unde se cunosc ocopurile Leșilor făcute de atunci și până astăzi” ...

În urma celor spuse, conchidem că după lupta din Octomvrie 1497, dată cu Polonii de Boldur, Vornicul lui Ștefan cel Mare, denumirea de Ocop, în apropiere de Cernăuți, vrea să însemne și satul Lențești.

N. CEREDAREC

Valoarea „numărului” documentelor medievale

În timpul din urmă unii istorici au început să folosească izvoarele diplomatice după criteriul statistic. Caută documentele în arhive, le fac totalul și trag concluzia: sunt X documente care arată un număr Y de înși ai națiunii Z . După aceea, cum este și normal, se face apel la ceea ce cu dreptate spune metodologia, că în lipsa documentului lipsește și istoria. După această socoteală se poate declara categoric că națiunea n'are altă istorie decât aceea arătată de combinația istorico-statistico-arhivistică: $X \times Y = Z$.

Este drept că orice statistică spune ceva, uneori foarte mult, dar nu numai ea în sine. Să vedem dacă acest punct de vedere se poate susține.

Mai întâi o observație de principiu: lipsa documentului atrage după sine lipsa istoriei unui popor, dar nu impune prin aceasta și lipsa existenței lui, care este altceva. Dacă epigrafistul n'ar recurge la completări prin *similitudine* ar ajunge să nu dea la lumină decât un corp al inscripțiilor mutilate sau excesiv siglate, imposibil de citit. Până acum însă nimeni nu a contestat acestuia dreptul să facă acolo fericitele lui completări.

Cu mărturiile arhivistice este același lucru. Unele arhive s'au păstrat în stare mai bună sau mai rea, dar altele au dispărut cu totul. Acesta e un fapt incontestabil. Avem mărturii în acest sens dar trebuie să și bănuim, dacă ținem seama în primul rând de friabilitatea materialului scriitoricesc medieval, pergamentul, hârtia și cerneala. Însă acestea fiind lucruri arhicunoscute, socotim de prisos orice insistență.

În problema pe care o ridicăm aici alta este înfățișarea. Pornim dela tema pusă de vecinii noștri Ungurii,

oameni de o erudiție uimitoare. Pe temeiul cercetării actelor din arhive istoricii unguri ajung la concluzia că în adevăr în Transilvania medievală Românii *au existat*, dar numai *sporadic* (ca nomazi), în *număr redus* și *foarte târziu*¹). Ne întrebăm dacă această concluzie corespunde realității. Și ne îndoim. Avem acest drept fiindcă orice arhivist știe cât de puține informații vechi medievale cunoaștem în toată lumea și ce înfățișare au avut arhivele din această vreme pretutindeni.

După epoca de strălucire romană se răresc tot mai mult actele solemne și câștigă teren *gesta*, ajunse apoi simple *gesta municipalia* (edictul lui Teodoric din a. 500). Suntem în vremea în care Cassiodor se vede silit să ridice puțin nivelul scăzut al scribilor vremii dându-le modele de tot felul pentru scrierea actelor publice și particulare. De aici înainte soarta actelor diplomatice este și mai tristă. Abia de mai găsim din când în când câte un *tabellarius*, un *scri-narius*, un *scavinus* sau *scabinus* ori, mai rar încă, un *magister census*. Acesta, ori care i-ar fi numele, este de obicei și depozitarul actelor stipulate de el. Mai târziu îl vom găsi în funcția de *notarius*, foarte mult cotată atunci ca și azi, dar de o simplitate și primitivitate excesivă. E o funcție socială care n'a evoluat până acum aproape deloc deși are o vechime de o mie de ani. Notarul este și depozitarul actelor particulare compuse și autentificate de el, asupra cărora are și drept de proprietate. În multe părți, și accentuăm în provinciile Imperiului romano-german și Un-

1. E. Lukinich, *Documenta historiam Valachorum in Hungaria illustrantia*, Budapesta 1941, p. VI — VII. L. Makkai, *ibid.*, p. IX — X: „pendant que des centaines de chartes signalent la présence des Hongrois et celle des Saxons en Transylvanie, seules 17 chartes authentiques y mentionnent des Roumains au XIII-e siècle. Dans ce nombre ne sont pas comprises les chartes qui ne font que répéter les mêmes données. Jusqu'à 1283 il n'y est pas question de colonisation roumaine. Quant aux premières données provenant de 1223, 1224, 1250 et de 1252, elles constatent, sans exception, la présence ces colons roumains dans le même territoire déterminé, d'une étendue limitée, à savoir dans le coin Nord-Ouest du comitat de Fogaras. Ce n'est qu'en 1247 que des Roumains apparaissent aussi dans un autre région de la Hongrie", adică în Oltenia, și Muntenia. De ce Ungaria?

garia, deci și în Transilvania, activitatea notariatului este cunoscută.

Iată deci o arhivă întreagă, a celor mulți și umili, încredințată unei *persoane private*. Nu contestăm însă că au mai putut exista alte acte și între particulari care n'aveau nevoie nici măcar de stipulația notarului. În orice caz, în Apus inclusiv Italia și Germania, numărul acestor acte este insignifiant până pe la 1200. Dar atâtea câte sunt ne pot face demonstrația existenței și a procedurii ¹⁾.

Paralel cu aceste acte s'au mai produs altele, mai solemne, mai bogate în text și mai îngrijit redactate. Constatăm azi că acestea privesc ori înalte personalități sau familii nobiliare, ori instituții diverse, de obicei sacre (mănăstiri, biserici). Dintr'un total excepțional de mic, în raport cu hărtălăritul de azi, nu se cunoaște niciun act solemn emis de împărați, regi, principii sau mari dmnitari, pe seama unui ins de condiție minoră. Presupunem că nu se poate să nu fi existat, dar istoria lor e necunoscută ²⁾.

De unde rezultă această situație? Ne vire aici în sprijin istoria arhivelor. Soarta actelor particulare lăsate în mâna unei persoane insignifiante a fost rea. Actele au dispărut prin rea păstrare sau prin lipsa de grijă a păstrătorului, care în general a avut soarta semenilor săi: a fost ars de incendii, jefuit de hoți ori prădat de năvălitori sau de soldați. Căci el nu putea avea nicio protecție și în momentul critic nu putea spera în niciun salvator. Din potrivă, observăm că actele solemne pe care le cunoaștem au cu totul altă proveniență. Depozitarul lor, care este totdeauna și fostul beneficiar, este un nobil sau o instituție (biserică, mănăstire, ordin, etc.). Aici se păstrează odată cu bunul acordat și actul probant de proprietate. Astfel păstrarea actelor e mult mai sigură. Nici una din primejdiile care au trecut peste poporul umil n'au

1. Insistăm asupra faptului că în orice caz numărul acestor acte, la o populație de țărani, trebuie să fi fost destul de redus. Aceștia nu trăiau și nu-și întemeiau dreptul de proprietate pe acte ci pe tradiția moșiei.

2. Atrag aici atenția asupra observației lui Casanova, *Archivistica*, ed. II, Siena 1928, p. 305: „le carte dell'umile popolo non hanno affidato ad alcuna memoria il segreto della loro sorte“.

lăsat aici aceleași urme. Caracterul sacru pe care îl aveau mănăstirile și puterea de apărare de care dispuneau nobilii, au protejat și arhiva cuprinsă între zidurile mănăstirilor sau castelelor. Adăugăm că tot aici s'au păstrat și unele acte umile, stipulate cu persoane de jos, pe care le cunoaștem. Dar aceasta nu datorită faptului că s'au depus acolo spre păstrare sau siguranță, ci fiindcă aceste insti. tuții erau în același timp și beneficiarii lor. Iată pe scurt istoria actelor medievale sau, mai bine zis, soarta lor.

Completarea firească a acestor constatări se impune însă să fie alta: concluzia istorică nu se poate trage din numărul documentelor existente ci din existența sau carenta tuturor specimenelor de creatori ai lor. Deci emitent, destinatar și terți trebuie priviți sub categoria lor socială și în raport cu ierarhia impusă vremii. Valoarea muncă și profit nu iese decât din raportul logic existent între aceste elemente. Noi considerăm ca o aberație a rațiunii credința că ar putea exista state sau formațiuni politice compuse numai din mănăstiri, catedrale sau nobili și principii. Din potrivă, credem că existența însăși a acestora impune coexistența unui număr multiplu de subsidiari, mai ales rustici liberi sau robi și artizanii.

*
**

Să vedem acum la ce poate servi statistica documentelor privitoare la Românii din Transilvania. Luăm perioada cea mai dificilă: până la 1300. După colecția completă maghiară la care ne referim, între 1222—1294, sunt pomeniți și Românii numai în 25 de acte ¹⁾. Emitenți sunt papi, regi, arhiepiscopi, episcopi, voievozi, magistri și conți. După destinatari sau beneficiari statistica dă următorul rezultat:

1	pentru papa,
2	„ Cavalerii Teutoni.
1	„ Cavalerii Ioaniți,
1	„ oaspeți germani,
3	„ arhiepiscopia de Stigoniou,
3	„ episcopia Transilvaniei,
2	„ episcopia cumană,

1. E. Lukinich, *o. c.*, p. 1 — 45. La p. X, se spune că numai 17 sunt autentice.

- 1 . mănăstirea Cârța,
- 1 . Voevodul Roland,
- 3 . magiștri Roland și George,
- 1 . contele Lentenk,
- 1 . contele Vincent,
- 1 . contele de Brașov,
- 1 . contele Secuilor,
- 1 . nobilii Akos.

Mai rămâne unul care privește oameni mai modești din posesia Boiul și Sâmbăta, dar acesta e fals, și altul, care e o convocare regală a tuturor națiunilor conlocuitoare, la Alba Iulia, în care Românii figurează în egalitate cu celelalte națiuni. Fals este și actul privitor la contele Lentenk. Deci e vorba de 23 de acte bune ¹⁾. Ținând însă seama că în aceste acte sunt și două confirmări (una pentru capitulul Transilvaniei și alta pentru contele de Brașov) ale căror originale nu ne sunt cunoscute, dar presupunem că aveau același conținut, ajungem tot la numărul total de 25 acte ²⁾. E de presupus oare că n'a avut și poporul actele lui în acea vreme? Nu. Putem avea certitudine numai în faptul că nu ni s'au păstrat: este o deficiență de arhivă pentru motivele spuse mai sus. Cine a putut și-a păstrat actele, cine nu, nu ³⁾.

Dar să nu ne oprim numai la această statistică. Să luăm și mărturiile altei națiuni conlocuitoare, privilegiată,

1) Păstrăm rezerva că actele care nu amintesc națiunea nu înseamnă că privesc exclusiv numai pe Unguri. În vremea aceasta nu interesa națiunea ci *starea*; deci aici filologia are să-și spună și ea cuvântul, atât cât poate cu elementele care-i stau la dispoziție, studiind onomastica acelor acte.

2) O observație: beneficiarii sunt aproape toți străini de Ungaria și Transilvania, voievozi și nobili locali dar de origine din afara Transilvaniei și numai un act privește cumulativ toate națiunile acestei provincii fără nicio distincție.

3) Recunoaște și E. Lukinich, o. c., p. VI, că documentele au fost „victime des batailles livrées pendant des siècles sur le territoire hongrois”, dar continuarea „pour la défense de la civilisation occidentale” este o aberație științifică. Lipsesc documente pentru epoca anterioară anului 1350, vreme în care, afară de Tătari, nimeni n'a amenințat civilizația occidentală, dar sunt destul de numeroase actele din vremea marilor frământări politice și războinice care ruinează Ungaria după această dată.

anume Sașii, a căror existență nu se întemeiază pe nicio tradiție ci numai pe privilegiu¹⁾. În perioada de care ne ocupăm Sașii înscriu în colecția lor generală 288 de acte²⁾. Din acestea în 52 sunt numai simple mențiuni de dieci sași (așa identificați de editorii sași) care nu spun nimic altceva privitor la națiune³⁾. După aceea sunt 42 de acte papale în care sunt amintiți și Sașii, dar în special elemente germane și ordine călugărești; alte 26 acte, cu emitenți deosebiți, privesc diverse elemente germane; 30 amintesc nobili deosebiți, 18 episcopate, 35 capitluri, 13 prepositura din Sibiu, 3 judecătorii și jurații din Rodna, 2 orașul Bistrița, 3 pentru Secui, 7 Cavalerii Teutoni, 1 pe Ospitalieri, 5 mănăstirea Cârța, 1 un castru, 1 călugări, 1 testament, 1 spital și 1 orașul Buda. Este un număr impresionant de acte (240) care privesc deci numai mari așezăminte, instituții și ordine. Celelalte acte se împart astfel:

- 4 pentru Ioannes Latinus⁴⁾.
- 12 „ magistrul Dionisie,
- 1 „ Gallus,
- 16 „ comitele Corlard,
- 1 „ Lentenk,
- 1 „ Nicolae din Thur,
- 1 „ Secuiul Laurențiu,
- 2 „ Toma de Warda,
- 3 „ comitele Herbord de Vinț,
- 2 „ Petrus Iung,
- 1 „ Iacob Filpe,
- 1 „ Ioan, care donează moșia unei biserici

din Alba. Deci și aceste 45 de acte se referă tot la nobili, afară de ultimul. Dar și actul acesta al lui Ioan s'a păstrat fiindcă el și-a lăsat moșia strămoșească tot unei instituții, la 1294, deci după ultima invazie tătară.

1) E. Luknich, o. c., p. VI, fără să țină seama de această deosebire a originii drepturilor, crede că numărul de 290 de acte ce posedă le arată valoarea numerică sporită față de Româniile celor 17 acte autentice.

2) F. Zimmermann și C. Werner, *Urkundenbuch zur Geschichte der Deutschen in Siebenbürgen*, I, Sibiu 1892, p. 1–218.

3) Actele înseși nu sunt emise în teritoriul acordat lor.

4) E socotit de obicei ca nobil român.

Dacă ar fi să ne luăm după aceste mărturii ar trebui să reducem simțitor cuantumul numeric și al acestei națiuni, care totuși e așa de dominantă în multe acte din secolul următor ¹⁾.

Dar să mergem mai departe cu comparația. În Țara Românească nu aflăm decât două acte privitoare la Români în sec. XIII. Nici unul însă intern, căci unul este papal, diploma Ioaniților, și altul privitor la magistrul George învingătorul lui Litovoiu, amândouă referindu-se la Oltenia. După astfel de socoteli ar însemna că n'au existat Români nici aici, sau în tot cazul, au fost mult mai puțini decât în Ardeal. Dar după socotelile istoricilor vecini, se spune că pe aici au trecut și aceia care vor fi veneticii din Ardeal. Să fi trecut fără a rămânea cineva pe loc nu ne vine să credem. Motivul trebuie să fie altul.

În adevăr, dacă luăm în cercetare primele acte diplomatice ce avem pentru Țara Românească vedem că sunt 31 de mențiuni până târziu la 1418²⁾. Toate sunt în legătură cu așezămintele țării. Poate numai una singură, privind pe Batea, Coman, Nanul, Stanciul și Neagotă dela Mociurițe³⁾, să arate oameni mai de rând; dar și aici fiind vorba de *moșie* credem că nu e cazul.

Nu este o îndoială pentru nimeni că dacă s'ar face o statistică a tuturor actelor anterioare anului 1300, în toată Europa, s'ar putea constata că pentru Franța, Anglia și Italia există multe acte în care emitenții și beneficiarii sunt persoane înalte sau așezămintele și că sunt puține cele privitoare la persoane medeste; că în Spania, Germania, Polonia și Ungaria numărul celor dintâi e redus simțitor iar cele de al doilea aproape inexistent, și că în Rusia, România, Serbia⁴⁾ și Bulgaria⁵⁾ de o parte, țările baltice,

1) Facem această constatare fără să reținem faptul că multe din actele citate sunt false (ex. Gallus, contele Corlard, etc.).

2) Cf. A. Sacerdoțeanu, *Așezările omenești în Țara Românească până la 1418*, București 1942 (extras din *Arhiva Românească*, VII (1941), p. 89-110).

3) P. P. Panaitescu, *Documentele Țării Românești*, I, București 1938, p. 78-80.

4) Această constatare nu privește coasta dalmatină, care se leagă mai mult de cea italiană.

5) Istoricul Imperiu româno-bulgar, cu o istorie de două veacuri, lasă în urma sa în total 8 acte!

Scandinavia și Danemarca de alta, nu sunt de niciun fel. Însă existența poporului de rând nimeni nu o contestă în nici una din aceste părți (afară de a Românilor din Transilvania!).

Ținând seama de toate cele de mai sus putem să încheiem aceste note cu următoarea constatare: Din actele medievale au depășit vremea creației numai acelea a căror conservare a putut fi asigurată împotriva vicisitudinilor vremii. „Numărul” acestora, deci cantitatea lor, nu poate avea rol hotărâtor în aprecierea istorică; își păstrează însă întreaga lor valoare calitativă dacă o găsește în ele spiritul istoric.

A. SACERDOȚEANU

Mărunțișuri bibliografice

1. *Contribuții la Bibliografia Românească Veche*. Biblioteca Diecezei Române Unite de la Lugoj are, printre multe cărți rare, și câteva broșuri necunoscute în *Bibliografia Românească Veche*.

1. — *Ode | Gratulatoria novi anni | Quam | Illustrissimo, ac Reverendissimo | domino | Samueli Vulcan | Divina providentia episcopo G. Ritus | catholicorum varadiensis. | Profunda cum veneratione offert | Petrus Ioannovicis | A. A. LL. et Philosophie Doctor, in presens in | Regia Scientiarum Academia Magno Varadéensi | Jurisprudentiae primum in Annum Auditor | Anno Quo: | Varadini Magnificam Eiusdem Episcopi | Ecclesiam Cathedralē sua decorabat pictura. | Grande DeCVs serbis insignis gloria nostra! | Nostri aevi raphael Arsa Theodoro VICS. |*

Magno — Varadini, | Typis Joannis Tychi |

Dii Tibi dent annos: a Te nam cetera sumes; Sint modo virtuti tempora longa Tuae.

2. — *P. Ovidius Naso Epistolarum ex Ponto L. II. Ep. I. Vers. 53—54. | Imprimatur. | M. Varadini die 8. a Januarii 1823 | Ladislaus Ghedeon, m. p. | Reg. Distr. Revisor.*

Ode.

Tristibus fatis abiit gravatus

Arnus antiquus! — satiavit illum

Horridae Aleetus rabies nefanda

Sanguine nostro

Jam novus lucet, Superum favore,
 Optima plenus melioris aevi
 Spe, super Coeli Bonitate nixa,
 Praesul Amatae!

Is feret gazas Tibi ter beatas,
 Divitis cornu speculeus fluentes,
 Quas Tibi Virtus muerit celebris
 Tempus in omne.

Aurei Te oris nitor in docendo,
 Dona Te Dextrae miserantis ampla
 Comparant Sanctae Patribus Vetustis
 Relligionis.

Pastor es pernox gregis Orthodoxi
 Qui geris curam vigil efficacem
 Crediti Septi, mala saeva pellens
 Vace manue.

Hinc, quis e nobis stupeat, quod omnes,
 Est quibus cordi fidei perennis
 Fulgor, exclament rediisse Tecum
 Aurea saecula!

Vivitis certe Samuele in uno
 De Poli Templis reduces Joannes,
 Luce qui insigni Pepulum fidelem
 Condecorartis.

Ceteras Mentis memorem quid altae
 Inclytas Dotes, quibus usque fulges?
 Has mihi metris celebrare cunctas,
 Imperet ecquis?

Restat hoc solum, spatiosa lustra,
 Praesul, ut cernas, recreatus, Alme,
 Maximis Coeli studiis, probesque
 Vota precantis!

3. — Cea | preteșugului | celui adevărat | în | vier-
 suri arătată | de | Gieorgie Munteanu | învățătorul școa-
 lelor naționale | din | Pesta. | La Buda | In Crăiasca Tipo-
 grafia a Univers. Ungariei | 1815.

Cătră Patroni!

Mare mulțămită Domniilor Voastre, cari din nespusă râvnă cătră cultură și spre binele cel de comun al neamului nostru celui românesc bine voirați a părtini această cârticică micuță să se poată tipări.

Două bunătăți înciotorate sunt, care una fără de alta nici un lucru fie cât de mărunț a-l duce la capăt nu pot (până și punga), de unde luminat putem pricepe că unii dau ajutor cu peana, iar alții plătesc cu punga și așa încredințându-se una ceilalte, fac nenumărate lucrări folositoare.

Dea dară Dumnezeu acest gând neprețuit și tocmai sfânt și altor frați, din pept român adăpați a fi spre ajutorul tuturor celor ce vor binevoi deacum înainte cât de puțin a tipări pentru cenul (neamul) nostru. — Pentru care facerea de bine nemărginită, însutită vor lua de la Dumnezeu întru această lume! și în acealaltă vieată de veci.

Dat la Pesta, 15 Aprilie 1815. În 16. 16 p.

4. *Semnu'l Séntirii* | și Pofta Ténerimei Române Aca-
demicesci | din Pesta | La Dio Nomelui | de bon genu năs-
cutului | Domnu | Athanasiu Grabovszky | de-și în Apadia |
prequm și la mârta Deputatio | quarea administreda Fun-
dusurile | Scólelor Nationale de | lege Gr. n. Unită, ale-
sului | Condeputatu și alt. în 18 Ianuarie | 1828 aduse.

În Buda | cu Tipariu'l crăiesci Universitate | din
Pesta | 1828.

Vive diu felix! Sint candida fala Tua!

Pestini die 8 Ianuarii 1828. Imprimatur Ioannes Theo-
dorovits m. p.

Gr. n. a. R. Parochus Pesthienis, Assessor Consit. et
Librorum Valachiorum Int. R. Censor.

În 16, 7 pagini. Versuri Ocazionale.

5. — Ad. Nr. 34092 | *Diregăciune* | pentru | Superio-
ritățile Sănătății | și pentru | Mădulările Institutului Con-
tumațialnic | spre acea întântită | Ca hotarele Țărilor Aus-
triace Crăești Impărătești | care În Țara Rusească peste
Popor stăpânește | să se poată scuti | și | În întâmplarea
năvălirii, lățirea numitei boalei să se poată împedeca. | Cu
înalta demăndăciune țăsută. | În Buda | Cu Tipariul Cuăeștii
Tipografii a Universității Ungariei. | 1830.

Cuprinderea părților.

I. Adică spre păzirea sănătății, toate cele politicești reguli a le întrebuința în contra lipicioasei holerii: care reguli peste tot în contra ciumei sânt prescrise.

II. Scutirea de năvălirea boalei până când încă în Țara vecină stăpânește.

III. Impedecarea lățirii ei, în întâmplarea de se va ivi holera întru hotarele Țării Impărătești, sau doară a Țării Ungurești.

1. Cunoașterea boalei și a curțerei ei.

2. Cum trebuie obștea a păzi întru bolnavi de holera și întru cei sănătoși.

3. Grija pentru starea sănătății comună a locuitorilor, mai vârtos a celor cari sânt în orice legare cu bolnavii de holera, spre a-i păzi de lipicioasa însușire a ei.

4. Prăpădirea sau stărpirea substanței lipicioasă.

IV. Cura sau lecuirea bolnavilor.

6. — *O odă închinată Episcopului Bob.* În 1809 apare la Sibiu broșura latină *Orationes quarum primam Clerus Graeco Catholicus Major Dioecesis Fogarasiensis Occasione Installationis Canoniorum, et publicatarum Aliarum Foundationum Per Excellentissimum Illustrissimum ac Reverendissimum Dominum Ioannem Babb de Kopolnak Monastor factarum Anno 1807 Die 13 Iuli obtulit.*

Alteram quam Clerus Graeco Catholicus Iunior ejusdem Dioecesis Fagarasiensis in suo Auditorio dum scilicet Idem Praelaudatus Excellentissimus Dominus Praesul Sacratissime Caesareo Regiae, Apostolicae Majestatis Status Consiliarius in congressu.

Magnatum, Claudiopoli 25 Aprilis Anno 1809 acciperet Insigna eminentis Ordinis Leopoldi, in signum suae in Praesulem exhibendae gratitudinis, dixit.

Are o odă dedicată Episcopului Bob.

Ad Authorem

Frustra conaris Sacrum celare laborem !

Frustra conaris Ter Reverende Pater !

Quo magis occultas, tanto magis ille patescit

Nunc simul est orbi cognitus usque satis
 Praesuleis repleta Rosis durabit in Aevum
 Pagina, quae praelo prodiit acta modo.
 Inrippui certe (quid enim manifesta negarem)?
 Scilicet invito tunc opus hocce Tibi
 Hoc tamen id circo revera dumodo feci,
 Illud ut impressum cernat uterque Pollus
 Quod cupii, feci: surreptum Munus, opusve
 Eu Tibi restituo laetus, oransque modo!
 Millia bina mihi namque Exemplaria restant
 Omnia sunt nulla fors peritura die
 Quod tamen hos ipsum tentarim, parce clienti
 Qui veniam facti supplice voce petit
 Non Me Mercurius. Sed ad hoc permovit Apollo,
 Cujus sincerus sumque, fuique Cliens,
 His mihi cunctanti, quia sim factururus? ab Alto
 Imperitans dixit: Ejage scripta rapel
 Nec mora subjiciens praelo, fac cognita Vulgo,
 Res est, ut fieret publica, digna satis;
 Ille ter Excellens, qui Clero vixit adusque
 Et deinceps etiam vivere posse cupit,
 Quotquot et, ut Talis vixere prioribus annis
 In solio, scriptis concelebrantur iis;
 Quos quia Coelitibus Placuit semel Arce locare
 Caelesti; dudum gaudia digna ferunt;
 Verum Praesuleas qui nunc moderatur habeans
 Constantique Gregem dexteritate regit
 Vivat adhuc Clero, scandatque ad sidera sero,
 Faxit id Aeternus, Omnipotensque Deus.

Cibinii d. 26 Maji 1809.

Canebat Basilius Aaron Iuratus Causarum Fori Utri-
 usque Procurata.

*

II. *Alte mărunțișuri bibliografice*. Credem că pot fi de folos și in-
 formațiile bibliografice care urmează.

1. — *Aron Pumnul a fost preot*. Apostolul cultural al
 Bucovinei, profesorul lui Mihail Eminescu, fostul profesor
 de la Blaj *Aron Pumnul* a fost preot. În 1848 se tipărește
 la Blasiu în Tipografia Seminariului o carte ce cuprinde

predica rostită de Demetriu Laday, profesor de dogmatică cu prilejul primei Liturghii a lui Aron Pumnu. Broșura de 28 p. în 8 o, se intitulează *Deregatoriile unui prelu cu-prensa într'o Predica disa de Multu Reverendulu Domnu De-metriu Laday Profesoriu de Dogmateca. Cu ocasiunea primi-tialoru Multu Reverendului Domnu Arune Pumne Profesoriu de Filosofia. Blasiu 21 Noemvre 1847*. Pleacă de la un verset din Ieremia (I, 10) „Smulge, strică, resfiră, întramă, plan-tează”.

După obiceiul vremii ia și un motto din clasicismul latin: *Doctrina vim permovet insitam, Rectique cultus pectora roborant: Utcumque defuere mores, Dedecorant bene nata culpa*.

2. — *Traducătorul Catechismului*. In opera *Catalogus personnarum et officiorum Societatis Jesu* vol. I. p. 39, citim că traducătorul Catechismului catolic românesc apă-rut în 1696 la Tyrnavia este *Paul Taffernar*, călugăr iezuit. Tot acolo se spune că în secolul al XVIII-a a scris un Catechism românesc călugărul iezuit Mihail Lovincsics (vol I. p. 359). Catalogul pomenit este manuscris în Biblio-teca Universității din Budapesta (Erdulyhely Menyhért, A katholikus hitelemzés története Magyarországon. Zenta, 1906 p. 254).

3. — *Episcopul Ioan Leméni consacră un episcop slov în 1858*. In 1858 se tipărește la Viena în Tipografia lui Carol Gerold Fiul o broșură latină de 16 pagini: *Ritus et cere-moniae per Illustrissimum et Reverendissimum Dominum Joannem Leményi de Lemény Episcopum qu. Fagarasiensem Consecratorem, tum Excellentissimum Illustrissimum ac Reverendissimum Dominum Joannem Michaellem Leon-hard Episcopum Diocletianopolitanum, Apostolicum Vi-carium C. R. Exercitus Austriaci S. C. R. A. Majestatis Actualem Intimi Status Consiliarium S. S. Theologiae Doctorem, etc. et Illustrissimum ac Reverendissimum Do-minum Franciscum Xav. Zenner Episcopum Sareptanum, Suffraganeum Eminentissimi ac Reverendissimi Domini Principis Archiepiscopi Viennensis, SS. Theologiae Doc-torem, austriaci imper. Ordinis coronae Ferreae equitem*

C. R. Consiliarium Aulicum, Praepositum Cap. Metr. Vien. et Praesidem Consistorii Archiepiscopalis Vienensis etc. Comconsacratores Observatae in consecratione Illustrissimi ac Reverendissimi Domini *Georgii Smiciklas* Episcopi Gr. rit. Cath. Crisiensis Peracta in Ecclesia par. Gr. Cath. Viennensi tituli S. Megalo-Martyris Barbarae die 21 Martii 1858.

Broșura ne dă în limba latină ceremonialul consacrării întru episcop (sau cu termen grecesc iposifierea) după Goar. La sfârșit este o notă : „Habito praeculis Goarii rituali magno hoc ritus Orientalis thesauro consone textui romanico pro commodo assistentiam redegit Nagy Nicolaus parochiae ad S. Barbaram Administrator G. C. centralis Seminarii Rector provisorius”.

4. — *O prefață importantă.* Prima tipăritură blăjană este *Floarea Adevărului* apărută în 1750. Încă în sec. XVIII a fost tradusă în limba latină. În 1862 apare la Roma o ediție nouă, îngrijită de călugărul benedictin Pitra, Cardinalul de mai târziu. În Prefață vorbește despre călugării basilieni de la Blaj și despre alte lucruri românești. Fiindcă sunt foarte puține exemplare, credem potrivit a reproduce Prefața, aprecierea făcută de un orientalist celebru.

Flosculus veritatis de Ecclesiarum unione ex variis Orientalis Ecclesiae libris studio R. R. P. P. Ordinis S. Basilii Magni Balasfalvensium. Collectus olim et semel iterumque editus nunc denuo novis recensitus curis. Romae, ex Typis S. Congreg. de Prop. Fide. M.D.C.C.C.L.XII. in 8 o, 28 p.

Monitum de nova editione

Hunc libellum primi in lucem dederunt venerabiles illi coenobitae ordinis S. Basilii Magni, qui, saeculo proxime elapso, a sinu usque Baltico ac ultimos Danubii meatus, cum magno Ecclesiae fructu atque fidelium Christianorum emolumento, tam numero quam scientia et sanctimonia floruerunt. Quorum enim ex castris quotannis educebantur agmina apostolorum, qui grassantis tunc e Septentrione Schismatis nimiumque vi et fraude super-

bientis impetus strenue retundebant. Favente in primis piissima Regina Maria Theresia, cui hunc libellum Balasfalvenses sacrum dicatumque voluerunt, tam scriptis quam verbis, scholis, concionibus, caeterisque fidei vindiciis et certaminibus, multi inter pericula et angustias, non semel ad mortem usque adacti, nihil praetermiserunt ut sacram cum Romana et Chatolica Ecclesia unionem tenerentur et foverent. Dolendum enim vero est ne unum quidem nunc superesse monachum in coenobio Balasfalvensi (Balasendorf) diocesis Fogarasienensis in Transylvania-cuis typis Flosculus primum Valachio idiomate, deinde Latino, ante an. 1758, editus est. Qui religiose uti par erat, asservatus ad hunc diem in archivio eiusdem familiae Basilianae, nunc in sacro B. Mariae Virginis Crypto-Ferratensi coenobio feliciter supertitis, ac nobiscum nuperrime, non sine multa Reverendissimi P. Nicolai Contieri Prioris humanitate, communicatus, exiguus licet libellus, tanta rerum bonae frugi copia visus est ad cumulum refertus, ut sacra Congregatio de Propaganda Fide pro ritu orientali iterum cum typis mandari iusserit.

Qualem eum invenimus, vix mutatis paucis apicibus et litteris, quae ob necessariam scripturam et perspicuitatis gratia mutari oportuit, talem iterum damus. Fontes in sequenti praefatione diligenter recensitos et antiquas ecclesiasticorum librorum editiones in Romano Valachorum idiomate impressas, vidimus iisdem plerumque notis describi in Cl. V. Cipariu de Re literaria Valachorum publica dissertatione (Blassi, 1858); qui quum ultra saeculi XVII fines non perrexerit, unum de quo ambigimus, non solvit dubium, an scilicet Bukarestium Pentecostarion, de quo p. 19, idem sit cum memorato in praefatione, eiusdem quidem anni 1743, sed Rimnici, non Bukaresti editio. Is vero liber qui Klucs nuncupatur passim, apud Ciparium (p. 19) latine inscribitur clavis intellectus, exceptusque fuit ex ruthenico opere Archimandritae Czernigovensis Ioannicii Galetowski, Leopoli editio, primusque omnium liber Romanus est qui e nova Bucurestensi typografia ab ipso metropolita Barlaam condita, eiusque cusus impensis prodierit. Alter Moldaviae metropolita Dositheus publici iuris fecit Vitas sanctorum, duobus tomis in folio, Iessi;

non an. 1682, ut infra dicitur sed 1683 (Cipariu p. 24) Opus quod Margariton Balasfalvenses inscribunt, rectius alibi dicitur Margaritae, seu selecte S. Ioannis Chrysostomi orationes XXXV ac IX. SS. Basilii, Epiphanii, Anastasii, Maximi, Simoenis Iunioris, tum etiam Damasceni Studiatæ ac Theophanis monachi ex simili in nova Graecorum lingua libro desumptæ. „His longe celebrius famigerotumque accessit opus Nomocanon maior dictum (vulgo Pravila, Valachie Indreptarea legii) quod tantam ubique apud nostros obtinuit auctoritatem ut at eius decisiones velut ad palladium religionis provocare hodieum non cessent“ (Cipariu p. 18) „Quam tamen Regulam est conflari ex epitome Alexii Aristeni et Syntagmate Constantini Malaxi qui anno 1614 manum operi admovit.

In eo igitur quam maxime laudandi Transilvaniae Basiliani sunt quod ex libris inter schismaticos celeberrimi solemni tum apud Valachos, tum apud Graecos et Slavos consuetudine et ritu consecratis, nova et hactenus intacta pro fidei defensione argumenta in hos libello præstiterunt. Si quis inter Graecos fortasse, nonnulla hic collecta cum suis libris, ecclesiasticis conferendo, ea desiderari quereretur in editionibus quæ apud ipsos circumferentur, exemplum habebit (p. 22) mutationis audacter vel in sacram liturgiam a recentioribus invecatæ, et alia istius modi multa facinora produnt tum veteres Slavorum et Valachorum libri, tunc qui supersunt vel apud schismaticos exemplaria antiquis manibus scripta. Quæ causam facessenti dare ad cumulum et usque ad magnæ molis librum congerere in promptu foret. Sed hæc fortasse alias, Deo favente, in lucem venient.

D. I. B. Pitra O. S. B.

5. — *O odă latină închinată primului Episcop de Gherla.* In 1856, cu prilejul consacrării lui Ioan Alexica Episcop de Gherla a apărut și o odă latinească pe care o reproducem aci.

Salutatio qua Illustrissimum ac Reverendissimum Dominum Ioannem Alexi, divina Providentia atque S. Ap. S. Gratia Szamos Ujvariensem Episcopum, ipsa festivæ suæ præsuleæ inaugurationis celebritate humillime vene-

ratur Georgius Cretiu parochus g. c. Gyiresiensis. M. Varadini, Typis Aloysii Tichy 1856.

- I. Ergo sat esto jam tibi flebile
Ursisse longe tempore barbiton!
Saevumque Deorum fruentum
Consilium ingemuisse multum.
- II. Sic est: sāt esto Praesulis maxima
Merentis Dei proemia, splendida
In forre virtutes elenchis
Exsuperantibus omne tempus
- III. Urbes per omnes Pannoniae excitat
Attentionem multus honos Tous
Alexi quorumnis; decusdum
Ferre vident Praesulem, quod aevo, et
- IV. Labore fractis Rex dare sveverat:
Dum Te recentem Episcopum vident
Praeeminente cum Tyara
Templa subire Dei Nomarcham
- V. Sedem in praealtam, Te Vacum Patre
Szamos-Ujvárinum pro Patre suscipit
Ac ut Patrem verum saluti
Invigilare videt sourum
- VI. Hinc ecce cantant dulce melos Tibi
Illiuc in altium mittetur aera
Vox viva.; illuxisse Festum
Gaudet Ledes, pariterque clerus
- VII. Haec inter Orbis plurima júbila
Totius, inter vota sonantia
Praesentium, num quamquam abessem
Me potuisse putas silere?!
- VIII. Nequaquam — et, etsi Musa vetaverit
Perplexa — cedens pectoris ignibus
Fortissimis, hoc vite pignus
In Xenium Tibi ferre duxi
- IX. Non hic stupendos Moconidis, neque
Flacei vo'atus repperius, quibus
Hic gloriam Augusti. ille laude
Illiadem cecinit perenni;

- X. Sunt hic dicentis vota tenerrima
De sede celsa scandito celsius
Illustre Nomen fac Avorum
Nobilites pretium ferente
- XI. Virtute semper Magnanimus Nepos
Tecum perennet gloria Maxima
Alexiorum, Patriaeque
Certa columna ani supersis!

6. — *O broșură a doctorului Vasile Pop.* Primul bibliograf român, doctorul Vasile Pop din Transilvania, viața și operele sale au fost studiate de Domnul Ioan Mușlea (*Viața și opera doctorului Vasile Popp. 1789 — 1842. Amarul Institutului de Istorie Națională, 1928 — 1930, vol. V. p. 85 — 157.* Contribuții nouă la viața și opera Doctorului Vasile Popp. Cluj, Tip. Cartea Românească, 1936, în 8 o, 7 p). S'a susținut și o teză de doctorat în medică la Cluj despre acest doctor: *Cea dintâi lucrare medicală în limba română. Despre apele minerale de Vasile Pop.* Teză de Sextil Rusu (Cluj, Cartea Românească, 1935, în 8 o, 27 p).

În cele ce urmează publicăm o odă latină a acestui om de mare cultură.

Memoria | Inaugurationis pontificae Illustrissimi ac Reverendissimi Domini Ioannis Lemény de eadem Divinio. Miseratione. Per Magnum Transsilvanie Principatum et Partes eidem readnexas. Episcopi Graeci Ritus Uniti Fogarasiensis. Solemni Ritu Posteritati Officiosis versiculis transcripta Die 14 a Mensis Iulii Anno M.D.C.C.C.XXXIII.

Claudiopoli | Typis Lycei Regii | — Salve —.

Quocunque alio de sanguine, rarus Civis, et egregius patriae contingis oranti. Iuvenalis.

Excelentissimo ac Illustrissimo, Domino Comiti Ad amo nemes de Aidvég Sacr. caes. reg, et. apost. majestati. A. cubiculis.

Insignis ordinis Leopoldi Imperatoris commendatori. Status et excelsi regii gubernii consiliario actuali intimo regio per magnum Transsilvaniae principatum et partes eidem readnexas thesaurario. Excelsii regii thesaurarius praesidi viro generis nobilitae antiquitate Inclyto de re publica principe humanitate meritissimo in perpetuam ob-

servantiae et grati animi tesseram hasce tenues ei entas.
D. D. Auctor.

— Post varios luctus, repetitoque vulnera, a) Pastor
Exoptatus adest, Blasio. b) tolle caput.

Ille tuis agris quondam non ultimus hostis,
Ne scio quid Kükülö dulce susurrat aquis.

Depositisque iris currit demissior undis,
Et servat rectas per saliceta vias.

Tolle caput, Sacer Ordo, piis qui prospicis aris,
Excipiant maestos gaudia vera modos.

Pastor adest mitis teneros qui nutriat agnos
Et qui fors lachis balsama sancta ferat.

Otio lassatis feret hic optata magistris,
Et tutum a rabidis reddet ovile lupis.

— Eriget hic doctis praeclara palatia Musis,
Bellerophonteus fousque Cicellus erit

Tu quoque, namque potes, Latiis exorta colonis,
(Quod monumenta docent) Natio, tolle caput.

Exue lugubres, satis est nunc, exue vestes;
Non his temporibus convenit iste color

Pertigit heu! magnam tua justa querela Viennam,
Non ne vides pronos in tua vota Deos?

Justa quidem fuerat, fateor, tibi causa dolendi,
Justa fuit lacrymis tanta ruina tuis.

Quot bona, quis nescit, urna conduntur in uno,
Quantos virtutes tegula parva tegit!

Ast horum meminisse satis qui sceptrum capessit,
Non minor, hoc magno Praesule, Praesul erit,

Ambo pares studiis, paribus virtutibus ambo,
Utque fuit primus, sique secundus erit.

Non huic plebejis sordent natalibus ortus;
Nobilis et vetus est Leményana domus.

Sed quaecumque domus fuit hujus Praesulis, illa
Ingenii dociles non tamen aequat opes.

Est aliquid, fateor, darae quae gentis ab ortu
Misso per innumeros gloria fulget avos.

Et nitidi generis seriem deducere Iengam
A magnis ortam nobilitate viris.

Sed major laus est titulis a mente petitis;
Major ab ingenio fama venire solet.

Quae puer et juvenis animi documento ferebat
Ipsa caput patriae *Claudia* a) testis erit.
Heic *Lemény* fuerat teneris eductus ab annis,
Et primis studiis ista magistra fuit.
Heic puer ausoniae didicit primordia lingvae,
Romanum Latio nam decet ore loqui
Et quibus adscriptus (est haec constantia rara)
Ille fuit, semper castra secutus erat.
Heic juvenis didicit dulces inflare cicutas,
Cogere et in varios verba ligata modos,
Heic didicit Marci quae sit facundia Tulli,
Et didicit tersis arcet ut ille tropis.
Ut quae artem tenuit: fluit ingens copia faudi,
Et bene pro Sacris lingua diserta locis.
Heic et Aristotelis fuerat versatus in armis,
Heic Themis est socium devenerato suum.
Quid Solon et magni teneat quid norma Lycurgi,
Quid Patrius Codex: discere cura fuit.
Nempe trupe putat Veterum non noscere leges,
Ignorare suas turpius esse putat.
Ergo dum studiis finem fecisset, et illi
Ornassent meritum laurea sarta caput.
Una fuit sociis, et vox fuit una magistris;
Hic quoque, si faveant tempora, magnus erit.
Vere novo cantus praesagit navita ventos,
Signaque vere novo messis arator habet.
Tantis praesidiis tutus majora revolvit
Mente puer; magnis non nisi magna placent.
Non fora, non leges, non tela, nec arma Gradii
Aras et sacros postulat ille focos.
Ast dum sensa patri'sua vult aperire jubenti,
Ipse senex nato talia verba dedit:
Quo properas nate? sera est conversio nate,
Pondera tanta levis non tua cymba feret.
Nate, mane, pelago tenuem ne tarde phaselum
Naufraga ne sero post tua damna fleas.
Sunt scopuli Ponto, nec semper littora tuta,
Et crebro incautos isto vorago rapit.
Sunt tibi rura domi, tibi sunt lactissima prato
Qui leniat curas satque lignoris habes.

Est tibi, parva quidem, petreis nec fulta columnis,
Ast ab avis, atavis aedificata, domus.
Quae pater et mater habitarunt tecta, sub illis
Te (quod abesse decet) degere forte pudet?
Adde, quod est majus, pietas quod et ipsa reposcit,
Tempore si nostro, si quid et illa valet.
Quis mea, quis matris senio jam pene sepultae
Lumina, qui claudet, corpora condant, erit?
Sed quia sacra vocant te, et stat sententia, perge,
Ipse levis Zephyrus carbasa vestra ferat.
Te lacrymae nostrae, et suspiria nostra sequentur,
Terram, quamque petes, nostra lamenta petent.
Perge, sed in patrias redeas quam proximus oraș,
Nec mora Pannonio sit tibi longa solo.
Magnum sic recta Varadinum tendit ab urbea,
Floret Theologis ista palaestra viris.
Quid referam juvenis laudes, laudumque tropaea,
Quid quae promeruit praemia digna loquar?
Quod si fors dubites, maqui decus omne senatus,
Pateius ipse Faber a) qui fateatur, erit.
Ultima quem tanti formavit lima magistri,
Au non Is tanto dignus honore fuit?
Dum patriam repetit: concordibus oppida votis,
Hunc sibi pastorem, pluraquae castra petunt.
Claudia sed vicit, veteremque reclamat alumnum,
Tempore prima fuit, jureque prima fuit.
Nec renuit Lemény, veteres sed captat amores,
Quamque prius sponsam sponsus amabat, amat
Tutius in nota semper pugnatur arena,
Nota sibi miles tutius arma vibrat.
Fortur et in notis puppis quoque tutius undis,
Est quoque per notas tutius ire viras.
Rara sacerdotem fuit hic spectasse voluptas,
Arae divinae dum staret ante fores.
Et faudi gravitas, et amaenae gratia linguae
Et solidi mores, et pia vita rapit.
Nec simplex Parochus (titulus satis amplus et iste)
Archi sed tantae Presbyter urbis erat.
Gaudet sponsa sibi, gaudet male guara futuri,
Quemque tenet, semper se retinere putat.

Vix duo lustra fluunt, heu quam breve tempus amanti,
Ex gremio sponsae sponsus abire parat.
Altera divitor (quia sic sunt tempora nostro,
Quod pudet) et multo murice tincta plaet.
Displicet et nomen, et Claudia clauda vocatur,
Dulcius et nomen: Blasia blaesa sociat.
Hocim promeruit nunquam tibi perfida sponsa!
Haecce fides verbis Lemény, facta tuis?
Illa tibi quondam, cujus nunc speruis amores,
Et Venere et casta Pallade pluris erat,
Divitias nec habet, nec eget tua Claudia, forma
Sic satis est multis hanc placuisse procis.
Quae, ne rapto foret, muris praecingitur altis,
Ex vix est multo milite tuta satis.
Blasia deformi specie ne sola tuetur,
Duraque campestris maenio specia facit.
Claudia Corvini quantus vir! mater a) habetur,
Quem peperit tantum Blasia vestra virum?
Illustrem scythicas quem perfida trusit in oras
Vulcanum b) poterit dicere jure suum?
Sed sit pulchra, licet, quia nunc tibi pulchra videtur
Blasia, quaeritur ast, au sit honesta satis?
Insidiis hujus amisit Claudia primum, c)
Alter nunc iterum praeda maritus erit?
Praesulis et magni fuit haec sententio; toli
Vestra, sciunt omnes, criminae vito caret,
Senserat ille senex tantae succumbere moli,
Opprimat emeritam quodque ruina caput;
Otia debilibus optat sibi dulcia membris:
Esse solet dulcis parta labore quies.
Ergo te Comitem vivus sociumque laboris,
Et membrum sacri destinat esse chori.
Non secus ac fortis dum coelum sustinet Atlas,
Herculis oppresus pondere poscit opem.
Hinc tua jam virtus, hinc gloria crescere coepit,
Hinc jam signa dabas tempore quantus eris.
Hinc fuit: ut postonam pia Praesul lumina clausit,
Atque data arsuris ossa fuere rogis;
Unanimis Clerus votis et Natio poscat.
Te sibi pastorem, poscat et illo ducem.

Pulchrum, crede, fuit cunctis vidisse ruentes

Cleri Presbyteros in tua voto patres.

Attoniti spectant summi qui nomine Regis a).

Festis agunt partes, nomina magna, viri. —

Dumque tradunt memori cujusvis nomina chartae,

Charta tuum nomen quaelibet una refert

Magne vir! insigni qui nunc mactaris honore,

Offert quem meritis natio grata tuis,

Suscipe, nec renuas, oblatum, maxime, munus,

Nec spem conceptam lude, sed adde, fove

Suspice dexter opus; veteres sarcito ruinas,

Tu potes; est collo sarcina digna tuo.

Arripe collatas, prudens Moderator, habenas,

Sintque nec areta, vide, fraena nec ampla nimis.

Calcitrat, atque furit, nimium si loco coaretes,

Sint si laxa nimis heleia, raptat equus.

Sed quid ego? Fabii a) elicto praecepta clienti?

Fallor; consiliis non eget ille meis.

Quod si exempla cupis pascendi, Pastor ovile,

Quaque sit ista gravis arte regenda ratis.

Illa dabunt vestri septem b) tibi sydera Cleri,

Jam pridem patriis sydero fixo polis

Ipsa suos mendax Sapientes Graecia jactet

Tu quoque quos jactes, quosque sequaris - habes.

Blasio, vicisti: duo numina Caesar et ille,

Summus Aventio qui sedet arce pater

Per binas messes variis jactato procellis,

Litus ad optatum jam tuo zelo trahunt

Ast nunc pompa vocat: altaria thure caliscunt,

Et cava de magnis turribus aera sonant.

Ordine stant patres; alio stant ordine cives,

Sternuntur mediis pura tapeta viis.

Tu vero sacras propera nunc, Praesul ad aras,

Munera propetiis digna litare Diis.

Proque tui Regis, patriae, populiquae salute,

Funde pias humili pectore, funde preces.

Quisque potes justas, et quales jure reposcit

Horum rara sibi gratia; redde vices.

Sic Patriae, populoque tuo Regique Diisque,

Sic cunctis omni tempore charus eris
Vive diu, felixque tuo, pie Pastor, ovili,
Sitque tibi serus ultima meta polus.

Canebat et offerebat
Ladislau Basilius Popp,
A.A. L.L. Philosophiae et Medicinae
Doctor et R. Montano Cameralis
Physicus Zalothuensis

IOSIF E. NAGHIU

† Ioan Andrieșescu

După o lungă suferință, la începutul unei ierni aspre, profesorul Ioan Andrieșescu a părăsit lumea aceasta. Născut în Iași la 2 Mai 1888, sfârșește zilele în București la 16 Decembrie 1944, în cea mai cumplită frământare a neamului său. I se potrivesc și lui vorbele pe care le-a spus el însuși într-o lecție de deschidere, cu privire la fostul său profesor Petre Rășcanu: „Dacă în frământarea, trecută cu multe jertfe și stropită cu mult sânge..., puțini s'au gândit la acela care, într-o frumoasă zi de sfârșit de vară, a plecat acolo de unde nimeni nu se mai întoarce, înna-nte de a fi întrezărit măcar sfârșitul ne cum roadele ace-estei frământări, lăsând un loc greu de împlinit, e bine și drept ca măcar acum să se amintească tot ce a fost și tot ce a pornit bun dela dânsul“. Tot astfel nici lui, scormonitorul și învictorul unei lumide mult apuse, iubito-ru-l de neam și țară și prețuitorul de suflete alese, timpul nu a îngăduit să vadă sfârșitul suferinței omenești în care trăim și în care el însuși a fost un mare chinuit.

Opera scrisă a lui Ioan Andrieșescu nu este volumi-noasă, dar ea rămâne pentru toate timpurile fundamentală. Începută prin *Contribuțiile la Dacia înainte de Romani*, cea dintâi teză de doctorat lucrată și susținută în țară, ea con- tinuă neîntrerupt timp de treizeci de ani pe același drum, cu aceeași vie pasiune și cu neîncetate revelații în dome- niul preistoriei noastre. Prin acestea el deschide drumuri de cercetare nouă, propune și rezolvă probleme istorice locale și schimbă în întregime cunoștințele noastre despre vremile din nainte de cele istorice ale Daciei. Este suficient

să amintim aici că strădania lui a găsit răsunet larg în mintea atât de pătrunzătoare a lui Nicolae Iorga și aplicarea cea mai potrivită în opera de căpetenie a lui Vasile Pârvan. Cred că nu greșesc afirmând că fără Ioan Andrieșescu, *Getica* lui Pârvan n'ar fi azi. Este totuși drept să recunoaștem că fără acești doi uriași ai gândirii istorice românești arheologia preistorică a noastră n'ar fi acum pe treapta în care se găsește.

Metoda cercetării sale preistorice l-a mânat pe Andrieșescu să o aplice și în domeniul mai mare al evului mediu unde, pentru noi, iarăși lipsesc izvoarele scrise. *Dela preistorie la evul mediu* din acest punct de vedere este deosemeni o carte de meditat. Din nefericire acest drum nu a fost urmat de cei care trebuie să ducă mai departe știința cu ajutorul hărlețului. Probabil că e mai greu de lucrat într'un domeniu în care vin în sprijin și sporadice *mărturii scrise*.

Dar o operă mai mare a întreprins Andrieșescu în alt domeniu: *a creat o școală*, poate cea mai frumoasă și mai statornică pe care a dat-o Universitatea bucureșteană. Acesta este adevărul, oricât l-ar nega unii sau alții. Pe șantier, în seminarii sau la cursuri, care, acestea, n'au fost totdeauna în cea mai atractivă ținută, el a format rând pe rând discipoli. L-a format atât de bine, i-a legat atât de mult de specialitatea lor și le a îmbogățit în așa măsură cunoștințele încât de multe ori în opera lor vedem adesea vorbind însuși magistrul. Crezul lui Alcuin a fost și al lui: *Discipulorum meorum profectus merces est mihi apud deum*. Acum are fără îndoială această răsplată.

Andrieșescu a fost un mare animator și în afară de catedră. Prezența lui autorizată, cuvântul lui de lămurire și îndemn și mulțumirea sufletească pentru tot ceea ce putea face, s'au simțit pretutindeni. La *Societatea Numismatică*, la *Bucureștii Vechi*, la congresele numismaților și arheologilor noștri, la Seminarul pedagogic universitar sau în Consiliul de perfecționare al Arhivelor Statului, el era prezent totdeauna. Unde era muncă, fie că venea dela înalți titrați, fie dela diletanți onești, el înțelegea să dea fiecăruia aceea ce era al lui. Așa a făcut el ca știința să treacă onest dincolo de cercul strâmt al inițiaților academici.

Pe deasupra acestor valori culturale, care i-au aparținut în întregime, Ioan Andrieșescu mai era dominat de una foarte rară: etica. A răzbit greu la locul pe care îl merita. Iașul, printr'o ingerință superioară, l-a respins dela catedra pe care o suplinia. Ani de zile a fost ținut într'un post modest de asistent la Muzeul de Antichități din București când i se putea crea locul la care avea dreptul. Conferința universitară acordată apoi s'a socotit destul, apoi o atmosferă neprielnică se țesea în jurul lui de către cei mult mai tineri decât el dintr'un trist dar omenesc sentiment de a nu-și vedea calea lor închisă de „bătrânul conferențiar“, care abia trecuse pragul vârstei de treizeci de ani. A trebuit să vină năvalnica hotărâre a regretatului Iorga spre a i se face o catedră câțiva ani mai târziu. Tot Iorga i-a dat „correspondența“ Academiei Române. În sfârșit, în vremea turbatei rătăcirii a tineretului de mai târziu, s'a căutat pe toate căile să l scoată afară cu totul. În tot acest timp nu s'a simțit niciodată și n'a auzit nimeni un cuvânt de mahnire sau o vorbă de nemulțumire. Abia dacă se putea intrevede a un imperceptibil regret că nu i a fost dat să ducă mai departe flacăra profesorilor săi la catedra ieșană. Eul lui moral nu l lasă să meargă mai departe.

Se țes exact în urmă în mintea mea amintirile pe douăzeci de ani. Ele pleacă dela studentul care, din dorința de a cunoaște, urma cursul primilor ani de dascălie ai conferențiarului Andrieșescu deși nu acesta era ogorul ales. Trec apoi la îndemnurile lui din timpul obținerii certificatului de practică pedagogică la istorie, la întâlnirile dela congresele istoricilor din țară și străinătate unde, în fiordurile norvegiene am putut să l văd ce om deplin era, la încurajerile de mai târziu și la colaborările din urmă când am fost în măsură să lucrăm împreună. Nu voi uita niciodată căldura cu care ne-a susținut în lupta pentru menținerea Școalei de Arhivistică, la care se oferea să facă un curs gratuit în cazul când rămânea desființată pentru oficialitate, dar „existența ei nu trebuie întreruptă“. Deasemeni îmi voi aminti cu plăcere de bucuria lui că apoi greșala a fost reparată și de mulțumirea pe care a avut-o făcând o recomandare însuflețită la catedra care trebuie

să contribue prin disciplina ei la luminarea întunecatului nostru ev mediu.

Până la sfârșit sufletul cald și onest al lui Andrieșescu a fost așteptarea de noi. Acum când nu mai este ne înclinăm cu venerație în fața mormântului lui abia deschis, și dorim neamului nostru cât mai mulți fii de valoare lui Ioan Andrieșescu.

A. S.

Note bibliografice

Ioan Bianu și Dan Simonescu, *Bibliografia românească veche*. Tom. IV. Adăogiri și îndreptări. București, Socec, 1944. XIII + 375 p. (Edițiunea Academiei Române).

Nu se poate lăuda în deajuns grija Academiei Române de a duce la capăt planul început în 1898, de a da o bibliografie a vechei cărți românești, și strădania d-lui Simonescu de a încheia atât de meritucis această lucrare monumentală. Oricare vor fi criticile ce se vor aduce planului de lucru și cuprinsului celor patru volume, avem însă certitudinea că s'a putut realiza ceva durabil.

Volumul de față cuprinde un adaus de 491 cărți cunoscute ulterior apariției primelor trei volume. Nu mai puțin de 14 sunt din sec. XVI. Se adaugă știri noi pentru încă 341 volume cunoscute dar nebibliografiate suficient în primele tomuri. Este și aici o informație istorică de prim ordin, pe lângă aceea culturală. Octoihul cel mic din 1557, al logof. Oprea și diaconul Coresi amintește unitatea țărilor românești prin mențiunea din epilog „și era atunci... în țara Ungurească Isabela... în Țara Românească era Petrașco Voevod și în țara Moldovei era Alexandru Voevod” (p. 4).

În interesul culturii românești credem că numărul vechilor noastre cărți se va mări, că noi suplimente vor ține în curent informația românească. Pentru aceasta amintim acum că noi înșine posedăm o *circulară monetară* pentru „banii de hârtie” a lui Franț I, din 20 Febr. 1811, de 8 foi nepag. (21×18 cm.). La foaia volantă *Hrisovul lui Ștefan Cantacuzino* (p. 42), de adăugat *Porunca din 1710*, pe care am publicat-o în *Revista Arhivelor*, V, 1 (1942), p. 247—248, cu reproducere, și cel din 1713, publicat de d.

Nicolăescu-Plopșor și amintit tot acolo. La nr. 310 (p. 248) de rectificat că traducerea lui Grigore Pleșoianul tipărită la Buzău în 1838, e în trei tomuri. Culegerea mea, *Predosloviile cărților românești* până la 1647, a rămas necunoscută autorului cu toate că se dau în ea unele predoslovii care nu figurau în cele 3 vol. din *Bibliografie*. Cartea tipărită de popa Dobre din Țara Munterască (p. 188—189), rămâne mai departe o enigmă.

Sunt și aici elemente cronologice de ținut în seamă. La *Tetravanghelul* din 1546 nu corespunde de cât lit. dom. și indicția (p. 2). Data *Octoiului mic*, început în Iurie și sfârșit în Ianuarie 7065 (1557), pune problema începutului anului (p. 4—6). Dar repetându-se același fel de datare și în *Evangheliarul* lui Călin din 1565, început în Dec. și sfârșit în Sept. (p. 7-8), înseamnă că se menționa numai anul când s'a sfârșit lucrarea. La aceeași concluzie ne duce și datarea *Triodului. Penticostar* al lui Coresi din 1558 (7066) „s'a început această carte în luna Iulie 8 zile și s'a săvârșit de asemeni în luna Iulie a 30 a zi” (p. 169). Data catihismului popei Dobre 7150, dela Hs. 1640, e curioasă (p. 189). Probabil că greșeala e în cea dintâiu, dacă s'a citit bine în original căci în copia publicată de Drăganu (*Anuarul* dela Cluj, III, p. 250) e 7108. Se verifică și de data aceasta că copiii nu verificau concordanța datelor. Aici e probabil 1610.

Mă simt dator să fac aici o rectificare. La Nr. 316. *Mineiul pe luna Martie*, Buda (p. 126) trebuie corectată data în 1805, în *Bul. Com. Mon Ist.*, fiind o greșală de tipar. N'am văzut corectura și m'am nu mi s'a înapciat, dar am cercetat din nou cartea și am verificat data. Trebuie însă îndreptată și informația din *Bibl. veche* vol. II, p. 456 (Nr. 681), unde se spune că Mineele pe Martie-Sept. au în titlu numele episcopului Chesarie. În exemplarul dela Costești, pe luna August, figurează tot Filaret și are prefața lui Filaret, reproducă în vol. II p. 265-267.

D-l Simonescu a izbutit să ne dea complet cel mai important instrument de lucru din câte s'au publicat la noi. Dsa și toți cei care au contribuit la apariția lui, au drept la recunoștința noastră.

A. S.

Institutul de științe sociale al României. 25 ani de publicații, 1919—1944. București, Institutul de științe sociale al României, 1944. 139 p. (25 × 17,5). (Biblioteca de Sociologie, etică și politică, condusă de D. Gusti. *Note și comunicări*, 4).

Un foarte util repertoriu al publicațiilor institutului întemeiat cu scopul cunoașterii realităților noastre sociale și naționale. În foarte scurta prefață a d-lui D. Gusti se arată că s'au publicat până acum „24.000 de pagine de studii în 123 de tomuri diferite și 124.500 exemplare; acestea însemnând peste 24.000.000 de pagine tipărite și difuzate” (p. 8). Este în adevăr o difuzare impresionantă. Dar nu i mai puțin adevărat că este și foarte interesantă. Ea trebuie continuată cu toată puterea căci multe lucruri românești se schimbă sau dispar repede și niciodată nu le vom mai putea cunoaște. Din nefericire în unele părți nu se va mai putea lucra, dar ceea ce este tipărit rămâne în patrimoniul generațiilor viitoare.

Ni se promite un index sistematic al publicațiilor din acest volum (p. 8). Il așteptăm cu multă nerăbdare. Credem totuși că și în acesta era bine să figureze bogatul material al recenziilor, cronicilor și buletinelor periodice. lor institutului, amintite aici numai prin titlu. S'au desbătut probleme, s'au pus și soluționat chestiuni aproape în fiecare dare de seamă sau cronică. Fără autorul lor sau al cărții care le-a provocat, informarea va fi greu de făcut. Spațiul necesar pentru aceasta se putea câștiga prin eliminarea repetării titlului periodicelor la fiecare volum și înlocuirea lui printr'o fișă bibliografică inițială. Observăm deasemenea că nu s'a lucrat uniform: unele studii au indicată întinderea în pagini, și așa e bine, altele au numai pagina inițială (v. p. 91—94), și nu e bine, iar uneori lipsește chiar numărul paginilor (v. p. 119-120). Ori cantitatea joacă mare rol și în bibliografie.

A. S.

Ὁρθόδοξος Ὁμολογία — *Mărturisirea Ortodoxă*. Text grec inedit ms. Parisinus 1265 — Text român ed. Buzău 1691. Editată de Preotul Niculae M. Popescu. Diac. Gheorghe I. Moisescu... cu o precuvântare de Tit Simedrea... Bucu:

rești, Editura Mitropoliei Bucovinei, 1942, 14,5 × 16,5. LXVIII + 352 p. + VIII pl.

Cu prilejul aniversării a 300 de ani dela Sinodul ieșean editorii hotărăsc editarea Mărturisirii Ortodoxe după un manuscris original și nefolosit până acum în mod corect. O scurtă precuvântare, românește și franțuzește, a pâr. Mitropolit Tit al Bucovinei, situează locul pe care îl ocupă această carte în lumea ortodoxă și circulația ei tipografică în diferite limbi. Sunt și teologi ortodocși ca Tancov și Balanos, care nu i au înțeles valoarea.

Introducerea, destul de amănunțită, privește viața lui Petru Movilă mitropolitul Chievului, fiu de Domn român, cum a luat naștere Mărturisirea ortodoxă, aprobarea ei în Sinodul dela Iași, ajungerea manuscrisului la Paris prin donația lui Nicusios, care este și cel dintâi editor al ei în grecește (cunoscuta ediție olandeză, evident din 1667 (p. XXXI), care s'a reproduș apoi necontrolată), și soarta edițiilor grecești și în alte limbi.

Vine o largă prezentare a ms parisian (p. XXXVI. XLVI) din Biblioteca Națională, cu regala lui proveniența, descrierea, scrisul între 1643—1652, limba care are și forme populare și valoarea textului.

Ediția aceasta reproduce manuscrisul grec fără a introduce „vreo schimbare în cuvinte sau în ortografie” (p. XLVI). Se spune mai departe cum s'a alcătuit. Tot astfel se dau lămuriri și pentru ediția românească, după cea din Buzău 1691, dar prezentând și pe cele încă 16 ed. care au urmat (p. XLIX—LXVI). Se motivează de ce nu s'a dat o transcriere fonetică (p. LXVII). Am vorbit în alt loc pe larg de această problemă și e bine că pâr. Moisesescu n'a exagerat valoarea fonetică a semnelor alfabetice. E păcat însă că nu s'a dat glosarul (p. LXVIII).

Lucrarea nu s'a făcut direct de pe msc după o copie fotografică procurată de pâr. arhim. Teofil Ionescu. Evident este ceva mai greu, dar aceasta face dovada că cu hotărîre se poate lucra ori unde. Tehnica modernă apropie bibliotecile și face accesibile științei și cele mai rari texte. Indicele, aproape trilingv, e foarte bogat dar glosat numai sub forma românească va face mai grea folosirea termenilor tehnici mai accesibili străinilor în for-

ma grecească sau latinească (cântărețul— $\psi\acute{\alpha}\lambda\tau\eta\varsigma$ —cantor). Faptul că nu s'a pus un semn distinctiv la diferitele forme ale unui cuvânt glosat încurcă cetitul, mai ales că lipsește și aliniatul (Dumnezeu, \acute{o} $\Theta\epsilon\acute{o}\varsigma$, Deus, — Un Dumnezeu în trei ipostasis... Un Dumnezeu în Troiță sfântă... Un Dumnezeu întru firea sa...).

Tiparul îngrijit face lectura ușoară și plăcută. După erată, atât la p. 352 cât și pe foița volantă, constatăm că s'au strecurat mai puține greșeli la textul grec decât la cel românesc. Se face mai greu corectura la un text familiar sau se culege mai atent unul străin? E o întrebare care și-ar putea afla un răspuns folositor editorilor de ambele forme.

Pentru bibliografi ținem să spunem că, deși cartea poartă anul de ediție 1942 pe copertă și pe foaia de titlu, ea n'a apărut totuși decât târziu în 1944. Faptul rezultă și din cuprins, căci se citează lucrări apărute în 1943 (p. XXVI—XXVII nota 1) și se spune că glosarul nu s'a putut lucra „din pricina bombardamentelor aeriene” (p. LXVIII), care au avut loc între 4 April—26 Aug. 1944. Nota dela p. 348 dă ca dată a apariției Mai 1944. Introducerea fiind tipărită la urmă era bine ca măcar pe copertă să fi fost pus anul real al apariției.

Cartea în întregime sa face cinste erudiției noastre ortodoxe, așa de puțin prezentă în literele zilelor noastre.

A. S.

Regulamentele organice ale Valahiei și Moldovei, Vol. I. Textele puse în aplicare la 1 Iulie 1831 în Valahia și la 1 Ianuarie 1832 în Moldova. București, „Eminescu” 1944. LIV [—LX] + 368 p. (Colecțiunea vechilor legiuri administrative sub conducerea Profesorilor Paul Negulescu și George Alexianu, Nr. 1).

Excelenta ediție a celor două importante legiuri moderne ale noastre, care apare în Biblioteca Institutului de științe administrative al României, are adaus pe copertă: „La acest volum a colaborat d. Consilier Aurel Sava”. Introducerea, sumară, prezintă cadrul în care au apărut regulamentele și greutățile întâmpinate pentru restabilirea textului, mai ales a celui moldovenesc. Nu credem în

salvarea noastră ca ființă prin faptul că ne-am închinat Turcilor (p. XXIV). Mai exact e că Turcii nu ne-au putut stăpâni direct la început cum și mai târziu nu au putut nici ceilalți vecini. Interesul pe care îl prezintă aceste legiuri și din punct de vedere administrativ este evident. Credem că sunt o creație românească în care amestecul străin e destul de redus.

Problema editării vechilor noastre legiuri se impune tot mai mult cercetătorilor noștri. Dar ea cere, pe lângă o pregătire de specialitate, și una de tehnică. Dacă legiurile mai vechi prezintă o singură formă, cele mai noi au suferit dese modificări. Credem că, la locul respectiv, trebuiau să figureze toate modificările ulterioare, până în momentul abrogării sau a unei alte redacții complete. Lăsând pentru vol. II toate acestea folosirea, pe lângă că devine anevoioasă dar te lipsește și de posibilitatea cunoașterii ansamblului.

Sunt prea multe greșeli de tipar, mai ales în introducere.

A. S.

Barbu Theodorescu, *Un concurs universitar celebru (Nicolae Iorga)*, (București), Casa Școalelor 1944, XXXIX + 149 p.

Se adună aici materialul necesar cunoașterii unui moment important pentru câștigarea locului în viața a celui care a fost Nicolae Iorga: concursul, de fapt concursurile, pentru ocuparea catedrei universitare. D. Theodorescu, cu o râvnă cunoscută și atât de veche, aduce acum alt temei la alcătuirea biografiei marelui apostol și profesor, biografie care va mai întârzia probabil câțeva vreme.

Introducerea dezvoltată pornește dela situația învățământului istoriei cu 50 de ani în urmă, când a devenit vacantă catedra de *istoria critică universală* dela Facultatea de Litere din București, prin moartea lui P. Cernătescu. Apoi cum a decurs concursul început la 1 Oct. 1894, între Calloianu, Capitanovici, Georgian și Iorga, cu o scurtă bio-bibliografie a fiecăruia (p. V — XXVII). Ce frumos apare Xenopol! (p. XX—XXI). Probele concursului arată

cât de curioase sunt situațiile în care se găsesc concurenții. Se observă că notația nu a fost făcută obiectiv (p. XXXIII). Rezultatul primului concurs este: 7,07 pentru Iorga, 7,02 pentru Georgian, fără a fi recomandat niciunul (p. XYXIV). Ceilalți candidați se retrăsese. Iorga căzuse la examen, dar a fost numit suplinitor și la 1 Nov. 1894 și-a deschis cursul.

La 1 Oct. 1895 se repetă concursul cu aceiași candidați: Calloianu, Capitanovici, Georgian și Iorga, cu aceiași retragere, rămânând până la urmă numai Iorga cu media 9,19 și Georgian cu 8,25 (p. XXXVII—XXXIX).

În anexe se publică 4 teze ale lui N. Iorga (p. 5—32), 4 ale lui Georgian (p. 33—52), iar 4 teze de Iorga (p. 53—87) și 4 de Georgian (p. 89-108), la care se adaugă 3 de Calloianu (p. 109—121).

La sfârșit se adaugă corespondența privitoare la concursuri și protestele candidaților socotiți nedreptățiți. Sunt piese doveditoare de viață zbuciumată și dornică de a fi asigurată. În facsimile se reproduce în întregime una din lucrările profesorului: *Înfrîngerea cultivării limbilor naționale asupra dezvoltării popoarelor în statele din mediul ev și timpilor moderni*.

Este lăudabilă străduința d-lui Theodorescu de a acumula tot mai multe date în vederea unei biografii a lui Iorga. Inceputul e bun și și-a dat toată străduința să ajungă aici. Facem însă aceste îndreptări, unele simple greșeli de tipar: p. V nr. 1 și p. XIV, Suțu nu Șuțu. p. VIII nr. 2, 1365 nu 1935. La lucrările lui Calloianu de menționat că unele au fost publicate și în *Ateneul Român*, 1894-1895. La p. XII, de adăugat că I. C. Georgian a mai avut și a doua lucrare: *Domnia lui Ștefan cel Mare din punct de vedere al Istoriei generale*, o conferință la Ateneu, publicată în revista citată, II (1895), p. 33—48, 174—183. Cred că e o cetire greșită din ms lui Calloianu, p. 110 și 113 note: Gregorius în loc de Gregorovius, Mausî în loc de Mansi, *divis*, la titlu în loc de *divis(ate)*, Villani Burckhardt în loc de Villani, Burckhardt, doi autori. În sfârșit, este o datorie elementară să se spună de unde se adună materialul publicat. Se uită deci a se arăta că e vorba de dosarele Ministerului Instrucțiunii Publice păstrate la Arhivele Statului din București.

A. S.

Partea administrativă

întocmită de directorul școalei

STATISTICA

Anul al XX-lea (1943—1944)

1. Administrația și serviciul

Director : Aurelian Sacerdoțeanu.

Bibliotecar șef : Claudia Mihăilescu (*bibliotecar* cu 1 grad. până la 1 Nov. 1943; *bibliotecar principal*, dela 1 Nov. 1943 la 30 Mart. 1944).

Subbibliotecar : vacant.

Secretar ajutor cu 1 gradație : Gheorghe Vlăsceanu.

Dactilograf : Elena Gh. Dumitrescu (30 Ian.—1 Mai 1944).

Curier cl. I : Ion Floroiu, dela 1 Nov. 1943.

Om de serviciu cl. III : Const. Păunescu.

2. Corpul didactic

1. Paleografia română și critica textelor : *prof. Emil Virtosu*.

2. Paleografia latină și limba textelor : *prof. Maria Holban*.

3. Paleografia slavă și limba textelor : *prof. Damian P. Bogdan*.

4. Paleografia medio și neogreacă și limba textelor : *prof. Al. Elian*.

5. Arhivistica, diplomatica generală și românească și cronologia : *prof. A. Sacerdoțeanu*.

6. Bibliografia, biblioteconomia și bibliologia : *prof. Maria Dumitrescu*.

7. Expertiza grafică și grafologia : *prof. proviz. Elena Bogdanovici*.

8. Numismatica, sigilografia și arheologia medie și modernă: *prof. Emil Condurachi.*

9. Metodologia și istoriografia, genealogia și heraldica: *prof. suplin. Ion Hudiță.*

10. Istoria vechiului drept românesc și instituții vechi românești: *prof. Const. Andreescu.*

11. Izvoarele interne și externe ale istoriei Românilor: *prof. Constant Grecescu.*

12. Șef de laborator (dela 1 Oct. 1943): *vacant.*

3. Elevii școlii, 1943—1944

Anul I

1. Cisar A. Alexandru	13. Morandini Boia Fulvia
2. Fănuică Maria	14. Morandini Lidia
3. Fărcaș Z. Dumitru	15. Munteanu Elena
4. Fux Constantin	16. Panaitescu Maria
5. Gavrilă Eftimia	17. Păuneccu D. Teodor-Ion
6. Ionescu Marcella Ana	18. Racoviceanu Gr. Vlad
7. Ionescu S. Gheorghe	19. Schina R. Olga
8. Jicman P. Liviu	20. Ștefănescu I. Ion
9. Lazăr Josée-Marie	21. Tănăsescu A. Vintilă
10. Mănescu N. Gheorghe	22. Vasilescu Al. Alexandru
11. Matei C. Gheorghe	23. Zaharia Eugenia
12. Mioc Damaschin	

Institut

1. Dimitriu Ana-Suzana

Anul II

1. Bunescu I. Lucia	6. Pică Georgeta
2. Cernovodeanu Dan-Paul	7. Popescu St. Constantin
3. Fițescu Georgeta	8. Popescu I. Nicolae
4. Leonte Ileana	9. Repanovici Ecaterina
5. Nițescu Maria Magdalena	

Institut

1. Gheorghiu I. Franga 2. Popp Ioșif

Anul III

(Nu s'au făcut înscrieri)

Informații

La 23 August 1944, România a încetat ostilitățile cu Puterile Aliate și a cerut armistițiu. Acesta s'a încheiat la Moscova în ziua de 12 Septembrie 1944. Ni s'a recunoscut dreptul de păstrare a Transilvaniei întregi. Să nădăjduim că ni se deschide o cale nouă și mai bună decât aceea pe care am mers în trecut.

Institutul de științe sociale al României, condus de d. profesor D. Gusti a împlinit un sfert de veac de activitate. În ziua de 26 Noembrie 1944 s'a ținut adunarea generală pentru fixarea programului pe al 26-lea an de muncă.

Frumoasa activitate a „Institutului Social Român”, cum e cunoscut în deobște, se situează pe un plan de înalte și utile cercetări în legătură cu viața socială. Este evident că intră aici și problemele de informație arhivistică și bibliografică. Dacă cea dintâi a intrat întâmplător în publicațiile institutului, prin editarea câtorva documente istorice sătești, cea de a doua este înscrisă în programul de lucru, cu o publicație a parte: *Buletinul secției bibliologice* și cu o *Bibliografie a satului românesc românesc* în pregătire.

Hrisovul III (1943), a fost distrus de bombardamentul din Mai 1944 pe când se afla la tras în tipografia „Cartea Românească”. Până la refacerea stocului de literă cirilică tipografia nu poate relua lucrul. Dăm aici cuprinsul volumului spre știință, căci va apărea cu același conținut, afară de studiile pe care autorii ar găsi potrivit să le publice în altă parte mai de vreme.

I. Studii

D. P. Bogdan, <i>Caracterul limbii textelor slovo-române</i>	5— 43
A. Sacerdoțeanu, <i>Despre circulația monetară la Români în eoul mediu — După documente</i>	45— 74
I. R. Mircea, <i>Pecetea inelară a lui Mihnea Vodă Turcitul</i>	75— 79
Const. Moisil, <i>Sigiliile lui Mircea cel Bătrân</i>	81—112
I. E. Naghiu, <i>Catalogul manuscriselor latinești și în limbi moderne dela Biblioteca Centrală din Blaj</i>	113—152
Elena Bogdanovici, <i>Grafometria</i>	153—163
Marcel Romanescu, <i>Albizzi și Poleologii</i>	165—190

II. Note și comunicări

A. Sacerdoțeanu, <i>Cuvânt de deschidere</i>	191—196
A. Sacerdoțeanu, <i>La cronologia documentelor lui Mircea cel Bătrân pentru Cozia</i>	196—199
A. Sacerdoțeanu <i>Vechile noastre arhive</i>	199—202
A. Sacerdoțeanu, † <i>Ilie Minea</i>	202—204
A. Sacerdoțeanu, † <i>Dumitru Z. Furnică</i>	204
A. Sacerdoțeanu, † <i>Eugen Lovinescu</i>	204—206
A. Sacerdoțeanu, † <i>Grigore Niculescu</i>	206

III. Note bibliografice

1. Dări de seamă

Giovannino Argarano; <i>Tecnica arhivistica</i> (A. S.)	207
Al. Bistrițianu, <i>Doi scriitori bănățeni: Victor Vlad Delamarina și Ioan Popovici-Bănățeanu</i> (A. S.)	207
Aurel Boia, <i>Exercitarea funcțiunii de expert grafic</i> (A. S.)	207
Aurel Boia, <i>Scrișul orbilor</i> (A. S.)	207-208
Olimpiu Boitoș, <i>Die ungarische Presse in Rumänien</i> (A. S.)	208
N. A. Gheorghiu, <i>Richard Simon și întâmpinarea lui Meletie Syrigos</i> (A.S)	208
A. H. Golimas, <i>Incerări de românizare în viața economică a Moldovei în epoca fanariotă</i> (A. S.)	208
N. Grigoraș, <i>Despre profesorul Ilie Minea — Amintiri</i> (A. S.)	208
L. Halphen, <i>Initiation aux études d'histoire du moyen âge</i> (A. S.)	208-209
I. Lupaș, <i>Zur Geschichte der Rumänen</i> (A. S.)	209-210
Preot C. Mătasă, <i>Câmpul lui Dragoș</i> (A. S.)	210
A. Papiu-Ilarian, <i>Istoria Românilor din Dacia Superioară. Schița tomului III</i> (A. S.)	210
St. Pascu, <i>La Scuola di Archivistica</i>	210
G. Pepe, <i>Introduzione allo studio del medio evo latino</i>	210-211
I. Petrovici, <i>Fulgurații filosofice și literare</i>	211
Olga Pinto, <i>Manuale del bibliotecario</i> [I.]	211
Pr. N. M. Popescu, <i>Preoți de mir adormiți în Domnul</i>	211-212
Pr. I. Popescu-Cilieni, <i>Patriarhul Avramie al Ierusalimului</i>	212
N. P. Vaidomir, <i>Contribuțiuni la istoria Românilor sud-dunăreni</i>	212
G. Popescu-Vâlcea, <i>Rapports entre la miniature et l'imprimerie roumaine</i>	213
G. Popescu-Vâlcea, <i>Le problème de l'entrelacs et l'ornementation des vieux manuscrits roumains</i>	213
I. H. Rădulescu, <i>Teatrul francez în Muntenia</i>	213
Marcel Romanescu, <i>Tetraevanghelul dela Craiova din 1580</i>	213-214
Marcel Romanescu, <i>Argintăria la Bănățeni</i>	214
Vasile Romanescu, <i>Mitropolitul Athanasie Mironescu</i>	214
Tit Simedrea, <i>Catastivul de hirotonii al Episcopiei Rădăușului</i>	214-215
Dan Simonescu, <i>Reabilitarea literaturii românești vechi</i>	215
Barbu Theodorescu, <i>Nicolae Iorga</i>	215

Indice general

Nu figurează partea administrativă

Aaron Vasile: v. Ioan Bob episcop
Academia Română: 150.
acte: v. document.
Alexianu George, prof.: 154.
Alexica Ioan, episc. Gherla: 138-140.
analiza: 102 n.
Andreescu Const.; Știință și tehnică în istorie, 5-59
Andrieșescu Ioan: v. A. Sacerdoțeanu.
Anville, J. B. d': harta, 121.
arbore genealogic: v. genealogia.
archetyp: 35.
Arhiva — arhive: organizare, 52; pregătirea personalului, 53, 62; definiție, 63-64; etimol., 64-65; păstrează acte istorice, 51; arhiva istorică, 62-63, 65; flora-fauna lor, 79; istoria lor, 124-126; în evul mediu 124; — celor umili, 125; valoarea lor, 115.
Arhiveconomia: 76-79; local, teren, construcție, 76; încălzire, luminare, 77; orânduirea localului, mobile, depozite, 77-78; igiena și întreținerea, 78; distrugerea arhivelor, 78-79, 112.
Arhiviști: 53, 63; experiența lor, 61; pregătirea, 53, 62; nepregătirea, 112; nu se improvizează, 113; obligații, 113-114; abnegația lor, 115.
Arhivistica: 53, 60-80.
Arhivologia: 67-72; arhive vii — arhive moarte, 66; arhive munici-

pale, 68-69; comunale, 69-71; parohiale, 71; viatoria-stataria, 69; centralizare, 71; concentrare, 72; publicitatea actelor, 72.

Arhivotehnia, 72-76; vărsarea, 72; alegerea, 72; fișarea, contopirea, formarea seriilor, clasarea, 72-73; integritatea fondului, 73; impachetarea, paginarea, 73; cotarea, stampilarea, ordonarea, 74; scoaterea și reasezarea în depozit, 74; inventare, indice, 75; cataloage, ghiduri, 76; restabilirea autenticității izvoarelor, 35-36.

Bacon de Verulam, Francisc, inducțiunea: 28.

Bălăcianu Const., descendent: 116.

Balacianianus codex: 116.

Bartal Antonius: 105.

Bernheim Ernst: despre istorie, 7; izvoarele istorice, 32-34.

Berza Mihai: *Genealogia — disciplină auxiliară a istoriei*, 81-99.

Bianu Ioan: 150.

Biblioteca: organizare, 52; păstrează izvoare istorice, 51. V. și Lugoș.

Bibliotecari: pregătirea, 53.

Blaj: călugării dela —, 136.

Blach Marc: 93, 94.

Bob Ioan episcop: V. Aaron îi închină o odă în 1809, 133-134.

Bogdan Ion: despre regest, 100, 109, 110.

Böhmer, Joh. Fr.: 106.

Bonasse Henri: 27.

Bréhier Louis: 31.

Bresslau H.: 106.

Calendar (=regest): 107.

Calloianu: 155, 156.

Calmette Joseph: 93.

Candrea I. A.: 103.

Cantemir Dimitrie: harta lui, 121.

Capitanovici: 155, 156.

Casanova Eugenio: 62, 107, 108.

Cassiodor: 124.

census: 105.

Ceredarec Nicolae: *O precizare toponimică*: *Ocop—Lentești*, 121—123.

Cernătescu P.: 155.

Cernăuți: 121.

chartularia: 107.

Cipariu Timoteiu: despre vechile tipărituri, 137, 138.

compendiu: 102 n.

Contieri Nicolai: 137.

Coresi Diaconul: 150, 151.

Crețu Gheorghe, paroh de Ghiriș¹ v. Alexica Ioan.

critica origini: 37.

Daunou: 55.

Densușianu Nicolae: 116, 117.

Desdévilles du Dezert G.: 31.

Dirigăciune pentru sănătate (1830): 132—133.

document: emitenți în Transilvania, 126—127; false, 127; raritatea lor până la 1300, 129—130; ale Sașilor, 128; ale Țării Românești, 129; valoarea lor, v. A. Sacerdoțeanu.

Dölger Frantz: 107.

Dopsch: 89.

Dosofteiu mitropolit: 137.

Du Cange: 104, 105.

Ecole des chartes: 5, 56.

editio princeps: 35.

epitome: 101.

erorile în istorie: 36.

Espinas: 96.

curistica; v. istoria.

extras: 100; *extract*, 102.

Filitti, I. C.: 101.

Floarea Adevărului (1750): 136.

fragment: 101.

Freeman: 55.

Fugger Johannes: 96—98.

Fustel de Coulanges: 88, 89.

Galetowski Ioan, arhm. Cernigov 137.

Genealogia: arborele genealogic, 87; burghesia, 95; clasele sociale, 94; ereditatea, 82—83; succesiunea dinastică, 84—87. v și M. Berza.

Georgian, I. C.: 155, 156.

Georgisch: 106.

gesta, *gesta municipalia*: 124.

Ghedeon Ladislans: v. Ovidius.

Gherla (Szamos-Ujvár): v. Alexica Ioan.

Giry A.: 106.

Goar: 136.

Grabovszky Athanasiu, oda *Semnul sentimentului* închinată lui, 132.

Grecescu Constant: *Despre Cronica Bălăcenească*, 116—121.

Gusti D. 152, 159.

Iași: sinodul, 153.

Institutul de științe sociale al României: 152, 159.

instrumentaria: 107.

inventare de izvoare istorice: 52.

Ioanovici Petru: oda către episc. Samuel Vulcan, 130.

Iordan Iorgu: 102.

Iorga Nicolae: concurs universitar, 155—156; despre *Cronica Bălăceană*, 117, 118, 120: despre „fragment”, 101; despre Otto III, 82; sprijină înființarea Școalei de Arhivistică, 5.

Istoria: cauzalitatea, 18 — 22; știință, 6 — 7, 20 — 25; concepții istorice. 7 — 12; narativă sau descriptivă, 8 — 9; pragmatică sau di-

dactică, 9 — 10; genetică sau evolutivă, 10 — 11; construcția istorică, 44 — 48; critica istorică interioară și exterioară, 34 — 44; genealogia disciplină auxiliară, 81 — 99; elemente de permanență noi și particulare, 17 — 18; euristica, 31 — 34; expunerea, 48 — 49; faptele de succesiune și de repetiție, 16; împărțirea izvoarelor istorice, 31—34; manifestări individuale sau singulare tipice și colective, 16; metoda științifică, 26 — 30; problema istoriei ca știință, 12 — 25; incertitudinea și subiectivitatea, 12 — 15; inexistența legilor, 15 — 20 reconstituirea faptelor istorice, 29; reunirea și păstrarea izvoarelor istorice, 49 — 54, științele auxiliare. 54—56; v. și C. Andreescu, *Știință și tehnică în istorie*.

Jucica, sat: 121.

Klein Samoil : copie ms. Bălăceanu, 116, 119,
Kuzela : 121.

Lacombe Paul : 20.

Laday Demetriu : predică pentru A. Pumnul, 135.

Langlois, Ch. — V. : 31.

Lapedatu Al. : 5.

Lemeny Ioan episc. : 135 — 136;
V. Pop îi dedică o odă, 140 — 146.

Lentești: v. Ocop.

Leonhard, Ioan Michael episcop : 135.

libri instrumentorum (memoriales): 107.

Lot Ferdinand : 89.

Lugoj: biblioteca Diecezei rom. unite, 130.

Lujeni (Luzeny), sat: 122.

Mably : 55.

magister census : 124.

maior domus ; 88.

Mărturisirea ortodoxă— Ὁρθόδοξος Ὁμολογία 152.

Mavrocordat Nicolae Vv. 119—120

Mihai Viteazul: 96.

Minea Ilie : 86.

Mircea cel Bătrân: 96.

Modica Marco : 107.

Moisescu, diac. Gh. I. : 152.

Moisil Const. : 5.

Monod Gabriel; 13, 31 — 32, 45.

Morghen R. : 103.

Movilă Petru Mitrop. Kiev : 153.

Munteanu George : 131 — 132.

muzeograf : 53 — 54.

Muzeul: organizare, 52; păstrează izvoare istorice, 51.

Naghuiu, Iosif E. : *Măruntișuri bibliografice*, 130 — 146.

Negulescu Paul : 154.

Nicolăescu-Plopșor, C. S. : 151.

Nicusios : 153.

nota : 100, 101.

notarius : 124.

Observațiune; 102 n.

Ocop (Lentești), sat: 121 — 123.

Oprea Logof. : 150.

Ὁρθόδοξος Ὁμολογία: v. *Mărturisirea ortodoxă*.

Ovidius Naso : *Epistolae ex Ponto* ed. 1823 de L. Ghedeon, cu oda 130 — 131.

Paleograf : 63.

Pecchiai P. : 108.

Pirenne H. : 89, 96.

Pistoleno Serafino : 67 — 68.

Pitra călugăr benedictin : 136.

Pleșoianul Grigore : 151.

Pop Vasile: închină odă episc. I. Lemény, 140 — 146.

Popa Dobre tipograf: 151.

Popescu, Pr. Nicolae M. : 152.

Popescu Radu: cronica lui, 117 — 121.

Popescu-Spineni M. : 122.

Prentout : 95.

prescurtare : 102 n.

Pumnu Aron : 134 — 135.

Quicherat : 101.

Regest : 75; **regeste**, **regesta**, **registro**, **registre**, **regist(r)o**, **register**, **registr**, **registru**, 101, 103; **regest de doc.** 104; **regestum**, 104 — 109, 111; v. și **A. Sacerdoțeanu**.

registratura : 63 65.

Regulamentul Organic : 154 — 155.

repertorii : 52.

rezumat : 75; **resumé**, **sunto**, **epi-
logo**, **riassunto**, **reassunto**, 102, 103,
106 — 108, 111; v. și **A. Sacerdo-
țeanu**.

Românii : în **Transilvania**, 124.

Rudničkyj : 121.

Sacerdoțeanu Aurelian : *Introducere
în arhivistică*, 60 — 80 : „*Regest*” și
„*rezumat*”, 100 — 111. *Cuvânt de
deschidere a anului școlar, 21 Noem-
brie 1944*, 112 — 116; *Valoarea „nu-
mărului” documentelor medievale*,
122—130; † *Ioan Andrieșescu*, 146—149;
Partea administrativă a școlii’
157 — 158; *Informații*, 159—160.

Șăineanu Lazăr : 102.

Sapori : 96.

Sava Aurel : 151.

scavinus, *scabinus* : 124.

Școala de Arhivistică : 5 — 6,
56 — 59; 112.

scrinarius : 124.

Seignobos Ch. : 31.

Semnul sențirii : v. **Grabovszky Ath.**

Senders : 98.

șerbirea țărănimii : 96.

Simedrea Tit. mitrop. Bucovinei;
152, 153.

Simonescu Dan : 150 — 151.

Șincai G. : 116.

Smiciklas George episcop : 136.

Sombart : 96.

Sophocles, E. A. : 105.

Ștefan cel Mare : 96.

stemma codicum : 35.

Stuart Mill, John : 20, 28.

sumar : 102 n.

Tabellarius : 124.

Tafferner Paul : 135.

Țara Românească : 129.

text : restabilire, 35.

Theodorescu Barbu : 155.

Tiktin H. : 102.

Vălsan George : 121.

Varlaam Mitropolit : 137.

Vasile Lupu Vv. : 96.

Vlad Vasilie copist : 116.

Vulcan Samuel episcop : 130.

Wittdopf Clara : 97.

Xenopol, A. D. : 155.

Zener, Francisc Xav. episcop : 135

Zinkernagel Karl arhivist : 61—

Indreptări

<u>Pag.</u>	<u>rând.</u>	<u>în loc de :</u>	<u>cetește :</u>
62	9	<i>Arhivare</i>	<i>Archivare</i>
64	10 de jos	<i>ἀρχεῖον</i>	<i>ἀρχεῖον</i>
65	7	<i>ἀρχεῖFov</i>	<i>ἀρχεῖFov</i>
72	17	capital	capitol
84	8	ce dintâi	cea dintâi
99	27	—	[adaugă semnătura] M. BERZA
105	19	Itam	Item
105	1 de jos	<i>Lekicon</i>	<i>Lexicon</i>
106	2 " "	On o	On a
115	9 " "	publicată	publică
118	13 " "	cronici	cronicei
118	2 " "	identic	identice
124	5 " "	ces colons	des colons

Cuprinsul

I. Studii

	Pagina
Const. I. Andreescu, <i>Știință și tehnică în istorie</i> . . .	5— 59
A. Sacerdoțeanu, <i>Introducere în arhivistică</i> . . .	60— 80
Mihai Berza, <i>Genealogia — disciplină auxiliară a istoriei</i>	81— 99
A. Sacerdoțeanu, „Regste” și „rezumat”	100—111

II. Note și comunicări

A. Sacerdoțeanu, <i>Cuvânt de deschidere a anului școlar, 21 Noemvrie 1944</i>	112—116
Constant Grecescu, <i>Despre Cronica Bălăcenească</i>	116—121
N. Ceredarec, <i>O precizare toponimică: Ocop—Lențești</i>	121—123
A. Sacerdoțeanu, <i>Valoarea „numărului” documentelor medievale</i>	123—130
Iosif E. Naghiu, <i>Mărunțișuri bibliografice</i>	130—146
A. S., † Ioan Andrieșescu	146—149

III. Note bibliografice

Dări de seamă

Ioan Bianu și Dan Simonescu, <i>Bibliografia Românească Veche, IV (A. S.)</i>	150—151
Institutul de științe sociale al României, <i>25 ani de publicații, 1919—1944 (A. S.)</i>	152
<i>Mărturisirea Ortodoxă</i> , ed. de Pr. Niculae M. Popescu și Diac. Gh. I. Moisescu (A. S.) . . .	152—154

<i>Regulamentele Organice ale Valahiei și Moldovei,</i>	
I (A. S.)	154—155
<i>Barbu Theodorescu, Un concurs universitar celebru</i>	
(Nicolae Iorga). (A. S.)	155—156

IV. Partea administrativă

Statistica (Anul al XX-lea, 1943—1944)	157—158
1. <i>Administrația și serviciul</i>	157
2. <i>Corpul didactic</i>	157—158
3. <i>Elevii școlii, 1943—1944</i>	158
V. <i>Informații</i>	159—160

PREȚUL 2000 LEI

TÎP. „CARPAȚI”, PETRE BĂRBULESCU, ACADEMIEI 2 — BUCUREȘTI